

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	1
ELŐSZÓ	2
1. BEVEZETÉS.....	3
1.1. A RABBINIKUS IRODALOM	3
1.2. A MIDRÁS	5
1.3. A JÓZSEF TÖRTÉNET MAGYARÁZATÁVAL FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS MUNKÁK	7
1.4. A JÓZSEF TÖRTÉNET BIBLIÁN KÍVÜL TALÁLHATÓ KORAI MAGYARÁZATAI	8
1.5. ÖSSZEFOGLALÁS	10
2. A JÓZSEF NÉV MEGJELENÉSE AZ ÓSZÖVETSÉGBEN A GENEZIS KÖNYVÉN KÍVÜL	11
2.1. A JÓZSEF TÖRZSRŐL RÖVIDEN.....	12
2.2. A JÓZSEF NÉV ELŐFORDULÁSA A TÓRÁBAN	13
2.3. JÓZSEF NEVÉNEK ELŐFORDULÁSA A TÖRTÉNETI KÖNYVEKBEN.....	21
2.4. A „JÓZSEF” NÉV ELŐFORDULÁSA A ZSOLTÁROK KÖNYVÉBEN	29
2.5. JÓZSEF NEVÉNEK ELŐFORDULÁSA A PRÓFÉTAI IRATOKBAN	34
2.6. ÖSSZEFOGLALÁS	38
3. A JÓZSEF TÖRTÉNET A GENEZIS RABBÁBAN.....	41
3.1. A GENEZIS RABBA ÉS MÓDSZEREI.....	41
3.2. A JÓZSEF TÖRTÉNET A GENESIS RABBÁBAN	43
3.2.1. József és Jákób kapcsolata a GR-ban	44
3.2.2. József testvérei és szerepük a GR-ban.....	50
3.2.3. József Egyiptomban: szenvedése és felemeltetése.....	55
3.2.4. József jellemének ábrázolása a GR-ban.....	61
3.3. ÖSSZEFOGLALÁS	65
4. A JÓZSEF TÖRTÉNET EXEGETIKAI MOTÍVUMAINAK VÁLTOZATAI A RABBINIKUS IRODALOM EGYÉB HELYEIN.....	67
4.1. JÓZSEF KÖRÜLMETÉLTEN SZÜLETETT	67
4.2. JÓZSEF ROSSZ- ÉS JÓCSELEKEDETEI.....	69
4.3. MI TÖRTÉNT JÓZSEF ÉS POTIFÁR FELESÉGE KÖZÖTT?	72
4.4. JÓZSEF ÉS A „HÖLGYEK”	76
4.5. JÓZSEF FELEMELKEDÉSE EGYIPTOMBAN	80
4.6. JÓZSEF AZ „IGAZ” ÉS CSONTJAI	83
4.7. ÖSSZEFOGLALÁS	91
5. A JÓZSEF TÖRTÉNET MEGJELENÉSE RASI TÓRAKOMMENTÁRJÁBAN	94
5.1. RASI ÉLETE ÉS EXEGETIKAI MÓDSZEREI	94
5.1.1. Rasi élete	94
5.1.2. Rasi exegetikai módszerei Tóra kommentárjában	96
5.2. A JÓZSEF TÖRTÉNET RASINÁL.....	102
5.2.1. Jákób és József kapcsolata.....	102
5.2.2. József és testvérei kapcsolata Rasinál.....	106
5.2.3. József Egyiptomban.....	113
5.2.4. József jellemének ábrázolása Rasinál	115
5.3. ÖSSZEFOGLALÁS	120
6. ÖSSZEFOGLALÁS	123
7. SUMMARY	128
BIBLIOGRÁFIA.....	133

Előszó

A József történet rabbinikus magyarázatai olyan téma, amely ritkán kerül a tudományos keresztyén teológiai gondolkodás középpontjába. Dolgozatom írása során éreztem át igazán, hogy mennyire fontos megismernünk, megbecsülnünk és megértenünk a velünk együtt élő más vallások képviselőinek kultúráját, tanításait és hitét.

Amikor ezt a témát választottam, még nem gondoltam, hogy Józsefhez hasonlóan, idegen országban kell majd élnem. Remélem, még ha egészen szerény módon, én is táplálhatom nemzetem, hitbeli rokonaim tagjait lelki élelemmel, amelynek egy szelete lehet ez a dolgozat.

Itt köszönöm meg dr. Marjovszky Tibor doktori témavezetőmnek mindazt a segítséget, rám szánt időt, és áldozatot, amelyet a hosszú évek alatt tőle kaptam. Köszönetet mondok dr. habil. Gaál Botond professzor úrnak azért, hogy hozzásegített a Princeton-i teológia könyvtárának használatához, amely nélkül nem juthattam volna hozzá a témával kapcsolatos legújabb külföldi irodalomhoz.

Hálával tartozom dr. habil. Pusztai Gabriella egyetemi adjunktusnak, azért, hogy elvégezte dolgozatom magyar nyelvi lektorálását. Köszönöm mindazoknak, akik támogatásukkal mellettem álltak doktori tanulmányaim alatt, és biztatásukkal hozzásegítettek a disszertáció befejezéséhez. Itt először férjemnek, Tancrede A. LaMontagne-nak kell köszönetet mondanom, mert türelemmel hordozta dolgozatírásom negatív hatásait, valamint tágabb családomnak és barátaimnak, akik örömmel figyelték az események alakulását. Minden emberi segítség és bátorítás hiábavaló lett volna, ha Isten nem állt volna mellettem szeretetével és hűségével, mely mindenkor hálára indítja a szívemet.

1. Bevezetés

1.1. A rabbinikus irodalom¹

A József történet megszületése óta zsidó és keresztyén körökben is az érdeklődés középpontjában állt. A zsidóság számára az írott Tóra a vallási gondolkodás legfontosabb dokumentuma. Ebben található az az elbeszélés, amely végigkísérte a zsidóság és a keresztyénség gondolkodásának alakulását, művészetét és történelmét. A József történet exegetikai szempontból kihívás volt a tudós elme számára, vallási szempontból minden korszakban bátorította a Bibliát olvasó, hívő embereket.

A rabbinikus irodalomban² számunkra, keresztyének számára, egészen új, másféle megvilágításban jelenik meg a történet. Disszertációmban bemutatom és elemzem a különböző rabbinikus magyarázatokat, azoknak egymásra gyakorolt hermeneutikai hatását, amelyek esetleg távol állnak a keresztyén exegézis megszokott stílusától, mégis sok értéket, tanulságot rejtene magukban. A rabbinikus exegézis gyökerei már magában a Bibliában megtalálhatók.

A rabbinikus irodalomról fontos megjegyezni, hogy ez formálta a judaizmust a kezdetektől egészen napjainkig. A rabbinikus irodalom alakította ki a „kettős Tóra judaizmusát”, amely —vallási szemszögből nézve— azon a megállapításon nyugszik, hogy Mózes a Sínai hegyen írott és szóbeli Tórát is kapott az isteni kijelentés által. Gyakorlatilag a „kettős Tóra” elnevezés ma arra utal, hogy a kijelentés két forrásban található meg: írásban és szóbeli hagyományozással.

A Tóra szóbeli hagyományozása a prófétákon keresztül, a bölcseken át a Misna leírásának idejéig szóban memorizálva történt. A rabbik a „Szóbeli Tóra” könyveit kb. a Kr.u. 200-tól 600-ig foglalták írásba. Komoly teológiai és hermeneutikai problémákkal kellett

¹ Itt elsősorban a rabbinikus irodalom kialakuló szakaszában készült művekre utalok, amelyek az első hat keresztyén évszázadban keletkeztek. A rabbinikus irodalom meghatározásában elsősorban Neusner munkáit használtam, itt is különösképpen egyik legújabb könyvét, Neusner, Jacob, *Rabbinic Literature: An Essential Guide*, Abingdon Press, Nashville, TN, 2005. A Halacha a rabbinikus „kánon” azon műveit tartalmazza, melyek törvényt magyarázatok: a Misna, a Tósefta, a két Talmud, a Mekhilta, amely az Exodushoz készült (amelyet Rabbi Ismaelnek tulajdonítanak), a Szifra, amelyet a Leviticushoz írtak, a Szifré, amely a Numerihez, valamint a Szifré, amely a Deuteronomiumhoz készült. Az Aggada könyvei közé tartoznak a rabbinikus „kánon” művei közül azok, amelyek teológiai vagy exegetikai jellegűek: a Genezis Rabbá, a Leviticus Rabbá, a Pesiqta de Rab Kahana, a Siralmak Rabbá, Énekek éneke Rabbá, a Rút Rabbá, Eszter Rabbá.

² A rabbinikus irodalomhoz található bevezetések között fontos helyen szerepel: John Bowker, *The Targums and Rabbinic Literature. An Introduction to Jewish Interpretations of Scripture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969. Hyam Maccoby, *Early Rabbinic Writings*, Cambridge University Press Cambridge, 1988. III. *Cambridge Commentaries on Writings of the Jewish and Christian World, 200 BC to AD 200*, edited by P.R. Ackroyd, A.R.C. Laney, and J.W. Packer. Shmuel Safrai, editor; Peter J. Tomson, executive editor, *The Literature of the Sages*, Van Gorcum and Fortress Press, Assen/Maastricht and Philadelphia, 1987. *Encyclopaedia Judaica*, MacMillan and Keter New York and Jerusalem, 1971.

megküzdenniük, amelyek abból fakadtak, hogy megpróbálták összeegyeztetni egymással a Sínai hegyen kapott egy Tóra két aspektusát. Neusner megítélése alapján a kettős Tóra judaizmusában három lépcsőfokot lehet megkülönböztetni, amelyekhez hozzátartoznak a midrás kiegészítések:

- A Misna időszaka; Kr.u. 200 körül (valamint a Misnához tartozó Sifra és két Sifré)
- Az Izrael földjén készült Talmud időszaka; Kr.u. 400 körül (valamint a Genezis Rabba és Leviticus Rabba)
- A Babiloni Talmud időszaka; Kr.u. 600 körül (valamint az Énekek Éneke Rabba, Rút Rabba, Siralmak Rabbáti, Eszter Rabba első része)³

A rabbinikus irodalom dokumentumai egymással kapcsolatban állnak. Közülük mindegyik ugyanarra az alapvető írásra, a Héber Szentírára, a Tanakra épül. Sok irat a Misnából merít, és idézi azt, azonban az alapnál összekapcsolódnak. A talmudi corpus rabbijainak írásai rétegről-rétegre gyűltek össze, és épültek fel. Több irat is homíliaként, vagy rögzült mondásként maradt fenn.

A rabbinikus irodalom alkotásait a felsoroltakon kívül két nagy csoportra oszthatjuk: a Halachára („a törvény”) és az Aggadára (amelyet Neusner egyszerűen „teológiá”-nak vagy „az Írás teológiájá”-nak fordít). Munkámban nagyobb hangsúlyt helyezek az Aggada irodalmára, itt is főleg a Genezis Rabbá részletes magyarázatára. Ugyanakkor megvizsgálom még a szövegek kulturális, történelmi és vallási háttérét, és azt, hogyan hatott mindez a bibliai történetek magyarázatára és az interpretációk változására.

Disszertációmban a József történet exegetikai motívumainak variánsait vizsgálom meg az Ószövetség könyveiben (kivéve Mózes első könyvét, azaz magát a történetet), a rabbinikus irodalom válogatott, elsősorban aggadikus műveiben, valamint Rasinál. „Exegetikai motívumokról” akkor beszélünk, amikor a rabbinikus magyarázat alapja, vagy a magyarázat alapjának egy része egy bibliai történet, vagy a bibliai történet egy motívuma, és ez a történet/motívum a magyarázatok során kibővül, megváltozik. Ez a megváltozott bibliai motívum alakul tovább a későbbi rabbinikus magyarázatokban.

Legtöbbször csak a bibliai személyek vagy helyek nevei azonosak, a történet maga szinte felismerhetetlen. Ugyanaz az exegetikai motívum több rabbinikus iratban is szerepelhet. Ilyenkor érdekes megvizsgálni, mi az exegetikai cél, illetve milyen történelmi háttér áll az iratok keletkezése mögött, valamint azt, hogyan hatottak egymásra az elemzett iratok.

³ Neusner, Jacob, *Introduction to Rabbinic Literature*, Doubleday, New York, NY, 1994.

Amikor James Kugel a rabbinikus bibliai interpretációról beszél, a „narratíva kiterjesztése” kifejezést használja. Ez alatt a kifejezés alatt azt érti, hogy a rabbik úgy tekintettek a Biblia szövegére, mint amely „hiányos” volt. Szerintük a jelentés nagyobb része rejtve marad az olvasó előtt, ezért arra törekedtek, hogy minél jobban megértessék, minél világosabban megmagyarázhassák a bibliai szövegeket kortársaik számára.

Kugel szerint a „narratíva kiterjesztése” kifejezést, korábban más címszavak alatt tárgyalták: pl. történetek („sztorik”, héberül szippurim), legendák (aggadót) vagy homlíák (derasót).⁴ A kifejezést hasznosnak találtam dolgozatom témája szempontjából, ezért a továbbiakban felhasználok a megfelelő helyeken, mert, pontosan fogalmazza meg a rabbinikus bibliamagyarázat —és itt elsősorban a „midrás”— lényegét és fejlődését.

1.2. A midrás

A „midrás”-nak sokféle definíciója van. „Midrás”-nak nevezzük azt az irodalmat „melynek kezdőpontja a rögzített, kanonikus szövegben található, amelyet a midrásíró és hallgatósága Isten kijelentett szavának tekint, és amelyben megtalálható az eredeti bibliai vers, vagy világosan utalnak rá.”⁵ A midrás szót egyszerűen „exegézisnek,” „interpretációnak” is fordíthatjuk.⁶ A Biblia zsidó exegézise mögött a Judaizmus korai szakaszának nagy személyiségei állnak.⁷ A késői antikvitás Judaizmusában a Szentírásnak többféle interpretációja létezett. Ebben az időszakban a midrás megjelenési formái, típusai a következők voltak: *parafrázis* (pl.: LXX, Targumim⁸), *prófécia* (Holt tengeri tekercsek⁹) és *példázat*, vagy az Írás allegorikus olvasata (pl. Máté evangéliuma több szakasza¹⁰).¹¹

A midrás három „dimenziója” a következő:

⁴ Kugel, James L., *In Potifar's House: The Interpretive Life of Biblical Texts*, HarperCollins Publishers, New York, NY, 1990, (Introduction) 1-9.

⁵ Porton, Gary G., „Defining Midrash” in *The Study of Ancient Judaism*, ed. Jacob Neusner, Ktav, New York, 1981, 1:55-92, (62).

⁶ Neusner, Jacob, *Judaism and the Interpretation of Scripture*, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts, 2004.

⁷ Amikor a midrás kifejezés eredetét keresik, akkor a legtöbben az Ezsdrás 7,10-re utalnak, mely szerint: „Ezsdrás szívből törekedett arra, hogy kutassa és teljesítse az Úr törvényét, és tanítsa Izraelben a rendelkezéseket és döntéseket.” Ld. „Bible exegesis” in www.jewishencyclopedia.com.

⁸ Három teljes Targum foglalkozik Mózes öt könyvével: *Targum Onkelosz*, *Targum Neofiti* valamint *Targum Pseudo-Jonathan*. Neusner, Jacob, *What is Midrash?* Fortress Press, Philadelphia, 1987, 26. A könyv negyedik fejezete foglalkozik ezzel a témával.

⁹ Neusner, *What is Midrash?* 1987, 31, valamint az ötödik fejezet, amely részletesen tárgyalja a témát.

¹⁰ Pl. Máté 1,18-23; 2,1-6; 2, 16-18; 3,1-3. Neusner, *What is Midrash?* 1987, 37, és a hatodik fejezet, amely részletesen tárgyalja a témát.

¹¹ Neusner, *What is Midrash?* 1987, xi,1.

- *midrás-exegézis*: a midrás az Írás exegézisének egy konkrét egysége. *Midrás-exegézis*ről akkor beszélünk, amikor egy bibliai vers vagy egység magyarázata exegetikai esszében vagy kompozícióban jelenik meg;
- *midrás-gyűjtemény vagy midrás-dokumentum*, az egy csoportba tartozó midrások vagy midrás-dokumentumok gyűjteménye;
- a midrás mint *folyamat*: a Szentírás egy versének vagy egy egysége magyarázatának a folyamata, vagy a vers, egység egy bizonyos típusú olvasata.¹²

A midrásnak két kategóriája van: 1. *midrás halacha*, amikor a midrás témája joggal vagy valamilyen vallási gyakorlattal kapcsolatos; 2. *midrás aggada*, bibliai narratívák interpretációja; a midrás írója etikai és teológiai kérdéseket vet fel, homíliákat vagy példázatokat alkot, amelyek a bibliai szövegre épülnek. Leggyakrabban a midrásnak erről a fajtájáról szoktunk beszélni.¹³

Kugel felhívja a figyelmet arra, hogy modern tudósok azzal a céllal igyekeztek midrás szövegeket olvasni, hogy felfedezzék a szövegekben tükröződő a történelmi helyzetet vagy a midrás „folklorisztikus” oldalát, és összehasonlítsák a bennük található motívumokat a más kultúrákban található szövegek motívumaival. Kugel arra az alapvető igazságra mutat rá, hogy a midrás elsősorban bibliai exegézis, kísérlet arra, hogy értelmezzék a nehéz vagy töredékes szövegeket.¹⁴

Daniel Boyarin midrás meghatározása egészen más oldalról közelíti meg a fogalmat. Szerinte a midrásíró rabbik „új szöveget” alkottak a bibliai szövegek „intertextuális helyettesítésével.” Az „Írás” a midrásban úgy jelenik meg, mint ami „önmagát magyarázza”, mintha az interpretálónak semmi szerepe nem lett volna a jelentés „megteremtésében”. Boyarin elsősorban a „midrás” és „allegória” zsidó illetve keresztyén magyarázat összehasonlításán fáradozik, és egyben felhasználja a modern filozófia, a „dekonstrukció”¹⁵ vívmányait is a midrások magyarázatához és elméleti megközelítéséhez.¹⁶

¹² Neusner, *What is Midrash?* 1987, 9.

¹³ http://www.myjewishlearning.com/texts/Midrash/PrimerMidrash_Prn.htm valamint <http://www.wujs.org.il/activist/learning/guide/Midrash.shtml> 2006.02.27.

¹⁴ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 1-9. Kugel megjegyzi, hogy éppen ezért könyvében arra törekszik, hogy bibliai kezdőpontjuktól kezdve kísérelje végig a midrás tradíciókat.

¹⁵ A dekonstrukció fő képviselője, Jacques Derrida, (1930. július 15. – 2004. október 8.). A nyelviség kérdése rendkívül fontos volt számára, egy új nyelv és egy új elmélet felállításával kísérletezett. Munkái nagy hatással voltak az irodalomelmélet alakulására. Ld. Pl. <http://www.brocku.ca/english/courses/4F70/deconstruction.html> 2007. június 1.

¹⁶ Boyarin, Daniel “De/Re/constructing Midrash” in *Current Trends in the Study of Midrash*, (ed.) Carol Bakhos, (Supplements to the Journal for the Study of Judaism, Vol. 106.) Brill, Leiden, 2006.

1.3. A József történet magyarázatával foglalkozó tudományos munkák

A József történettel valamint a történet egyes, kiemelt részeivel gazdag irodalom foglalkozik. Amikor a József történet rabbinikus magyarázatát elemzik, a legtöbbször a görög és a zsidó gondolkodásmód összehasonlításával kezdik vizsgálódásukat. A két kultúra közötti kapcsolat rendkívül komplex, ezért a legtöbb mű erre az összevetésre épül. Mivel ebben a témában bőséges irodalom létezik, munkámban nem helyezek nagy hangsúlyt a görög-zsidó gondolkodásmód egymásra gyakorolt hatására.

Liebermann és tudóstársai¹⁷ úttörő munkái a kérdést Izráel és a diaszpóra dichotómiájára egyszerűsítették le. Niehoff véleménye szerint a kérdés ennél sokkal bonyolultabb, és óvatosan kell megvizsgálni minden egyes interpretációt a saját kontextusában. Niehoff a hangsúlyt a komparatív hermenetikára helyezi, amely alapján könyve minden korábbi munkától eltér.¹⁸

Disszertációm során nagy segítség volt Niehoff könyve *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*¹⁹, amely az egyik legújabb és az egyik legkiemelkedőbb alkotás az ebben a témában megjelent könyvek közül. Niehoff könyvének felépítése röviden a következő: részletesen elemzi a József történetet a Bibliában, Philonál, Josephus írásaiban, valamint a Genezis Rabbá-ban. Hermeneutikailag elemzi és összehasonlítja a József történethez írt bibliai és korai zsidó magyarázatokat.

A József személyével foglalkozó legkorábbi részletes kutatás M. Braun műve²⁰, aki a hellenizmus hatását figyelte meg a korai zsidó irodalomra. A Phaedra téma motívumainak megjelenését vizsgálta meg József és Potifár felesége kapcsolatában. M. Braun a József történetnek főképp ezzel az egy jelenetével foglalkozott, és azt figyelte meg, hogyan adaptálta a zsidó irodalom a görög tradíciókat. E. R. Goodenough²¹ Philo munkásságában vizsgálja meg

¹⁷ *Hellenism in Jewish Palestine*, New York 1950 valamint *Greek in Jewish Palestine*, New York 1965. Ld. meg ehhez a témához: A.D. Momigliano munkáját a JThSt 21/1970, 149-153; F. Millar munkáját a JJS 29/1978, 1-21; L. Feldman, *How much Hellenism in Jewish Palestine?* HUCA 57/1986, 83-113; E. Schurer, *The History of the Jews at the Time of Jesus Christ*, revised ed. By G. Vermes, F. Millar, II, 29-80; J. Goldstein, "Jewish Acceptance and Rejection of Hellenism" in: *Jewish and Christian Self-Definitions*, ed. E.P. Sanders, Philadelphia 1981; H.A. Fischel (ed.), *Essays in Greco-Roman and related Talmudic Literature*, New York 1977; M. Hadas, *Hellenistic Culture Fusion and Diffusion*, New York 1959, 72-82. Ezzel a témával részletesen foglalkozik M. Niehoff, munkája: *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, E. J. Brill, Leiden, The Netherlands, 1992. Niehoff részletesen foglalkozik azokkal a munkákkal, amelyek a görög és zsidó gondolkodásmód egymásra gyakorolt hatásait figyelik meg különböző szempontok alapján.

¹⁸ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 2. Niehoff könyvét részletesebben a későbbiekben tárgyalom.

¹⁹ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992.

²⁰ *Griechischer Roman und Hellenistische Geschichtsschreibung*, Frankfurt, 1934. Ugyanez angolul: "Biblical Legend in Jewish Hellenistic Literature with special Reference to the Potiphar story in the Testament of the Twelve Patriarchs", in *History and Romance in Graeco-Oriental Literature*, Oxford, 1938.

²¹ *The Politics of Philo Judaeus. Theory and Practice*, New Haven, 1938.

József személyét. Újabban, H.W. Hollander²² vizsgálta meg a József történetet a Tizenkét Pátriárka Testamentumában.

A József alakjáról megjelent újabb munkák közül jelentősnek számít J. Kugel könyve *In Potiphar's House: The Interpretive Life of Biblical Texts*.²³ Kugel könyvét is hasznosnak találtam a disszertáció megírása során, annak ellenére, hogy én más szempontból közelítem meg az anyagot. Kugel könyvének fejezetei a következő témákat ölelik fel: József személye a Bibliában, a „Hölgyek gyülekezete”, József szépsége, József szívének megváltozása és a „hozzáférhetetlen csontok”. A könyv második része nem a József történettel foglalkozik, ezért nem tartozik a témánkhoz.

Ugyancsak újabb könyv Esther Marie Menn könyve, *Judah and Tamar (Genesis 38) in Ancient Jewish Exegesis: Studies in Literary Form and Hermeneutics*.²⁴ Az írás kimondottan a 38. fejezettel foglalkozik, amelyre, én a terjedelmi korlátok miatt nem fektettem nagy hangsúlyt. A könyv kiváló tudományos munka, melynek felépítése nagyvonalakban a következő: az 1Móz 38. fejezet megjelenése a Bibliában, a Tizenkét Pátriárka Testamentumában, a Targum Neofitiben valamint a Genézis Rabbában.

Nem tartozik szorosan a dolgozatom témájához, azonban érdekes megjegyezni, hogy a József történet megjelenik a Koránban is. Egy erről szóló kiváló cikk Mustansir Mir munkája „*The Qur'anic Story of Joseph: Plot, Themes, and Characters*.”²⁵

1.4. A József történet Biblián kívül található korai magyarázatai

Ebben a fejezetben elsősorban azokat az iratokat tárgyalom röviden, amelyek fontos szerepet töltenek be a József történet exegetikai motívumainak kialakulásában, azonban részletes tárgyalása szétfeszítené dolgozatom kereteit. A korai zsidó exegézis pontosan elhatárolható irodalmi formában a hellenizmus időszakából származik. Nemcsak abból a hellén kultúrából, amely Palesztinában is megjelent, hanem elsősorban azokból a görög tudományos központokból, amilyen pl. Alexandria volt Egyiptomban. Még a hellenisztikus szeleukidák

²² *Joseph as an Ethical Model in the Testament of the Twelve Patriarchs*, Leiden 1981.

²³ Kugel, *In Potiphar's House: The Interpretive Life of Biblical Texts*, 1990.

²⁴ Menn, Esther Marie *Judah and Tamar (Genesis 38) in Ancient Jewish Exegesis: Studies in Literary Form and Hermeneutics*, Brill, Leiden, 1997.

²⁵ *The Muslim World*, Vol. LXXVI, January 1986. No. 1. 1-15.

feletti nagy Makkabeus győzelem után (Kr.e. második században) is megmarad a görög gondolkodás hatása a zsidóságra (amely megfigyelhető pl. a Misna nyelvezetében).²⁶

A József történet exegézise már a bibliai időkben elkezdődött. Ezeknek a korai műveknek a nagy többsége rövid összefoglaló interpretációt nyújt a történetről, de nem merül el a részletekben. Ezeken az írásokon keresztül megfigyelhető az elbeszélés magyarázatának a fejlődése, mely a későbbiekben a teljes mű részletes elemzéséhez vezetett.

Fontos mérföldkövet jelent a József történet magyarázatának fejlődésében a Jubileumok könyve²⁷ (Kr.e. 2. század). Érdekessége, hogy a József-történet szelektíven van bemutatva, nem folyamatos történet formájában. A mű új kronológiai vázlatot tartalmaz, amely bemutatja Józsefet és a bátyjait, valamint részletesen foglalkozik József és Potifár felesége kapcsolatával. A Jubileumok könyve erősen idealizálja József alakját, aki itt nemcsak családtagjai „békéltetője”, hanem egész Egyiptom jótevője, és akinek az uralkodása alatt „nem volt Sátán és gonosz [személy]” (Jub. 40,9)²⁸

A Tizenkét Pátriárka Testamentumában egy egész rész található József neve alatt: a József Testamentuma.²⁹ A Tizenkét Pátriárka Testamentuma keletkezésének pontos dátumát nem lehet tudni. Többszöri szerkesztésen ment keresztül, így végső formájában keresztyén alkotásnak tartják. Eredetileg azonban zsidó munka volt, amire sok jel utal. Korai formájában a Kr.e. első vagy a második században keletkezhetett. József ebben a műben, mint etikai modell jelenik meg, ahol Potifárnéval való kapcsolata a fő- és egyben az egyetlen téma. Potifár felesége bármilyen praktikához is folyamodik, József rendíthetetlen marad, szinte kísértésbe sem esik.³⁰ A Józsefről megjelent magyarázatok, amelyek a Biblia utáni korban keletkeztek, egy egészen más kulturális atmoszférát tükröznek. Néhány ilyen „exegézis” hellenista-zsidó írók tollából származott, (itt elsősorban Philo³¹-ra és Josephus Flavius³²-ra gondolok)³³ a többi a rabbik által megfogalmazott, ritkábban halachikus-, de inkább

²⁶ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 1-9.

²⁷ A Jubileumok könyvének háttéréről bővebben ld. Schürer, *The history of the Jewish people in the age of Jesus Christ* (175 B.C.-A.D. 135. A new English version, rev. and ed. by Géza Vermes & Fergus Millar, vol. III., Clark, Edinburgh, 1987, 308-18; L. Finkelstein, *The Book of Jubilees and Rabbinic Halakha*, Harvard Theological Review, 16/1923, 39-61. R.H. Charles, *The Book of Jubilees*, London, 1902. R. Travers Herford, *Talmud and Apocrypha*, The Soncino Press, London, 1933. A Jubileumok könyvének a szövege megtalálható az interneten: <http://www.sacred-texts.com/bib/jub/index.htm>

²⁸ Niehoff, Maren, *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, E. J. Brill, Leiden, The Netherlands, 1992, 38-53.

²⁹ A József Testamentuma szövege megtalálható az interneten: <http://www.sacred-texts.com/bib/fbe/fbe292.htm>

³⁰ Részletesebben ld. Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 23-24.

³¹ Philo Kr.e. 20-Kr.u.50 körül kommentárt írt a Tórához.

³² Josephus Flavius (Kr.u. 37-100) témánkhoz tartozó műve, „A zsidók története” apologetikus céllal keletkezett, és a zsidóság történetét tárgyalja az első ember teremtésétől kezdve.

³³ Philo és Josephus Flavius József ábrázolásához bővebben ld. Niehoff, Maren *The Figure of Joseph*, 1992, 54-82 és 84-110.

aggadikus midrás forrásokból származott.³⁴ „József és Aszeneth” ugyancsak egy rendkívül érdekes szöveg, amely azt mutatja, hogy a József történet közkedvelt maradt a diaszpóra zsidósága körében. A szöveg keletkezésének ideje kb. Kr.e. 100 és Kr.u. 115 közé tehető. Szerzője ismeretlen maradt. A munka görög nyelven készült, valószínűleg Egyiptomban. A szövegből megtudjuk, hogy a gyönyörű szűz, Aszeneth meglátja Józsefet, és azonnal beleszeret. Áttér a zsidó hitre és összeházasodik Józseffal családjá és a fáraó nagy örömeire. A második részben arról van szó, hogy a testvérek megpróbálják Józsefet megölni, és Aszenethet elfogni, de végül nem járnak sikerrel. A szöveg középpontjában Aszeneth áll, aki pogány nőből zsidóvá válik, hogy József felesége lehessen.³⁵

1.5. Összefoglalás

Disszertációm felépítése a következő: József alakjának megjelenése a Bibliában az 1Móz elbeszélésén kívül, József személye a Genezis Rabbában, a rabbinikus irodalom egyéb alkotásaiban valamint Rasinál. A disszertáció újdonsága a József történet magyarázatainak megközelítésében valamint a hosszabb rabbinikus korszak bemutatásában rejlik. Ugyancsak újdonságnak számít a József történet Rasi-féle magyarázatának bemutatása és összehasonlítása a rabbinikus irodalom korábbi alkotásaival. Az „exegetikai motívumok” vizsgálata a Genezis Rabbáról és a korábbi rabbinikus irodalomról szóló részekben figyelhető meg a legjobban. A Rasiról készült fejezetben azt vizsgálom meg, melyek azok az iratok, amelyeket Rasi ismert, felhasznált, és hogyan építette bele azokat saját exegézisébe. Ugyanakkor megfigyelem, hogy melyek azok az exegetikai módszerek, amelyek tóramagyarázatának és elsősorban a József történet magyarázatának a megírásában segítették.

³⁴ A midrásokat bővebben a témához tartozó részekben fogom tárgyalni.

³⁵ Docherty, Susan: „Joseph the Patriarch: Representations of Joseph in Early Post-Biblical Literature” in *Borders Boundaries and the Bible* (ed.) Martin O’Kane (JSOT Suppl. 313.) Sheffield Academic Press, 2002, 194-216.

2. A József név megjelenése az Ószövetségben a Genezis könyvén kívül

Érdekes megfigyelni, hogy a Héber Bibliában gyakran előforduló József névnek nem sok köze van az 1Móz 37-50-ben szereplő irodalmi hőshöz, „József”-hez. Kevés utalás található életének eseményeire, kivéve egyetlen igehelyet, a 105. Zsoltárt, ahol arról olvashatunk, hogy eladták rabszolgának, a király kiszabadította a börtönből és kormányzóvá tette, valamint egy homályos célzást a Zsolt 81-ben arra, hogy Egyiptomban volt. A 2Móz elején József még egy rövid szakaszban szerepel, azonban ez az 1Móz folytatásának tekinthető.³⁶

Annak ellenére, hogy a Mózes első könyve nagy terjedelemben foglalkozik a történettel, aránylag ritkán találkozunk a névvel a Héber Bibliában.³⁷ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a József név nem fordul elő több helyen is. Amikor megjelenik, egészen más jelentéssel szerepel: József a nagy alapító, az ős, Efraim és Manassé ősapja, akik Izráel északi részén éltek a bibliai időszak nagyobb része alatt. Efraim és Manassé születése rövid részlet az 1Móz-ben (1Móz 41,50-52), azonban a két törzs létezése fontos volt a bibliai gondolkodásban. A „József” név, a „József háza”, ill. a „József fiai” kifejezések a Héber Bibliában, a Genezis történetén kívül, elsősorban arra a „geopolitikai realitásra”, északi területre utalnak, ahol a két törzs tagjai —néha mások is— éltek.³⁸

A József történet magyarázatával foglalkozó kutatók³⁹ általában nem foglalkoznak részletesebben azokkal a helyekkel, ahol a József név előfordul, kivéve a „Mózes áldását” és a 105. zsoltárt. Én azonban érdekesnek találtam megvizsgálni disszertációmban a többi utalást és a szövegek kontextusát, hogy így teljesebb képet kapjunk a név ószövetségi megjelenéséről, és a későbbiekben jobban megértsük a rabbinikus gondolkodásban előforduló bibliai helyeket és magyarázataikat.

A következőkben bemutatom, hol fordul elő a József név a József-történeten kívül, ha a témákra és előfordulási helyükre figyelünk:

- A József név először akkor fordul elő, amikor az ősatya utódairól, Efraimról és Manasséről van szó: 5Móz 27,12; 33,13.16; 1Krón 5,2; Ez 47,13; 48,32. Efraim és

³⁶ Kugel, James L., *In Potifar's House: The Interpretive Life of Biblical Texts*, HarperCollins Publishers, New York, NY, 1990, 13-27.

³⁷ Docherty, Susan, “Joseph the Patriarch: Representations of Joseph in Early Post-Biblical Literature” in Martin O’Kane (ed.) *Borders, Boundaries and the Bible*, JSOT suppl. 313, Sheffield Academic Press, 2002, 194-216.

³⁸ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 15.

³⁹ Például Kugel és Niehoff, akikkel gyakran találkozhatunk disszertációmban. (Niehoff, Maren, *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, E.J.Brill, Leiden, 1992.)

Manassé nevén néha az északi törzseket értik, melyek közül Efraim volt a legfontosabb (Ez 37,16; Ám 5,15; Zak 10,6) vagy Izrael egész népét (Zsolt 77,16; 80,2; 81,6; Abd 18). Még önálló törzsként szerepelnek a Józsué 16,1–3; 17,14–18-ban.⁴⁰

- Az északi országrész tíz törzsét is gyakran ezen a néven találjuk: Ez 37,16.19; Ám 6,6. Bizonyos esetekben az Egyiptomból kihozott egész Izraelre is ez a név vonatkozik: Zsolt 80,2; 81,6.
- Egyes említéseknél a név megegyezik más bibliai személy nevével, így például Jigál apjának a neve is ez, aki Issakár törzséből származik. Jigál volt az, akit kémnek küldtek Kánaánba (4Móz 13,7).
- Jigál apján kívül tudunk egy Ászáf családjából származó lévitáról is, aki Dávid korában az első énekes rendhez tartozott (1Krón 25, 2.9), és ugyanígy hívták.
- Józsefnek nevezték azt az Izraeli férfit is, aki Ezsdrás parancsára elküldte idegen származású feleségét (Ezsd 10,42).
- Jójákim főpap idején papi származású családfő is szerepel ezen a néven Sebánjá családjában (Neh 12,14).⁴¹

2.1. A József törzsről röviden

Az ószövetségi tradíció Józsefet nem tartja számon Izrael patriarchái között, csak Ábrahámot, Izsákot és Jákóbot (2Móz 2,24; 3,6.15; 4,5; stb.). József a következő generációhoz tartozott, mint Izrael egyik „atyja” a tizenkettő közül (Józs 18,11; Bír 1,22; 2Sám 19,21; 1Kir 11,28).

A hagyomány szerint a József törzs valószínűleg abban az időben vált ketté, amikor Lévi törzse megszűnt mint világi törzs létezni. József két törzse Manassé és Efraim volt, amellyel a törzsek száma éppen kiadta a szükséges tizenkettes számot. Ez a kettéválás jelenik meg az áldásosztáskor az 1Móz 48,1–20-ban is. Ugyanezzel a tradícióval találkozunk a Józs 14,4-ben; 16,4-ben; 17,17-ben és a Mózes áldásában, az 5Móz 33-ban. Az 5Móz 33,13–17-ben Mózes megáldja József törzsét, azonban az utolsó gondolatban, a 17b-ben megjelenik a József törzs szerkezetében végbement változás: „Ilyenek Efraim tízezrei és Manassé ezerei.” József

⁴⁰ Haag, Herbert „József”, in *Bibliai Lexikon*, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989, 888–889.

⁴¹ Hamar István „József”, in Dr. Bartha Tibor (szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon I.*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1993, 772–773., valamint Betty Lane Lillie, „Joseph”, in David Noel Freedman (ed.) *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. 3., Doubleday, New York, NY. 1992, 967.

törzse az északi országrész, Izrael népének szimbólumává válik, szembeállítva a déli országrésszel, amelyet Júda jelképez (Ez 5,6; 37,19; Zak 10,6).⁴²

2.2. A József név előfordulása a Tórában

A következőkben megvizsgálom, hol fordul elő a József név a Tórában, milyen szövegkörnyezetben található, és mindez miért fontos témánk szempontjából.

Mózes első könyve József halálával fejeződik be az 1Móz 50,26-ban, azonban hamarosan újra találkozhatunk róla szóló híradással. A 2Móz 1,5–6-ban ezt olvassuk: *„Összesen hetvenen voltak, akik Jákóbtól származtak. József pedig már Egyiptomban volt. Azután meghalt József és valamennyi testvére, meg az az egész nemzedék.”*

Jákób tizenkét fiának felsorolása után a 70-es szám a rokonság kiterjedését mutatja, amelyen keresztül az író a kiválasztottság körének bővülését érzékelteti.⁴³ A 2–4. versekben József neve szándékosan nem jelenik meg, mivel olyan fontos szerepet játszott Izrael életében, hogy külön versben kellett megemlíteni. József az, aki „hozzátesz” a történethez, aki miatt Izrael Egyiptomba kerül és jólétben él, s akinek halálával azonban nagy veszedelembé jutott.⁴⁴

A J történetíró József halálával vezeti be a 2Móz tradícióit. A 6. verset az 1Móz 50,21 folytatásának is lehet tekinteni, amely valószínűleg a legközelebbi J rész a könyvben.⁴⁵ Childs szerint az első hét vers elfogadott irodalomkritikai felosztása a következő:

1–5.7. vers = P; 6. vers = J.

József halálának leírása megismétlődik a 6. versben. Ez valószínűleg tradicionális formulának számított, és ugyanahhoz a képlethez tartozik, amelyhez az új király felemelkedése is a 8. versben. Az új korszak kezdete mindig a régi korszak végével van jelölve (pl. Bír 2,10). A P redaktor megőrizte a korábbi forrás tradicionális formuláit a 6. versben, de egybefonta saját anyagával a 7. versben, amely Izrael új korszakát vezeti be.⁴⁶

⁴² Coats, George W. „Joseph, Son of Jacob” in David Noel Freedman (ed.): *The Anchor Bible Dictionary*, Vol.3., Doubleday, New York, 1992, 976–977.

⁴³ Tóth Kálmán „Exodus. Mózes második könyvének magyarázata” in *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 185.

⁴⁴ Brueggemann, Walter „Exodus” in Leander E. Keck (ed.) *The New Interpreter's Bible*, Vol. I., Abingdon Press, Nashville, TN, 1994. 675–983.

⁴⁵ Rylaarsdam, Coert J. „The Book of Exodus” in George Arthur Buttrick: *The Interpreter's Bible*, Vol. I., Abingdon Press, Nashville, 1952, 833–1099.

⁴⁶ Childs, Breverd S., *The Book of Exodus*, The Westminster Press, Louisville, KY, 1976. 1–3.

A 2Móz 1,8-ban találjuk a „nagy korszakváltást”, amely így hangzik: *„Új király került azonban Egyiptom élére, aki már nem ismerte Józsefet.”* Az „új király” már nem ismerte azt a szolgálatot, amelyet József tett Egyiptom és a fáraó érdekében. Amikor az „új király”-ról hallunk, akkor sokan dinasztiaaváltozásra gondolnak. Valószínű, hogy a patriarchák a hikszoszok korában költöztek Egyiptomba. A hikszoszok fáraói alkották a XV–XVII. dinasztia. Ezek idegen származásúak, és saját népükkel árasztották el Egyiptomot. Felkelés tört ki, melynek során a nép elűzte őket, majd a XVIII. dinasztia került uralomra, amellyel Egyiptom újabb fénykora következett el. A XIX. dinasztia tartozott II. Ramszesz (Kr.e. 1290–1224), aki valószínűleg az elnyomatás fáraója volt.⁴⁷

Vita folyik arról, hogy a 8. verstől meddig tart a következő egység, azonban Wellhausen, akit Bacon, Driver és Noth is követ, a 8–12. verseket tekinti összetartozónak, és a J író művének tartja.⁴⁸

A 2Móz 13,19 így hangzik: *„József tetemét is magával vitte Mózes, mert ünnepélyesen megeskette ő Izrael fiait: Bizonyosan gondja lesz rátok Istennek, és akkor vigyétek el innen az én tetememet is magatokkal!”* A 2Móz 13,17-től kezdődően arról olvashatunk, hogyan vezeti az Úr Izrael népét a pusztában. A 2Móz 12,37-ben található az Egyiptomból kivonuló Izrael vándorlásának első állomása. Ennek a folytatását mutatja a mostani útirány. A vonulás rendjét a 18. versben találjuk. Ebben a rendben vitték magukkal József ösatya bebalzsamozott testét is, ahogy elrendelte azt az 1Móz 50,24–26: *„Azután József ezt mondta testvéreinek: Én meghalok, de Isten bizonyosan rátok tekint, és majd elvezet benneteket ebből az országból arra a földre, amelyet esküvel ígért meg Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak. Meg is eskette József Izrael fiait, és azt mondta: Bizonyosan rátok tekint Isten, és akkor vigyétek el innen az én csontjaimat. Amikor József százöt éves korában meghalt, bebalzsamozták, és koporsóba tették Egyiptomban.”*⁴⁹

József izraelita identitása világosabbá vált halálában, mint életében, amikor sikeres politikus volt Egyiptomban. Az, hogy József csontjait Izrael közössége magával vitte az útra, azt jelenti, hogy kapcsolat van a kivonulók és az 1Móz ígéretei között, amint ez megjelenik a 2Móz 2, 24; 3,16 és a 6,3-ban.⁵⁰ Childs a 13,17–14,31 részt egy egységnek tekinti, amely azonban forráskritikailag egyáltalán nem egységes. Az egység hiánya ott is megmutatkozik, hogy egy elbeszélés többször vagy többféleképpen is előfordul. A forráskritika használatának egészen korai szakaszában ezeket a részeket a J és a P irat íróinak tulajdonították, csak néhány

⁴⁷ Tóth Kálmán, *Exodus*, 185.

⁴⁸ Childs, Breverd S., *Exodus*, 7.

⁴⁹ Tóth Kálmán, *Exodus*, 196.

⁵⁰ Brueggemann, Walter *Exodus*, 675–983.

részletet tartottak az E irathoz tartozónak. Ezt a felosztást elfogadta a legtöbb forráskritikával foglalkozó tudós (Dillmann, Bacon, Bäntsch, Gressmann, Driver, Noth). Ennek ellenére rengeteg megoldatlan kérdés van még a szövegben. A legfontosabb szerepe a részek megírásánál, Childs véleménye szerint, a P írónak volt. A 13,17–19 vers az E irathoz tartozik, bár egyesek szerint (pl.: Volz) az E irat itt egyáltalán nem jelenik meg.⁵¹

Mózes negyedik könyve több helyen is tartalmazza József nevét különböző kontextusokban. A 4Móz első részében találjuk Izrael népének felsorolását, ahol József fiainak a neve is szerepel (4Móz 1,10.32).⁵²

A 4Móz 1,1–2,34 szakaszt, amely a tizenkét törzs közösségének szerveződését mutatja be, Martin Noth teljes mértékben a P irat írójának tulajdonítja a benne megtalálható rendezettség és szisztéma iránti érdeklődés miatt.⁵³ A szakasz egy irodalmi egységbe tartozik. Az 1,5–15 versekben egy névlistával találkozhatunk, amely semmiféle kapcsolódást nem mutat az előtte található 4. verssel. Az a feltételezés, hogy a P ezt a névsort beépítette írásába, és így egy ősi tradícióból fennmaradt névlistával van dolgunk. A nevek maguk is árulkodnak ősi voltukról, mert semmiféle utalást nem tartalmaznak Jahve nevére, amint ez később természetessé vált Izraelben. A nevekben olyan elemek jelennek meg (צור ill. עמי), amelyek a Máriban talált szövegek alapján ősinek mondhatók. Az Ószövetségben egyedinek mondható a törzsek felsorolása az 5–15. versekben, de közeli kapcsolatot mutat az 1,20kk és a 26,5kk sorrendjével.⁵⁴

A 4Móz 13. részében arról olvashatunk, hogy Mózes kémeket küld ki Kánaán földjére. Ezek között van „a József törzséhez tartozó Manassé törzsből Gaddi, Szúsi fia” (4Móz 13,11). A honfoglalás előtt fontos feladat volt az elfoglalandó terület kikémlelése. Kémnek, természetesen, a legkiválóbbakat küldték. A későbbiekben azt is megtudjuk, hogy a kémek teljesítették feladatukat, és Kánaánról részletesen beszámoltak küldöiknek.⁵⁵

A 4Móz 13,1–17a szakasz a P irat része, és egy későbbi irodalmi réteghez tartozik, azonban egy régebbi tradíciót használ fel. A törzsek felsorolása az 1,5–15 sorrendjét követi, kivéve a törzs-pároknál, mint Manassé/Efraim és Naftali/Gád, ahol a megforduló sorrend zavart okoz a 8–11. versekben.⁵⁶

⁵¹ Childs, Breverd S. *The Book of Exodus*, 1–3.

⁵² Dr. Tóth Kálmán „Numeri. Mózes negyedik könyvének magyarázata” in *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 246–247.

⁵³ Noth, Martin, *Numbers*, The Westminster Press, Philadelphia, PA, 1968, 17–26.

⁵⁴ Noth, Martin, *Numbers*, 17–26.

⁵⁵ Tóth Kálmán, *Numeri*, 246–247.

⁵⁶ Noth, Martin, *Numbers*, 97–104.

A 4Móz 26,28–37-ben József fiainak nemzetségei találhatók. „*József fiai nemzetségeik szerint ezek voltak: Manassé és Efraim.*” (28. vers). Ezután Manassé és Efraim fiai valamint az ő nemzetségeik következnek. A 26. fejezetben a Móáb síkságán végzett népszámlálásról olvashatunk. Ez a második népszámlálás, amelyet a „Numeri” mint a „Számadatok könyvében” olvashatunk. Az első az 1–3. részben volt, a második a 26. fejezetben.⁵⁷

A klánok listája, amelynek pontos párja nem található az Ószövetségben, abból az időből származhat, amikor még fontos szerepe volt Izrael életében a klánoknak, ill. a törzseknek, amikor még nem jelent meg az alkotmányos szerveződés. Másrésről a lista előfeltételezi azt a tényt, hogy az izraeli törzsek együtt éltek Palesztinában. Noth ezt a „dokumentumot” ősinek és megbízhatónak tartja, ami szerinte csodával határos módon maradt meg addig az ideig, amikor a 4Móz írásba foglalása megtörtént. A 4Móz 26 listáját használta alapul az 1Móz 46,8–27, és átalakította egy geneológiai sémává. A klán-lista alapvető formája valószínűleg a klánoknak egyszerű felsorolása lehetett.⁵⁸

A 4Móz 27,1–11-ben a leányági örökösödés jogi alapjait találjuk. Izraelben patriarchális társadalom volt, ahol ebből kifolyólag, az örökség férfiágon ment tovább. Ugyanígy a nemzetségtáblázatokban is a férfi utódokat tartották számon, mert rajtuk keresztül maradt fenn a család vagyona. Ritkán fordult elő, hogy a gyermekek között nem volt fiú, aki örökölhette a család birtokát és továbbvihette apja nevét. Ilyenkor vetődött fel a kérdés, hogy mi történjen a vagyonnal. Egyik megoldás a „levirátus házasság” volt, a másik a leányágon való örökösödés joga. Fejezetünkben a József egyik fiának, Manassénak törzséből való Celofhád lányai mennek Mózeshez és Eleázár paphoz ezzel a problémával. Az Úr döntése végül az, hogy örökölhessenek a lányok is, ha nincs az elhunyt apjuknak fia.⁵⁹ A történet kifejezésmódjából kiindulva a szöveg alapvetően a P irathoz tartozik, és valószínűleg nem maradt fenn eredeti formájában. Ha a tartalmat nézzük, a törvényhozás egy korábbi tradicionális anyagból épült fel.⁶⁰

Teológiai szempontból az isteni döntésnek három alapja volt. Az első az, hogy Isten a föld tulajdonosa. Ez legtisztábban a 3Móz 25-ben jelenik meg a Jubileum törvény kontextusában, ahol Isten kihirdeti tulajdonjogát: „*A földet senki se adja el véglegesen, mert enyém a föld...*” (3Móz 25,23). Másodszor, az isteni tulajdonjogból az is kiderül, hogy Izrael csak a föld lakója, „*ti csak jövevények és zsellérek vagytok nálam*” (3Móz 25,23). Ember nem

⁵⁷ Tóth Kálmán, *Numeri*, 254.

⁵⁸ Noth, Martin, *Numbers*, 199–210.

⁵⁹ Tóth Kálmán, *Numeri*, 254–255.

⁶⁰ Noth, Martin, *Numbers*, 210–212.

örökölheti a jogot a földre, mert a föld isteni ajándék. Harmadszor, az isteni ajándék társadalmi vetülete az, hogy minden izraelitának elidegeníthetetlen joga van a földből egy részre. Nem lehet a földet véglegesen eladni vagy elvenni attól a klántól, amelyhez tartozott. Így Celofhád lányai is kaphattak egy-egy részt apjuk örökségéből, Izrael földjéből.⁶¹

A 4Móz 32,33 így hangzik: „*Mózes tehát Gád és Rúben fiainak, meg József fiai közül Manassé törzse felének adta Színónnak, az emóriak királyának országát és Ógnak, Básán királyának országát, azt a földet a területén lévő városokkal együtt, az országban mindenféle lévő városokkal.*” A 32. rész a Jordántól keletre eső országrész felosztásáról szól. A rész vége felé olvashatunk arról, hogy Mózes megadja az engedélyt a letelepedésre Gád és Rúben törzs tagjainak valamint József fiai közül Manassé törzse felének. A 39–42. versek valószínűleg különálló részt alkothattak, amelyet a teljesség kedvéért iktattak be ide. Ez a rövid részlet Manassé törzse keleti ágának városairól szól, amelyek a honfoglaló harcok további eredményeként kerültek izraeli kézre.⁶²

A rész alapvető formája sem a D, sem a P irathoz nem tartozik. Teljesen különbözik attól a D leírástól, amely a keleti rész elfoglalását mondja el, különösen, ahogy az az 5 Móz 2,26–3,22-ben található. A P íróját nem érdekelte a honfoglalás ilyen részletes leírása, valamint sem a P, sem pedig a D nem helyezett volna hangsúlyt az egyes törzsek kívánságaira a területi felosztásnál. Így általánosan elfogadott nézet, hogy a leírás alapformája korábbi forrásokra vezethető vissza. Ebben az esetben a J és az E kombinációjára lehet gondolni, vagy inkább a J-re. A szöveg későbbi komponensei már nem tartoznak ezekhez a forrásokhoz, valamint nagyon sok helyen találkozunk kiegészítésekkel, adalékokkal. A 39–42. versek eredete és beillesztésének időpontja ismeretlen. Nem lehet egyik „forrásba” sem besorolni.⁶³ Dozeman könyvében a P előtti korba sorolja a 32. részt.⁶⁴

A 34,16–29 versek „Az ország felosztói” címet kaptak az Újfordítású Bibliában.⁶⁵ Itt Isten megparancsolja Mózesnek, hogy jelölje ki az általa kiválasztott férfiakat arra a feladatra, hogy majd az országot felosszák. Ezek közé tartozik Kemúél is, aki Siftán fia és (József fia) Manassé Efraim törzséből származik. A 4Móz 34,23–24: „*József fiai közül: Manassé fiainak*

⁶¹ Dozeman, Thomas B., „The Book of Numbers” in Leander E. Keck (ed.): *The New Interpreter's Bible*, Vol. II., Abingdon Press, Nashville, TN, 1998, 217–222.

⁶² Tóth Kálmán, *Numeri*, 257.

⁶³ Noth, Martin, *Numbers*, 233–241.

⁶⁴ Dozeman, Thomas B., *Numbers*, 1–23.

⁶⁵ *Biblia*: Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése, magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatanács Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága, Kiadja a Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995.

*a törzséből vezető emberül Hanniél, Éfód fiát. Efraim fiainak a törzséből pedig vezető emberül Kemúél, Siftán fiát.”*⁶⁶

A listában szereplő nevek követik az 1,5–15 és a 13,4–15 listák neveit. Ha a nagyobb egységet vizsgáljuk (33,50–34,29), akkor —Noth szerint— a deuteronomista történeti mű jellemvonásait ismerhetjük fel rajta.⁶⁷ Dozeman azonban a P író munkájához sorolja be a részt.⁶⁸

A József név megtalálható még a 4Móz 36,1.5.12-ben. A 36. rész a leányágon való örökösödés kiegészítő rendelkezéseit tartalmazza. A könyv utolsó fejezete visszatér a 27,1–11-ben található örökösödési jogi kérdésekhez. Ugyanannak a Celofhádnak, a valószínűleg tekintélyes nemzetségfőnek a leányairól van szó, akiknek Mózes már megengedte korábban, hogy fiútestvérek hiányában ők örököljék azt a nemzetségi birtokot, amely apjukra várt Kánaánban.

Ebben az esetben azonban törzsük főemberei vetnek fel egy nehéz kérdést. Igaz, hogy Mózes rendezte a leányági örökösödést, ennek azonban főképp az volt a célja, hogy a törzsi-nemzetségi birtok ne kerülhessen idegen kézre. A probléma ott merül fel, hogy mi történik, ha ezek a leányok más törzsek tagjaihoz mennek férjhez. Igaz, hogy a törvény kedvez a leányoknak, de a birtok így a férj, azaz egy másik törzs tulajdonába megy át (1–4. versek). A kiegészítő rendelkezés ezért megszabta azt is, hogy a leányágon örökölt birtok tulajdonosa nem mehet férjhez más törzs tagjához, csakis a saját törzséhez tartozó férfihoz (5–13. v.).⁶⁹ Dozeman a P írói kör munkájának tartja a 36. részt.⁷⁰

A 36. részben található történet a 4Móz 27,1–11 egy függeléke, amelyet a 4Móz végére illesztettek be. A már ismert történethez itt hozzáadódik még egy feltétel, mégpedig az, hogy a lányok csak saját törzsük férfitagjaihoz mehetnek férjhez. Ez arra utal, hogy férjhezmenetelük esetén az örökség a férj és törzse tulajdonába fog kerülni. Noth a 27,1–11-et a P irathoz sorolja, ezért a 36. részben található történet háttérében is a P írói kört lehet feltételezni.⁷¹ A 4Móz legnagyobb része a P irathoz tartozik, amely a P előtti történelmet törvénnyel keretezte. Azok a részek, amelyben József neve valamilyen formában előfordul a 4Móz-ben, többnyire a P irathoz tartoznak, azonban gyakran tartalmaznak régebbi anyagot is.⁷²

⁶⁶ Tóth Kálmán, *Numeri*, 258–259.

⁶⁷ Noth, Martin, *Numbers*, 246–248.

⁶⁸ Dozeman, Thomas B., *Numbers*, 1–23.

⁶⁹ Tóth Kálmán, *Numeri*, 258–259.

⁷⁰ Dozeman, Thomas B., *Numbers*, 1–23.

⁷¹ Noth, Martin, *Numbers*, 257–258.

⁷² Dozeman, Thomas B., *Numbers*, 1–23.

Mózes ötödik könyvében is többször találkozhatunk a József névvel. Itt található az egyik legfontosabb utalás is, a „Mózes áldása”.

Elsőként nézzük meg a „József” név megjelenését az 5Móz 27,12-ben: *„Ha átkeltek a Jordánon, a Garizim hegyén ezek álljanak fel, hogy megáldják a népet: Simeon, Lévi és Júda, Issakár, József és Benjámín.”* A 11,26–29-ben olvashattunk arról, hogy a honfoglalás után, a Sikem mellett található Garizim és Ébál hegy tetején ünnepélyes szertartással áldást kellett mondani azokra, akik megtartják az Úr törvényét, valamint átkot azokra, akik megszegik azt. Ebben az értelemben található áldás és átok a 28. részben.

A 27. részben már található egy átok-sorozat, amely zárt egységet képvisel (15–26. vers). Ezt vezeti be a 27. rész első fele, amely nem egységes felépítésű. A 27. részben azzal az utasítással találkozhatunk, hogy kőoszlopokra kell felírni a törvényeket. Természetesen nem az egész Deuteronomiumról van itt szó, csak egy rövidebb törvénygyűjteményről. Ezután építeni kell egy oltárt ősi módon (ld. 2Móz 20,25), és a Deuteronomium törvényei szerint szabad ég alatt készült oltáron kellett bemutatniuk különféle áldozatokat (6–10. vers). Végül Izrael hat-hat törzsének kellett felsorakozni a Garizim valamint az Ébál hegyére, és mint egy szavalókórus, úgy kellett kikiáltaniuk egyik csoportnak az áldást, másoknak az átkot.

Az áldást mondók csoportjában találhatjuk József nevét is. Ugyanennek a rendelkezésnek felel meg a Józsué 8,30–35. A különbség abban van, hogy ott az „egész Izrael” állt kétfelől a lévita papokkal szemben (tehát nincs meghatározva a nép felosztása törzsek szerint), és Józsué olvasta fel a törvény után az áldást és az átkot. E két változaton kívül még egy harmadik is található, mégpedig a 27. rész 14. versében: *„Azután a lévíták szólaljanak meg, és mondják ezt hangos szóval egész Izraelnek...”* E szerint tehát a lévíták voltak azok, akik ünnepélyesen kihirdették az átok (és az áldás) szavait, mivel ez liturgikus esemény volt.⁷³

Albrecht Alt tanulmányozta a Tízparancsolat felépítését és formáját, és felhívta a figyelmet a 12 átoksorozatra is, mert ezek illusztrálják, hogyan hat a szociális viselkedésre az Istentől jövő büntetés. Az átkok egyik jellegzetessége a Tízparancsolattal szemben, hogy olyan bűnökkel foglalkoznak, amelyeket titokban követtek el. Éppen azért lettek ezek a cselekedetek kiválasztva, mert törvénnyel nem lehetett szabályozni őket. Ezek a „dodekalógusok” nagy valószínűséggel valamikor külön kompozícióként léteztek, és arra voltak hivatottak, hogy a hívőket Isten szentségének erkölcsi követelményeire figyelmeztessék. Ha tudatosan az élet isteni rendje ellen tettek, félelemmel várhatták Isten

⁷³ Tóth Kálmán „Deuteronomium”, in *Jubileumi Kommentár: A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 273.

büntetését. Nem valószínű, hogy az átoklista sokkal korábbi keletkezésű volt, mint a deuteronomista írók által megszerkesztett törvénykönyv. A törvény epilógusaként foglalták bele a műbe arra utaló példaként, hogyan segít az áldás vagy az átok a törvény útján járni. Nagy valószínűséggel létezett egy olyan eredeti lista, amelyben csak tíz átok szerepelt.⁷⁴

A következő igeszakasz nagy fontossággal bír, és a József történettel foglalkozó tudósok is nagy hangsúlyt helyeznek a magyarázatára. Az 5Móz 33,13–17 így hangzik: *„Józsefre ezt mondta: Megáldotta földjét az Úr az ég fentről jövő ajándékával és a lent elterülő vizekkel: nap-érlelte ajándékkal, hold sarjasztotta ajándékkal, az ősi hegyek javaival, az örök halmok ajándékával, a föld bőséges ajándékával, a csipkebokorban lakónak kegyével. Szálljon ez József fejére, a testvérek közt megszenteltnek fejére! Pompás, mint az elsőnek ellett bika, a szarvai bölényszarvak, népeket teper le velük, egészen a föld széléig. Ilyenek Efraim tízezrei és Manassé ezerei.”*

Az 5Móz 33. részben Mózes áldásairól olvashatunk, amelyet Izrael fiaira mondott, mielőtt meghalt. Ebben a részben egy hosszú költemény is található, amely itt Mózes szájából hangzik el. A költemény törzsét képezi a 6–25. versek „orákulum-gyűjteménye”, amely Izrael törzseinek a sorsáról jövendöl. A „Mózes áldása” az 1Móz 49-ben található Jákób áldásai alapján készült. Tartalmilag abban különbözik, hogy az egyes mondások nem kapcsolódnak Jákób fiai személyes életéhez, hanem a törzsek történeti helyzetét helyezik előtérbe. Két aspektusból egészíti ki a „Jákób áldásait”: egyrészt József hatalmát, erejét hangsúlyozza, míg Júdát a háttérbe szorítja, másrészt Józsefet úgy jeleníti meg, mint egy törzs szimbólumát, mely az Északi királyságban virágzik.⁷⁵

A 33,17-ban ezt olvassuk: „Pompás, mint az elsőnek ellett bika, a szarvai bölényszarvak, népeket teper le velük, egészen a föld széléig. Ilyenek Efraim tízezrei és Manassé ezerei.” Itt a bika szimbólummal⁷⁶ találkozunk, amelyet jellegzetesen északkal hoznak kapcsolatba a bibliakutatók. A bölényszarvak Efraim és Manassé törzsei, akiken keresztül kiűztek más népeket a régióból. Ez jól mutatja a politikai helyzetet, amelyben a két nagy északi törzs uralmat gyakorolt a népek felett és viszonylagos gazdagságban élt.⁷⁷

A bevezető rész teofánia-jellegű hangvétele (2–5. versek) és egy költői hangú befejezés (26–29. versek) a jövendöléseket kiegészíti és „zsoltárrá formálja”. Az orákulum-

⁷⁴ Clements, Ronald. E., „The Book of Deuteronomy” in Leander E. Keck (ed.): *The New Interpreter's Bible, Vol. II.*, Abingdon Press, Nashville, TN, 1998. 269–539.

⁷⁵ Niehoff, Maren, *The Figure of Joseph*, 1992, 38–39.

⁷⁶ A bika szimbolikus jelentéséről a bibliai történetekben ld. F.M. Cross, *Canaanite*: *The New Interpreter's Bible, Vol. II.*, Abingdon Press, Nashville, TN, 1998. 269–539. *Myth and Hebrew Epic*, Harvard University Press, Cambridge, 1973.

⁷⁷ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, (Joseph in the Bible) 15.

gyűjtemény keletkezésének helyét északra teszik, ahol a József-törzsek körében formálódtak az áldó-mondások. Ez abból is kiderül, ha összehasonlítjuk a Júda (7. vers) és a József törzsére (13–17. vers) mondott áldások terjedelmét és tartalmát. A József törzsére mondott áldás felsorolja a természet legnagyobb ajándékait, melyeket bőven ad a föld. József, a testvérei „názír”-ja uralkodói méltóságot visel. Hatalmas szarvaival bölényre hasonlít, mely öklelésre kész. Ugyanez a kép jelenik meg a 4Móz 23,22 és 24,8-ban is. Az áldások között ez a legértelmesebb, legerőteljesebb, amellyel József vezető szerepét emeli ki. A részlet archaikus vonása, hogy „József”-ről beszél, de a végén hozzáteszi, hogy az elhangzottak Efraimra és Manasséra vonatkoztak. Mindez József vezető szerepére mutat.⁷⁸ A többi mondás ennél jóval rövidebb.

Nehéz lenne pontosan megállapítani a lista keletkezési idejét. Szinte bizonyos, hogy a monarchia idején nem volt világos a területek törzsi megoszlása, és a törzsi egység régebbi értelme, amely Izraelt összetartotta, kezdett feledésbe merülni. Az áldás-mondások egyik fontos célja az volt, hogy az összetartozás érzését megőrizze és támogassa a népben. A Józsefről szóló áldásmondás különösen is hosszú és sok benne a természeti kép, amely annak a földnek a termékenységét dicséri, amelyen Efraim és Manassé élt. Feltételezi, hogy a József-törzsek voltak a legkedveltebbek Izraelben. A deuteronomista nézetbe jól illeszkedik az „egész Izrael” perspektíva, így - Efraim és Manassé megemlékezésével - vigyáz arra, hogy mind a tizenkét törzs számszerűen is megjelenjen.⁷⁹ József nevének előfordulási helyei az 5Móz-ben leginkább a deuteronomista történeti műbe tartoznak, azonban több igehely pontos korát nem lehet megállapítani.

2.3. József nevének előfordulása a történeti könyvekben

Józsue könyvében is többször találkozhatunk a József névvel. Legelőször a Józs 14,3–4-ben: *„Mert két és fél törzsnek még Mózes adott örökséget a Jordánon túl. Viszont a lévítáknak nem adott örökséget közöttük. Mivel József fiaiból két törzs lett, Manassé és Efraim, ezért a lévítáknak nem adtak osztályrészt az országban, hanem lakóhelyül városokat, az azokhoz tartozó legelőket pedig jószáguk és javaik részére.”*

Az ország területét tizenkét részre osztják. Mivel Lévi fiai nem kapnak területet, ezért csak tizenegy részre volna szükség. Azonban, hogy a tizenkettes szám kijöjjön, József

⁷⁸ Tóth Kálmán, *Deuteronomium*, 276.

⁷⁹ Clements, Ronald. E., *Deuteronomy*, 269–539.

törzsének mindkét ága (Efraim és Manassé) külön területet kap. A lévíták is kapnak lakóhelyet minden törzs területén, azonban megélhetésük alapja nem a föld, hanem a tized.⁸⁰

A 3–4. versekben a „tizenkét törzs” számszerű megjelenése nem annyira történetileg, mint teológiailag fontos. Jósiás király idejében az ország Júdából állt és Benjámin egy részéből. Az északi országrész egy évszázaddal korábban az Asszír Birodalom kezére került. A D számára fontos volt Izrael „tizenkét törzsének” hangsúlyozása, mert ezzel támasztotta alá Jósiás jogait az elveszett északi és keleti területekre. A száműzöttek számára a „tizenkét törzs”-re való figyelés azért volt fontos, mert emlékeztette őket Isten ígéreteire, amelyeket őseiknek tett, és amelyeket beteljesített, amikor „egész Izrael” földet kapott. A „tizenkét törzs” jelenléte elengedhetetlen volt annak a látomásnak a beteljesedéséhez, amelyben Izrael nemcsak Jeruzsálem és a körülötte fekvő vidék, hanem egy nagy egész, amely északi és déli országrészből áll, amilyen a régi időkben volt.⁸¹

József neve legközelebb a Józs 16,1–3-ben fordul elő: *„József fiainak jutott sorsolással a jerikói Jordántól, Jerikó vizeitől keletre a puszta, amely Jerikótól a hegységbe Bétel felé visz. Azután továbbmegy a határ Bételtől Lúz felé, és átmegy az arkiak határára, Atárótig. Majd lemegy a tenger felé a jaflétiak határához, az alsó Bét-Hórón vidékéig és Gézerig, és a tengernél végződik.”*

A Józsúé 16,4–10 Efraim örökségét írja le. A Józsúé 16,4–5 így szól: *„Megkapták örökségüket József fiai, Manassé és Efraim is. Ez lett Efraim fiainak a határa nemzetségenként...”* A tizenhatodik rész Efraim örökségének felsorolásával kezdi. József fiai Júda után következnek a sorrendben, ez azonban nem a születési sorrendnek, hanem a Jákóbtól kapott áldások sorrendjének felel meg (1Móz 48,14–19). Efraim törzsének déli határa a Jerikó - Bétel - Gézer vonal. Az északi határ Sikemtől pár kilométerrel délebbre található, Taanat-Silótól nyugat felé húzódik, majd a Vádi Káná vonalát követve ér el a Földközi tenger vizéig.⁸²

Józsúé könyve 17. része Manassé örökségét írja le. A rész első hat verse Manassé leszármazottairól szól. Celofhád lányainak örökösödési bonyodalmai mutatják meg, hogy a törzsek egyetlen ága sem veszhet el. Érdekes módon a lányok nagyapjuk testvéreivel kerülnek egy sorba. Gileád hat fia közül öt kap részt, a hatodiknak az öt leányunokája részesül az

⁸⁰ Nádasi Vilmos „Józsúé könyvének magyarázata”, in *Jubileumi Kommentár: A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 288.

⁸¹ Pressler, Carolyn, *Joshua, Judges, and Ruth*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 2002, 91–93.

⁸² Nádasi Vilmos, *Józsúé*, 288–289.

örökségből, így jön ki végül a tíz rész.⁸³ Isten Ábrahámnak tett ígérete teljesül be a József-törzseken, hiszen —amint az ebből a részből is kiderül— nagy néppé lettek (1Móz 12,2).

A 14. versben József fiainak egy szemrehányásával találkozhatunk, amelyet Józsuénak tettek, mert csak „*egy sorsvetésnyi örökséget és egy kimért részt*” adott nekik. A két törzs összefonódása a szoros területi összetartozásból is kiderül (8. v. lásd 16,9), ezért érthető a Józsuénak tett szemrehányásuk. Józsué két lehetőséget kínál fel nekik területi terjeszkedésre: az erdőirtást és a kánaániak elűzését a síkságról. Egyes tudósok szerint a perizziek és refáiak földje a Jordántól keletre van, ahol a Manassé törzs Mákír csoportja már letelepedett (1. v.).⁸⁴

A D szempontjából Júda után Efraim és Manassé törzse volt a legfontosabb. Fontosságuk elhelyezkedésükben rejlett, mivel Benjámintól közvetlenül északra volt Efraim, csak néhány kilométerre Júdától. Ezek voltak a legnagyobb és legbefolyásosabb északi törzsek is egyben. A Józseftől származó törzsek annyira dominánsak voltak északon, hogy gyakran az egész északi országrészt „Efraim” néven nevezték. Fontosságuk miatt tárgyalja a D ezeket a törzseket rögtön Júda területének leírása után.⁸⁵

A Józs 18,5-ben ezt olvassuk: „*Azután osszák fel maguk között hét részre. Júda maradjon meg a maga területén délen. József háza is maradjon meg a maga területén, északon.*” A tizenharmadik rész első tíz versében a fennmaradt területek felosztásáról hallunk. Izrael már nem Gilgálnál táborozik, hanem beljebb hatolt az ország belsejébe. Az el nem foglalt területek miatt teológiaiilag a hét késlekedő törzset okolják. A halogatásnak az lett a vége, hogy Józsué utasítást adott a fennmaradt területek számbavételére. Az összeírt területeket hét egyenlő részre osztották és a hét törzs között kisorsolták. Hogy a sorsolás fontossága hangsúlyt nyerjen és világossá váljék, hogy az az egész nép közös ügye, hallhatunk azokról a törzsekről is, amelyek már letelepedtek.

A Józs 18,11 szerint: „*A sorsolás először Benjámin fiainak törzsére, annak nemzetségeire esett. A sorsolásban nekik jutott terület Júda fiai és József fiai közé esett.*” A tizenegyedik verstől kezdődően Benjámin örökségéről van szó. Az előző versek logikájától elüt, hogy nem az ott említett összeírás eredményének felsorolása következik. A hét törzs örökségének leírása nem egységes, minden szakaszban van városlista, határleírás vagy egyéb megjegyzés. Benjámin északi határa Jerikó, Bétél és Alsó-Bét-Hórón vonala, míg a nyugati határa Bét-Hóróntól Kirját-Jeárimig tart. A déli határ megegyezik Júda északi határával.⁸⁶

⁸³ Nádasi Vilmos, *Józsué*, 289.

⁸⁴ *Biblia Magyarázó Jegyzetekkel*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1996, 272–273.

⁸⁵ Pressler, Carolyn, *Joshua, Judges, and Ruth*, 95–97.

⁸⁶ Nádasi Vilmos, *Józsué*, 289.

A következő ószövetségi hely, amelyben József neve szerepel, a Józs 24,32-ben található: „*József holttestét, amelyet Egyiptomból hoztak magukkal Izrael fiai, Sikemben temették el, a mezőnek azon a részén, amelyet Jákób vett meg Hamórnak, Sikem atyjának fiaitól száz pénzért. Ez József fiainak az öröksége lett.*”

Egy hosszú történet végcélját figyelhetjük meg akkor, amikor József holttestét eltemetik az „Ígéret Földjén”. A mező megvétele 1Móz 33,19k-ben található. Az Izrael ősatyjainak tett ígéret beteljesedésének a jele ez.⁸⁷

Az írásmagyarázók nem tartják véletlennek azt, hogy Józsué életkora pontosan megegyezik a Józsefével (1Móz 50,22.26), valamint 10 évvel kevesebb Mózes éveinél (5Móz 34,7). Mózes után Józsué is az „Úr szolgájává” vált. Ez nemcsak Józsué erős hitére és Istenhez fűződő személyes viszonyára utal, hanem arra a rendkívül fontos szerepre is, amelyet Isten tervének megvalósulásában töltött be. Józsué így bekerült az ősatyák, az üdvtörténet alakjai közé. József sírhelye Tell-Baláta, a régi Sikem közelében található. Josephus Flavius szerint József sírja is Hebrónnál a Makpéla-barlangban van. Ez azonban inkább csak egy későbbi tradíció alapul.⁸⁸

A 24. részben Eleázár halála és temetése papi jellegű hozzátoldás volt Józsué könyvéhez, míg József csontjainak eltemetése a 24,1–28 versekhez kapcsolódik (a 24,1–28 valószínű, hogy fogság korabeli D munka). Érdekes módon a temetések a József törzsek területéhez kapcsolódnak (Manassé területe József esetében, Efraim területe Józsué és Eleázár esetében), nem Júdához.

Józsué könyvében alapvetően a deuteronomista írói kör munkáját lehet felfedezni, amely egyes források szerint a hetedik század második felére, Jósiás király reformjának idejére tehető (Kr.e. 640–609).⁸⁹ Az elfogadottabb nézet azonban az, hogy a D a végső formáját a száműzetés alatt (kb. Kr. e. 586–539) nyerte el.

A Bírák könyvének csak az első része említi meg József nevét, ott azonban többször is előfordul. Józsué könyvétől a 2Kir-ig bezárólag a bibliatudósok deuteronomista történetírásról beszélnek, mivel ezeknek a könyveknek az írói a Deuterónómiomot tették világnézetük alapjává. A D végső formája körülbelül a Kr. e. 6. században lett befejezve.

A Bírák 1. része ugyanazzal a témával foglalkozik, amivel Józsué 1–12. részei, azonban a Bírák 1. részében festett kép sokkal valószínűbbnek tűnik, mint az, amellyel a Józsuében találkozunk. Archeológiai és antropológiai tanulmányok azt bizonyítják, hogy

⁸⁷ Biblia Magyarázó Jegyzetekkel, 282.

⁸⁸ Nádas Vilmos, Józsué, 292.

⁸⁹ Coote, Robert B., „The Book of Joshua” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible, Vol. II.*, Abingdon Press, Nashville, TN, 1998. 553–720.

Izrael fokozatosan foglalta el az országot. Sok magyarázó szerint az 1. rész valamikor külön egységként létezett, és egy későbbi szerkesztő dolgozta bele a Bírák könyvének beszámolóiba.⁹⁰

A Bírák 1,22–23.35. verseiben ezt olvassuk: „*Felvonult József háza is Bétel ellen. Az Úr velük volt. József háza kémeket küldött Bételbe. A város neve azelőtt Lúz volt... Így sikerült az emóriaknak Har-Hereszben, Ajjálónban és Saalbímban maradniuk. De amikor József házában a keze rájuk nehezedett, robotmunkások lettek.*”

A 22–36. versekben az északi törzsek honfoglalási próbálkozásairól olvashatunk. A két nagy északi törzset a 22–26. versek „József házában” nevezik, a 27–29. versek már név szerint említik meg Efraimot és Manassét. Bétel volt az első fontosabb város, amelyet „József háza” elfoglal. Bételhez már a patriarchák korából is rendkívüli fontossággal bíró tradíciók tartoztak.⁹¹ Később az északi országrész királyi szenthelye volt (1Kir 12,28). Ha Gilgálból észak felé indult valaki, Bétel volt az első nagyobb város. Heremmel sújtották, mint Ajt és Jerikót (Józs 6,18; 8,26) vagy Cefatot (1,17). Bétel nem a József-törzsek hősiessége, hanem árulás és csel által került a birtokukba, ezt azonban nem nehezményezi a szentíró. Inkább ezt is arra használja fel, hogy kidomborítsa, nem Izrael fiainak harci ereje, hősiessége révén került a terület hozzájuk, hanem az Úr hatalma és ereje által. Izrael megtartotta szövetségi esküjét, valamint adott szavát, és szabadon bocsátotta a vele szövetségre lépő bételi férfit és nemzetségét, aki fent északon, a hettiták földjén, Bétel néven új várost alapít.⁹²

Érdekes, hogy Józsué könyve Bételt Benjámintulajdonának tartja: „*Ezek Benjámintulajdonának tartja: Jerikó, Bét-Hoglá és Émek-Kecíc. Bét-Arábá, Cemárim és Bétel...*” (Józs 18,21–22), míg ezen a helyen csak Józsefről van szó, Benjámint meg sem említik. Lehetséges, hogy a szöveg olyan időszakra utal, amikor Benjámint még nem csatlakozott a szövetséghez, vagy még nem is telepedett le. Ebben az esetben a József nevét tartalmazó híradásnak viszonylag korai a keletkezési ideje.⁹³ Boling ugyanezt a részletet későbbi időpontra teszi, és pontosan behatárolja azt a korszakot, amikor ezek a szövegrészek keletkeztek. A D keretmunkáját (1,1–36 és a 19,1–21,25) a hatodik

⁹⁰ Pressler, Carolyn, *Joshua, Judges, and Ruth*, 127–139.

⁹¹ 1Móz 28,19: Jákób, miután az égig érő lépcsőről álmodott, elnevezte a helyet Bételnek. 1Móz 31,13: Megjelenik Jákóbnak Bétel Istene.

⁹² Kocsis Elemér, „Bírák könyve magyarázata”, in *Jubileumi Kommentár: A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 294–296.

⁹³ Soggin, Alberto J., *Judges*, The Westminster Press, Philadelphia, PA, 1981.

századra teszi, míg a többi rész - véleménye szerint - a hetedik (2,1–5; 6,7–10; 10,6–16 és a 16,1–18,31), ill. a nyolcadik században keletkezett.⁹⁴

József nevével legközelebb a 2Sám 19,21-ben találkozunk, amikor Simei, Géra fia leborult Dávid király előtt és ezt mondta: „*Tudja a te szolgád, hogy vétkezett, de látod, én jöttem ma elsőnek József egész házából, hogy elébe menjek az én uramnak, királyomnak!*” A 2Sám 19,16–31-ben arról van szó, hogyan kegyelmez meg Dávid Simeinek és Mefibósetnek. A 10. verstől kezdődik az a rész, melyben arról olvashatunk, hogy Dávid visszatér Jeruzsálembe. Dávid visszahívása nem egy hozzá mindvégig hűségesen kitartó csoport nyilatkozata, hanem olyanoké, akik hozzájárultak Absolon felkenéséhez. Később abban a helyzetben azt látták leghelyesebbnek, hogy visszahívják Dávidot. A Dávid elé vonuló tömeghez csatlakozik Cíba és Simei is. Simei önmagán kívül ezer benjáminival érkezik. Oka van arra, hogy a király kegyeit keresse. Nem tagadja tettét, hanem őszintén elmondja, hogy az ellenség oldaláról ő jött üdvözölni a visszatérő királyt. Számít Dávid jóindulatára és politikai tisztánlátására, bölcsességére, aki kegyelmet gyakorol felette, amikor Abisaj Simeit halálra méltónak tartja. A Simeinek adott kegyelem felbátorította a többieket, akik kegyvesztetté váltak, hogy csatlakozzanak Dávidhoz.⁹⁵

Sámuel könyvei, hasonlóképpen a Józsué és a Bírák könyvéhez, a D munkájához tartoznak. Hertzberg szerint nem lehet pontosan tudni, ki írta le az eseményeket, amelyek a 2Sám 9–20. részekben végbemennek, de olyan valaki lehetett, aki közel állt korban a leírt történésekhez. Gyakran említik ilyen vonatkozásban Ahimáz nevét. Húσαι, aki a „király barátja” volt, szintén lehetett a szakasz írója. Bárki is volt az, művészi formában és a teológiai mondanivalóra odafigyelve írta meg művét. A végső szerkesztést végző íróknak már csak követniük kellett a leírt események menetét.⁹⁶ A legtöbb tudós abban is egyetért, hogy a 9–20. fejezetek az anyag többi részétől függetlenül már hamarabb léteztek, és csak később foglalták bele a szövegbe. Sokan úgy tartják, hogy Sámuel könyveiben kétféle „forrás” található meg: egy régebbi és egy újabb. A régebbi forrás történelmileg megbízhatóbb, pozitívabban áll a királysághoz, az újabb kritikusan szemléli a királyságot. Ma a tudósok

⁹⁴ Boling, Robert G., *Judges: Introduction, Translation, and Commentary*, Doubleday & Company, INC. Garden City, NY, 1975, 1–67.

⁹⁵ Nagy Antalné Kulcsár Erzsébet, „Sámuel Második Könyvének magyarázata”, in *Jubileumi Kommentár: A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 369., és Brueggemann, Walter: *First and Second Samuel*, Interpretation: A Bible Commentary for Teaching and Preaching, John Knox Press, Louisville, KY, 1990, 326–327.

⁹⁶ Hertzberg, Hans Wilhelm, *I. & II. Samuel*, The Westminster Press, Philadelphia, PA, 1964, 17–21, 298–379.

inkább abban értenek egyet, hogy volt egy korábbi forrás, amelyet felhasználtak a könyvek írói, amelyben a József név is szerepel.⁹⁷

Az 1Kir 11, 28-ban fordul elő József neve újra, amikor Jeroboámot Salamon József házában a robotmunkák felügyelőjévé tette, mivel jól végezte munkáját. Jeroboámot, aki a következő események főszereplője lesz, a történet részletesen mutatja be. A király emeli kivételezett helyzetbe akárcsak Saul Dávidot (1Sám 18,5). Jeroboám felügyelt azokra a kényszermunkásokra, akik Efraim és Manassé, azaz a József törzséből származtak.⁹⁸

Jeroboám valószínűleg egyszerű, népi sorból származott, aki munkája által emelkedett ki társai közül és lett munkafelügyelőjük. Az építkezéseknél kapott beosztása során Jeroboámnak alkalma nyílt arra, hogy hangot adjon a nép elégedetlenségének. Így népszerű lett az emberek szemében, azonban veszélyes ellenfele a királynak.⁹⁹ Jeroboám „az efrátaí Nebát fia” föllázadt a király ellen, ahogy ezt a 26. versben olvassuk. Jeroboámot a szöveg אפרתי-nak nevezi, amely éppúgy jelenthet „Efraimitát”, szemben a „júdeai”-val, mint efrátaí.

A Királyok 1–2. könyve, akárcsak az eddig tárgyalt könyvek egy része, a Deuteronomista történetírás jellegzetességeit viseli magán, mivel erősen hatott rá a Deuteronomium, azaz az 5Móz nyelvezete, irodalmi stílusa és teológiai nézőpontja. Bár korábbi kiadásai is voltak a D történetírásnak Ezékiás (kb. Kr.e. 715–686) és Jósiás (Kr.e. 640–609) király uralkodása alatt, mint ahogy azt már előbb említettem, a végső formáját a száműzetés alatt (kb. Kr.e. 586–539) nyerte el. A redakció állomásait nem tudjuk pontosan megállapítani.¹⁰⁰

József nevével újra találkozunk a Krónikák első könyvében. Először a 2,2-ben, ahol Izrael leszármazottairól olvashatunk a nemzetségtáblázatok között. Itt, az első versekben Izrael fiairól van szó, és közöttük, természetesen, megtalálható József neve is: „*Ezek voltak Izrael fiai: Rúben, Simeon, Lévi és Júda, Issakár és Zebulon, Dán, József és Benjámín, Naftáli, Gád és Ásér.*” Ezek után az író a 2,3-tól egészen a 8,40-ig Izrael törzseiről beszél. Anyjuk rendje szerint sorolja fel a törzseket, Júdával kezdve a felsorolást (2,3–4,23), mivel az író szerint Júda képviseli, Benjáminnal és Lévivel együtt az „igazi Izraelt”.

Az 5,1–2-ben ezt olvassuk: „*Rúbennek, Izrael elsőszülöttjének a fiai. Ő volt az elsőszülött, de mivel bemocskolta apja ágyát, elsőszülöttségi joga Izrael fiának, Józsefnek a*

⁹⁷ Birch, Bruce C., „The First and Second Books of Samuel” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible, Vol. II.*, Abingdon Press, Nashville, TN, 1998. 947–1384.

⁹⁸ *Biblia Magyarázó Jegyzetekkel*, 409.

⁹⁹ Tussay János, „Királyok Első Könyvének magyarázata”, in *Jubileumi Kommentár: A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 389.

¹⁰⁰ Seow, Choon-Leong, „The First and Second Books of Kings” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible, Vol. III.*, Abingdon Press, Nashville, TN, 1999, 1–297.

fiaira szállt. Mégsem írták be elsőszülöttségét a származási jegyzékbe, mert Júda hatalmasabb volt testvéreinél, és fejedelem is származott belőle, bár az elsőszülöttségi jog Józsefé volt.”

Rúben családfájáról olvashatunk az 1–10. versekben, ahol hallunk arról, hogy mi történt Rúben elsőszülöttségi jogával (ld. 1Móz 35,22; 49,3k). Mivel Júda törzse politikailag magas rangra emelkedett, és a szerző is előszeretettel beszél róla, első helyen szerepel. Az elsőszülöttnak járó dupla részesedéssel József törzsei, azaz Efraim és Manassé rendelkeztek.¹⁰¹

József neve legközelebb a 7,29-ben fordul elő. A 28–29. versekben Efraim és Manassé, azaz „József utódai” területének a leírása található. Újra találkozhatunk Bétel nevével is: *„Az ő birtokuk (Efraim) és lakóhelyük volt Bétel és falvai, keletre Naarán, nyugatra Gézer és falvai, Sikem és falvai, egészen Ajjáig és falvaiig. Manassé fiainak a birtokában voltak Bétseán és falvai, Taanak és falvai, Megiddó és falvai, Dór és falvai. Ezekben laktak Izrael fiának, Józsefnek az utódai.”*

Efraim és Manassé családfájának adatai itt hiányosak és romlottak, ha összehasonlítjuk a 4Móz 26-tal. A Krónikák könyvében található névsor Józsué nevével fejeződik be. A települések ma már nehezen azonosíthatóak.¹⁰²

A Krónikák könyve egy egységet alkot Ezsdrás-Nehémiás könyveivel, mivel több helyen is utal ezekre a könyvekre. A Krónikák szintén felhasználja Zakariás 1–8. fejezeteit. Mivel Zakariás 1–8. a korai fogság utáni időszakban keletkezett, ezért a Krónikák könyvei kevésbé később íródhattak. Itt meg kell jegyeznünk még, hogy a Krónikák írói a Tórát már végső formájában használták. Az 1Krón 3-ban Dávid geneológiájának folytatásáról olvashatunk, amely miatt sokan a késői Perzsa korra datálják a könyveket. Ez a geneológia a 4. századig terjed, amely a Krónikák időszakát jelenti. Ezek alapján a Kr.e. 4. század első fele volt az az időszak, amikor íródott.¹⁰³ Más vélemények szerint a Krónikák könyve Kr.e. 400 és 200 között fejeződött be. Mivel a hellenizmus hatása nem érezhető a műben, keletkezését néhányan a perzsa korszak végére (Kr.e. 400-332) teszik. Nagyon valószínűnek tűnik, hogy a mű Kr. e. 300 körül keletkezett. Több érv is szól emellett. A könyv vagy Ezsdrás-Nehémiás könyvével egyszerre, vagy később keletkezett, viszont Ezsdrás-Nehémiás könyve nem fejeződhetett be a Kr.e. 4. század előtt. A Krónikák könyvében Samaritánus-ellenes

¹⁰¹ Biblia Magyarázó Jegyzetekkel, 472.

¹⁰² Domján János, „A Krónika Első Könyvének magyarázata”, in *Jubileumi Kommentár: A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 433–434.

¹⁰³ Allen, Leslie C., „The First and Second Books of Chronicles” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible, Vol. III.*, Abingdon Press, Nashville, TN, 1999. 297–661.

felhangokkal találkozhatunk. Júda Samáriától Kr.e. 445-ben szakadt el közigazgatásilag, maga a samaritánus vallási közösség csak Kr.e. 350-330 körül szerveződhetett meg.¹⁰⁴

2.4. A „József” név előfordulása a Zsoltárok könyvében

A Zsoltárok könyvében többször is megtalálható József neve. Így pl. a 77,16-ban: „*Megváltottad (Isten) hatalmaddal népedet, Jákób és József fiait*”, ahol a zsoltáríró visszagondol Isten hatalmas tetteire, amelyeket a múltban vitt véghez Izrael népén.

A 77. zsoltár a történelmi zsoltárok közé tartozik. Két részből áll. A 2–11. versek formai szempontból egyéni panaszéneket alkotnak. A 12–16. valamint a 21. vers azonban az Isten cselekedeteit dicsőítő himnusz. A megváltás Izrael életében az egyiptomi fogságból való szabadulás volt. „Jákób és József fiait” alatt a költő Izrael népének egészét érti. Ugyanide tartozik a 21. vers is, amely már a pusztai vándorlásról szól.¹⁰⁵ Anderson szerint a Józsefre és Jákóbra vonatkozó utalások azt mutatják, hogy a zsoltár az északi országrészben keletkezett kb. Kr. e. 733 és 721 között.¹⁰⁶

A 78,67-ben ezt olvassuk: „*De József sátrát megvetette, nem Efraim törzsét választotta...*” Ez a rész Saul és Dávid győzelmeiről szól, és arról, hogy Isten elvetette a silói szentélyt (amely József törzsének területén volt). Isten Jeruzsálemet választotta, és Júda törzséhez ragaszkodik.¹⁰⁷

A 65–72. versekben arról van szó, hogy Isten megelégtelte már Izrael népének a megaláztatását, és „felébredt” mint egy „kijózanodó hős”. Itt erős antropomorfizmusokról van szó. Ezek a gondolatok arra utalnak, hogy az Úr hosszú ideig „hallgatott” (lásd pl. Ézs 42,14) a babiloni fogság idején. Ezután a zsoltár rátér a fő témára, azaz Dávid és Jeruzsálem kiválasztására. Igaz, hogy nem nevezi meg a zsoltár „Jeroboám bűnét”, azonban beszél arról, hogy az északi országrészt („József sátrát”) „megvetette” az Úr (ld. 1Kir 8,16), amikor Kr.e. 722-ben Izrael asszír gyarmattá vált, a Sion hegyét azonban „szereti” (68. vers).¹⁰⁸

¹⁰⁴ Kustár Zoltán, *A Krónikák könyve*, DRHE, Debrecen, 2002, 22-26.

¹⁰⁵ Karasszon Dezső, „A Zsoltárok könyvének magyarázata”, in *Jubileumi Kommentár: A Szentírás Magyarázata II. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 590.

¹⁰⁶ Anderson, A.A., *The Book of Psalms*, Vol. II., Marshall, Morgan & Scott, London, 1981, 556.

¹⁰⁷ *Biblia Magyarázó Jegyzetekkel*, 666.

¹⁰⁸ Karasszon Dezső, „A Zsoltárok könyvének magyarázata”, 592.

A 78. zsoltár keletkezésének pontos idejét nem lehet tudni, Eissfeldt (és Wright) véleménye szerint Kr.e. 930 körül keletkezett. Anderson szerint azonban a fogság előtti időszak valószínűbb, esetleg Jósiás (Kr.e. 640-609) uralkodásának ideje.¹⁰⁹

A József név néha többet jelent, mint azt a két törzset, amely belőle származott. Ilyen pl. a Zsolt 80, 2-3 *„Figyelj ránk, Izráel pásztora, aki úgy terelgeted Józsefet, mint egy nyáját! Te, aki kerúbokon trónolsz, jelenj meg ragyogva Efraimnak, Benjáminnak és Manassénak!...”* Ez a zsoltár „általánosítja” József nevét oly módon, hogy nemcsak Manassét és Efraimot származtatja tőle, hanem Benjámin is (amint a másik kettő, úgy Benjámin is „Ráchel törzs”, egyike azoknak a törzseknek, amelyek Jákóbtól származnak, pontosabban Jákób második feleségétől, Rácheltől). A „József” név előfordulása a Zsolt 80,2-ben és Zsolt 81,6-ban feltehetően korai formája annak az utalásfajtnak, amikor „József” Izráel egész népére általánosságban vonatkozik.¹¹⁰

A 80. zsoltárnak rögtön az elején szóba kerül József neve: *„Figyelj ránk, Izrael pásztora, aki úgy terelgeted Józsefet, mint egy nyáját!...”* (2. vers) Több névről is szó van (József, Efraim, Benjámin és Manassé), amelyek mind Közép-Palesztinára utalnak. Vagy ott született maga a zsoltár, vagy a zsoltár írója aggódik az északi törzsekért, amelyeket az ellenség fenyegeti.¹¹¹ A zsoltár műfaja nemzeti panaszének, amelynek a gyökere az északi országrészbe nyúlik vissza, hiszen a harmadik vers csupa északi törzset említ. A zsoltár mondanivalója Isten jótéteményeire való emlékezés. Ez a visszatekintés tartalmazza az északi törzsekre jellemző exodus-tradíciót (9kk). A második versben a költő többes szám első személyben szólítja meg és hívja segítségül Istent. Itt is hivatkozást találunk az egyiptomi szabadításra és a pusztai vándorlásra, ahol Isten pásztorként terelte nyáját, „Józsefet” (1Móz 48,15; 49,24; Zsolt 23,1; 78,52).¹¹²

Ha a zsoltár északon keletkezett, akkor Kr.e. 732 és 722 közé lehet tenni, mivel a Palesztina közepén élő törzsek még megjelennek benne. Ha, azonban Júdában keletkezett, akkor Jósiás király uralkodásának időszaka (Kr.e. 640-609) tűnik ésszerűnek. Ebben az időben megnő az érdeklődés az északi királyság sorsa iránt, fontossá válik Isten népe egységének gondolata, és vágyakoznak az „egész Izráel” helyreállítására. A zsoltár ebben az esetben Jósiás király uralkodásának első felében keletkezhetett.¹¹³

¹⁰⁹ Anderson, A.A., *The Book of Psalms*, 562. old.

¹¹⁰ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 16.

¹¹¹ *Biblia Magyarázó Jegyzetekkel*, 667.

¹¹² Karasszon Dezső, „A Zsoltárok könyvének magyarázata”, 593.

¹¹³ Anderson, A.A., *The Book of Psalms*, 581.

A 81,5–6-ban ugyancsak szóba kerül József neve, ahol ezt olvassuk: „*Mert Izraelnek szóló rendelkezés ez, Jákób Istenének törvénye. Intelmül adta Józsefnek, amikor Egyiptom ellen vonult.*” Itt valószínű, hogy másolási hiba van, és helyette azt kellene olvasni, hogy „Egyiptomból” (ld. a BHS szövegkritikai apparátusát). A zsoltár ünnepi istentiszteletre való felhívással kezdődik, majd a főrésze az ünnepi gyülekezethez szóló intelem. Az ünnep, amelyen elhangzott a zsoltár, valószínűleg az őszi sátoros volt.¹¹⁴

A zsoltár három részből áll. A másodiktól a hatodik vers első feléig himnusz, a hatodik második felétől a 11. versig prófétai intés és feddés hangzik el, majd a 12–17. versek történelmi jelleget viselnek magukon. Műfaj tekintetében ún. „liturgiáról” lehet beszélni. A zsoltár keletkezésének a hátterében az állhat, hogy a próféták sokszor ünnepi istentiszteleteken hirdették Isten szavát a nép előtt. Sokszor Isten haragját, ítéletét hirdették meg a nép bűnei miatt (Ézs 1,10kk; 28,7kk; Jer 7,1kk; Ám 5,21kk). Ez a zsoltár úgy mutatja be Izrael hálátlanságát, hogy egyúttal inti is a népet, hogy vegye komolyan Isten rendelkezéseit. Nagy ünnepeken hirdették ki Isten parancsolatait is (5Móz 11,29; 27,9kk; 31,10kk). A deuteronomista történelemszemléletre jellemző az a felfogás, hogy a nép csak akkor remélhet áldást, ha megtartja ezeket a törvényeket.

A 2–4. versekben a költő imperatívuszokkal szólítja fel a gyülekezetet Isten magasztalására a himnuszok stílusában. A kosszarvból készült kürtök jellemzően az őszi nagy ünnepen, a lombsátrak ünnepén szólaltak meg (3Móz 23,24; 4Móz 10,10). A főrészt a himnusz műfajának megfelelően a „mert” kötőszó vezeti be (5. vers). Ez elmondja az istendicséret okát, amely itt az, hogy ezt az ünnepet maga az Úr rendelte el népének (ld. 2Móz 23,14kk; 34,18–22; 4Móz 28–29).

A hatodik versben az egyiptomi szabadításról van szó. A masszoréta szöveg szerint itt az Úr Egyiptom „ellen” vonult. Ez összefüggésben állhat a 2Móz 11,4kk-kel, az elsőszülöttek megölésével. A LXX a 2Móz 20,2 mintájára az „Egyiptom földjéről” megszövegezésű fordítást tartalmazza. A kivonulásban részt vett törzseknek („Józsefnek”) az Úr az exodus után adott intelmeket (2Móz 15,25b). Később ezeket a parancsolatokat elhanyagolta a nép (1Kir 23,22; Neh 8,17). A hatodik vers második fele egyes szám első személyben hangzik el, amikor a próféta —aki valószínűleg kultuszpróféta— az Úrtól kapott kijelentést mondja el.¹¹⁵

Anderson a zsoltárt „prófétai liturgiának” nevezi, amely két fő részből áll: 1-5b (I. rész) és 5c-16 vers (II. rész). Elképzelhetőnek tartja, hogy a két rész eredetileg két különálló egységként létezett. Nem világos, melyik ünnep áll kultikus hátterében. Lehetséges, hogy a

¹¹⁴ Biblia Magyarázó Jegyzetekkel, 668.

¹¹⁵ Karasszon Dezső, „A Zsoltárok könyvének magyarázata”, 594.

három nagy „zarándokünnep” valamelyikére utal az „ünnepünk napján” megjegyzés a 4. versben. Nem áll elég információ a rendelkezésünkre ahhoz, hogy pontosan tudjuk datálni ezt a zsoltárt. Éppen az 5. versben József nevére való utalás segíthet bennünket abban, hogy az északi országrészben keressük keletkezési helyét. Ebben az esetben Kr.e. 722 előtti időszakban keletkezett. Oesterley a hetedik századot, míg Deissler a fogság utáni időszakot tartja lehetséges keletkezési időnek.¹¹⁶

Amint azt már korábban megjegyeztem, egyetlen olyan szöveg található a Bibliában, amely „Józsefet” az 1Móz narratívájához valamelyest hasonlóan ábrázolja, aki bölcs és türelmes hősként legyőz minden akadályt azért, hogy uralomra emelkedjen Egyiptomban. Ez a szakasz a Zsolt 105,16–23: *„Azután éhséget idézett elő a földön, eltörte a kenyér botját mindenütt. De elküldött előttük egy embert, a rabszolgának eladott Józsefet. Lábát bilincsbe szorították, őt magát vasra verték, míg jóslata be nem teljesedett, és az Úr szava igazolta őt. Üzent érte a király, és szabadon engedte, a népek uralkodója kiengedte őt. Úrrá tette palotájában, egész vagyonának kormányzójává, hogy a vezetőket tetszése szerint oktassa, a véneket bölcsességre tanítsa. Így került Izrael Egyiptomba, Jákób Hám országában tartózkodott.”*

Nem tudjuk pontosan a részlet keletkezésének időpontját. A tudósok zöme úgy véli, hogy a zsoltár teljességében a fogság előtti időszakból származik, az alapján, hogy részben idézik az 1Krón 16,8-22-ben. Bár ez igaz, mégis a fogság utáni időpont is éppolyan lehetséges. Niehoff szerint a Kr.e. 3. században keletkezhetett.¹¹⁷ Érdekes megjegyezni, hogy amíg a részlet ugyanazokra az alapvető eseményekre utal, mint amelyek az 1Móz-ben is szerepelnek, ezen a helyen nem található semmilyen hivatkozás az álom-motívumra vagy a testvérek kapcsolatára Józseffel. A zsoltárrészletben egyedül Józsefről hallunk, aki sikeres lesz, és arról a szenvedésről, amelyből ez a siker származott. József abban a mélységben nehezen érthette meg az isteni tervet, de bízott „Isten szavában” és helyzete megváltozott. Alighanem ezt akarta a zsoltáríró hangsúlyozni tanulságként. Fontos megjegyezni, hogy bármelyik időszakba is tartozik ez a zsoltárrészlet, egészen egyedülállónak számít abból a szempontból, hogy sehol máshol a Bibliában (a Genézisben található történeten kívül) nem találkozunk Józseffel úgy, mint az egyiptomi események egyedüli hőse.¹¹⁸ A 105. Zsoltár szerzője azért hangsúlyozza József szenvedéseit rabszolgaként kitartását a nyomorúságban, majd felemelkedését Egyiptomban, hogy emlékeztessen Isten csodálatos tetteire a múltban, és

¹¹⁶ Anderson, A.A., *The Book of Psalms*, 586-587.

¹¹⁷ Niehoff, Maren, *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, E.J.Brill, Leiden, 1992, 40.

¹¹⁸ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 16-17.

ezzel biztatást adjon, hogy Isten minden időben éppen úgy meg tud szabadítani a legreménytelenebb helyzetekből is.¹¹⁹

Ez a zsoltár Izrael történetéről szól, amelyben a zsoltáros megemlékezik Isten csodálatos tetteiről, és hálaadásra szólítja fel a gyülekezetet. A zsoltáros még az éhínséget, József szenvedéseit, rabszolgaságát is az isteni gondviselés jeleként értékeli. A 19. versben még József álmofejtéséről is szól (ld. 1Móz 41,13). Izrael Jákób tiszteletbeli neve (ld. 1Móz 32,29). „Hám országa” Egyiptom egyik neve.¹²⁰

A 105. zsoltár történelmi zsoltár —hasonlóan a 68, 77, 78, 106, 107. és a 136. zsoltárhoz— áttekinti az üdvtörténetet az ősatyáknak adott ígéretektől kezdődően az egyiptomi csapásokon keresztül egészen a honfoglalás koráig. A 16–23. versek József történetét mondják el költői formában. Józsefet rabszolgának adják el (ld. 1Móz 37,27.36), majd ártatlanul börtönbe kerül (ld. 1Móz 39,20–23), ahol azonban nincs szó arról, hogy vaskorláncba zárták volna. Ezt a magyarázók költői túlzásnak tartják. A vaskorszak valószínűleg József kora után következett el. A 19. versben arra találunk célzást, hogy József helyesen fejtette meg az álmokat (ld. 1Móz 40,8kk), és így szabadult meg a börtönből is (ld. 1Móz 41,12kk), majd magas beosztásba került: a király értékei feletti felügyelő lett (ld. 1Móz 41,40kk). A 22. versben a masszoréta szövegben szereplő „megkötözésére” szó helyett a LXX alapján a „megfenyítésére” szó lehet a helyes olvasat. Ez alapján Józsefnek nagyobb hatalma lett a fáraó minden főemberénél, így „kedve szerint” (ezt jelenti ebben az esetben a „lelke szerint” kifejezés) oktathatta, inthette. Ezután történt az az esemény, amelyről a 16. vers beszél: Isten éhséget küldött az országra, „eltörte a kenyér botját”. Ez a kifejezés onnan származik, hogy a kenyereket, amelyek lepény alakúak voltak, falba vert botra vagy cövekre szúrva tartották. A bot eltörése itt arra utal, hogy elfogyott a kenyér, tehát nincs is mit tartani a boton (3Móz 26,26; Ez 4,16; 5,16; 14,13). Emiatt került Izrael népe jövevényként Egyiptomba (ld. 1Móz 46,1–7). A szövegrészben Egyiptom nevének a „Hám” költői formája szerepel (így még Zsolt 78,51; 106,22).¹²¹ A 105. zsoltár Kr.e. 300 körül keletkezhetett, a fogság utáni időszak és a Krónikák könyvének keletkezési ideje között.¹²²

József neve a Zsoltárok könyvében két különböző gyűjteményben is megtalálható. Az egyik az Ászáf zsoltárok gyűjteménye, amely a 74–82. zsoltárokat tartalmazza és a 73., valamint a 83. zsoltárral van keretezve. Az Ászáf zsoltárokra utalások vannak a Krónikák könyveiben, amely a zsoltárok viszonylag korai (4. század előtti) keletkezésére utal. Ezek a

¹¹⁹ Docherty, Susan, “Joseph the Patriarch” 2002, 194-216.

¹²⁰ *Biblia Magyarázó Jegyzetekkel*, 685.

¹²¹ Karasszon Dezső „A Zsoltárok könyvének magyarázata”, 611.

¹²² Anderson, A.A., *The Book of Psalms*, 726.

zsoltárok a III. könyvben találhatók, amely a 73–89-ig terjedő zsoltárokat foglalja magába. Az I–III. könyv már tud a dávidi szövetség bukásáról, amely Jeruzsálem lerombolásával (Kr.e. 587) és a fogsággal végződött. A 105. zsoltár a IV. könyvben található (90–106. zsoltár). A 101–102. zsoltárok a fogság gyötrelmeiről beszélnek, arról, hogy elveszett a királyság, a Templom és a föld. A IV. könyv végül történelmi visszatekintéssel zár, és a fogság időszakával fejeződik be (106,40–46). A IV. és az V. könyv azt mutatja, hogy a fogság teológiai krízise még fontos téma volt számukra. Általában azt tartják a bibliatudósok, hogy a Zsoltárok könyve könyveinek összegyűjtése és egybefoglalása a Kr.e. 2–3. századra fejeződött be.¹²³

2.5. József nevének előfordulása a prófétai iratokban

Ezékiel könyvében négyszer fordul elő József neve: a 37,16-ban, a 37,19-ben, a 47,13-ban és a 48,32-ben. Ezékiel könyvének 37. része Izrael „feltámadásáról”, a nép fogságból való hazatéréséről szól. Izrael újjáéledésének látomását a próféta Isten Lelkének vezetésével látja. A 15. verstől kezdődően (a 28. versig) Izrael és Júda egy néppé válásának jelképes kiábrázolását találhatjuk. Vesz a próféta két fadarabot, az egyikre Júda nevét, a másikra József, azaz Efraim nevét írja fel, majd egymáshoz kell illesztenie őket Isten parancsára. Itt két botról, két kormánypálcáról van szó (Ez 19,11k). Júda és József neve előtt *lamed inscriptionis* áll, amely pecsétekről ismert, és a tulajdonos nevét jelöli. A „társak” a Júdához és Józsefhez tartozó törzsek. Ezek a törzsek Salamon király halála után elszakadtak egymástól (1Kir 12,16k). Izrael Kr.e. 722-ben került asszír fogságba, míg Júda Kr.e. 587-ben a babiloniba. Jósiás király korában már megszületett egyesülésük gondolata. Bevonult az északi országrészbe is, ahol végrehajtotta vallási reformját (2Kir 23,15–20). A 18. versben a nép megkérdezi a prófétától, hogy mi az értelme a jelképes cselekedetnek. Erre a prófétának ezt kell felelnie: „Ezt mondja az én Uram, az Úr: Én kezembe fogom Józsefnek, azaz Efraimnak és Izrael hozzá tartozó törzseinek a fáját, hozzáillesztem Júda fájához, egy fát csinállok belőlük, és eggyé lesznek a kezemben.” (19. v.) E szerint a magyarázat szerint Izrael és Júda éppúgy egyesülni fog, ahogyan a két botot összeillesztette Ezékiel.¹²⁴

¹²³ McCann, J. Clinton, „Psalms” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Vol. IV., Abingdon Press, Nashville, TN, 1996, 639–1280. és Seybold, Klaus, *Introducing the Psalms*, (Translated by: R. Graeme Dunphy), T&T Clark LTD Edinburgh, Scotland, 1990.

¹²⁴ Karasszon Dezső, *Ezékiel könyvének magyarázata*, Debrecen, 1995. 117.

Az Ez 47,13-ban újra a Józsefnek járó két részről olvashatunk. Az új ország belső határainak meghúzásakor is hangsúlyozza az Úr, hogy „Józsefnek két rész jusson” (13. vers), ahogyan ez előtte is volt. Az Ez 47,13–20-ban az ország új határaitól olvashatunk. Miután a nép visszatér a fogságból, új honfoglalás következik. Az országot a tizenharmadik vers alapján tizenkét részre kell felosztani a tizenkét törzs számára. József törzse azért kap két részt, mert Lévi törzse nem kap egyet sem (Józs 14,2k; Ez 44,28).¹²⁵

Az Ez 48,30-tól kezdődik az Új Jeruzsálem városának leírása. A keleti oldal három kapuja közül az egyik Józsefé lesz, a másik kettő Benjáminé és Dáné. (32. vers) A város méretei megegyeznek azzal, amit a 16. versben olvasunk. Mind a négy oldalán lesz egy-egy kapu, Izrael tizenkét törzsének megfelelően. Ebben a felsorolásban azonban szerepel Lévi neve is. Ez az oka annak, hogy József törzséről csak egy kaput neveznek el, míg az ország területéből két részt kap, Manassé és Efraim részét (Ez 47,13; 48,4k). A babiloni templomnak és az Etemenanki szent területének is tizenkét kapuja volt.¹²⁶

Ezékiel próféta munkásságát Kr.e. 594 és 571 közé tehetjük. Fiatalkora Jósias király reformjának időszakára eshetett (Kr.e. 639–609), és nagy befolyással volt rá a politikai és kultikus reform, amely Kr.e. 621-ben ment végbe. Nem lehet pontosan megmondani a 37. rész keletkezésének időpontját, amelyben József neve kétszer is szerepel, de bizonyosan Jeruzsálem bukásához közel lehetett időben.¹²⁷

Nagy vita folyik a bibliakritikusok között arról, hogy a könyvből mennyit írhatott Ezékiel és mennyi a későbbi redakció terméke. Az bizonyos, hogy hosszú folyamat után érte el mai felépítését Ezékiel könyve. Az új templom látomása (40–48 részek) a kutatás álláspontja szerint több irodalmi rétegből épül fel. A redakció mértékéről nagy a véleménykülönbség, de bizonyos, hogy a könyv a mai formájában nem a prófétától származik.¹²⁸

Ámós próféta könyvében háromszor fordul elő József neve. Az első igehely, ahol megjelenik (Ám 5,6): „Az Urat keressétek, akkor élni fogtok, különben rátör József házára, mint a tűz, amely megemészti olthatatlanul Bétel miatt.”

Az 5–6. versben három szentélyt nevez meg az író: Bételt, Gilgált —amelyek Izraelben voltak— valamint Beérsebát, amely Júda déli részén feküdt. Ámós arra

¹²⁵ Karasszon Dezső, *Ezékiel könyvének magyarázata*, 145.

¹²⁶ Karasszon Dezső, *Ezékiel könyvének magyarázata*, 149.

¹²⁷ Eichrodt, Walther, *Ezekiel*, The Westminster Press, Philadelphia, PA, 1970, 506–594.

¹²⁸ Rózsa Huba, *Az Ószövetség keletkezése II.*, Szent István Társulat, Budapest, 1986, 212–218.

figyelmezteti a népet, hogy az említett szentélyekben nem található meg Isten. Az okot a 7. versben adja meg: „*Mert méregg  teszitek a törvényt, és az igazságot földre tiporj tok.*”¹²⁹

József neve másodszor az  m 5,15-ben található: „*Gy  lj tek a rosszat, szeressétek a j t, szerez tek  rv nyt a törvénynek a kapuban! Talán megkegyelmez József maradékának az  r, a Seregek Istene.*”

Az 5. rész 1–17. verse egy siratóének Izraelért. Ahogy elsiratt k a harcban elesett t,  gy siratja el a próféta Izrael sz z t. A *perfectum propheticum* befejezettnek írja le azt, ami csak ezután fog bekövetkezni. Egyes feltevez sek szerint a gyászének a három f  nnep egyikén (2M z 23,16; 5M z 16,16), pl. a lombsátrak vagy az őszi szüret idején hangzott el. A háttér vallástörténeti, azonban az ének mögött álló történelmi esemény a háborús vereség. A 6. versben a próféta arra figyelmezteti a népet, hogy Jahvét keressük, ha  lni akarnak. Ha nem ezt teszik, Jahve mint tíz t r r  József házára,  gy, hogy nem lesz, aki haragja (vagy Bétel) t z t eloltsa. A tizenötödik versben a próféta arra szólítja fel a nép tagjait, hogy gy  lj k a gonoszt, azaz a b nt, és szeress k a j t. Amikor ügyeiket intézik,  rv nyt kell szerezni k a jognak,  gy, ahogy azt Isten elrendelte.  m szn l gyakran fordul  l  a „jó” kifejezés, amely egy szóban foglalja össze a felebaráti szeretet társadalmi következményeit. Ennek a „jó”-nak kell érvényre jutnia a kapukban, a fórumokon. Ha helyreáll az igazság és a jóság, akkor talán megkönyörül Jahve a maradékon. Azért „talán”, mert az  r előtt a jogrend helyreállítása nem feltétlen biztos t ka a megmaradásnak, hanem szükséges előzménye.¹³⁰

József neve harmadszor az  m 6,6-ban fordul  l : „*Kelyhekb l isszák a bort, és finom olajjal kenik magukat, de József romlásával nem t r  dn k.*”

 m sz könyve hatodik fejezetének 1–14. verse a „kevel s g büntetéséről” sz l.  m sz Samária mellett Jeruzsálemet is fedd ssel illeti. A próféta szemléletesen tárja elénk, hogyan dúskálnak a javakban a gazdagok, hogyan esznek, isznak, mulatoznak. M g csak műveletlennek sem lehet őket mondani, hiszen lakom ikon zene szól. Az élvezetekben is raf n ltak, mert a bort serlegből, kehelyből isszák (olyan széles csésze volt, amely meghint sre sz lg lt). Olajat is használnak, amely  si kozmetikai szer volt. Fontos s mukra a külső, és egyúttal fels z nesek is. Nem t r  dn k a nyomorultak sorsával, elaltatják lelkiismeret k szavát. Nem gy  tr  dn k, nem t r  dn k „József romlásával” („nem betegek

¹²⁹ Biblia Magyarázó Jegyzetekkel, 1044.

¹³⁰ Szabó Andor, „ m sz könyvének magyarázata”, in *Jubileumi Kommentár: A Szentírás Magyarázata II. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 875–876.

miatta”). Azok azonban, akik most elsők ezekben a féktelen tivornyázásokban, elsőként mennek majd fogságba is, ahol vége lesz ennek az életnek (3. v.).¹³¹

„József romlása” egész Izráel „romlására” utal, amire ezek a „luxusban” élők nem figyelnek oda. Nem veszik észre a szenvedőket, az elnyomottakat. Isten nem tűrheti azt, hogy nem tekintenek szövetséges „testvérükre”, ezért látjuk a 7. versben azt, hogy ez a könnyelmű élet véget fog érni.¹³²

Ámós könyve az egyik legrégebb prófétai könyv. Egy olyan egyedi tradíció kezdetét jelöli, amely a közeledő végre figyelmeztet, mely Isten ítélete lesz Isten népe felett, mert nem éltek az isteni követelményeknek megfelelően. A Kr.e. 8. századra tehető a próféta munkássága, hiszen Uzziás király (Kr.e. 783–742) volt Júda királya, II. Jeroboám (Kr.e. 785–745) Izraelé. Ámós könyve Kr.e. 760 és 750 között keletkezett, Jeroboám katonai sikere után, azonban III. Tiglát Pilézer felemelkedése előtt (ld. 2Kir 14,25 és Ámós 6,13). Ebben az esetben József neve egy korai időszakban keletkezett prófétai könyvben fordul elő.¹³³

Abdiás könyve egyetlen fejezetében is megtalálható József neve a 18. versben: „*Jákób háza tűz lesz, József háza láng...*” Abdiás könyve az Ószövetség legrövidebb könyve. Egyetlen fejezetből áll, és mindössze 21 vers található benne. A könyv röviden arról szól, hogyan hoz majd az Úr napja Edóm számára büntetést, Sionnak pedig üdvöt. A könyvet három részre lehet felosztani: az 1–9. vers Edóm pusztulásáról, a 10–15. vers Edóm bűnéről, végül a 16–21. vers Sion szabadulásáról és az Úr királyságának kezdetéről szól. A 18. vers az utolsó egységben található, amely Sion szabadulásáról szól. A 17–18. vers Izrael helyreállítását írja le. Amikor eljön az Úr napja, és a népeket megítéli Isten, Edóm el fog pusztulni, Izrael azonban megmarad. A szabadulás után Izrael visszanyeri jogos birtokát. A 18. vers szerint Edómot tűz pusztítja el, és az ítélet végrehajtására Isten Izraelt, József házát használja fel eszközü. ¹³⁴ „József háza” költői utalás Izraelre. Lehet, hogy a szabadítás itt Izrael egész népére vonatkozik (Zsolt 77,15; Zak 10,6). Júda feltámasztásának ígérete tűz és rombolás képeivel folytatódik. Nehéz megmondani, hogy maga a könyv mikor keletkezett. Néhány bibliatudós a 9. századra gondolt, mivel a Jórám elleni edómita lázadásról ír (2Kir 8, 20–22), mások egészen késői dátumra datálnák, az 5. század közepére, a babiloni fogság

¹³¹ Szabó Andor, „Ámós könyvének magyarázata”, 877.

¹³² Mays, James Luther, *Amos*, Westminster Press, Philadelphia, 1969, 117.

¹³³ Gowan, Donald E., „Amos” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible, Vol. VII.*, Abingdon Press, Nashville, TN, 1996, 337–431.

¹³⁴ Domján János, „Abdiás könyvének magyarázata”, in *Jubileumi Kommentár: A Szentírás Magyarázata II. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 884.

utánra. A történelmi, irodalmi, és teológiai analízis segítségével a könyvet a fogság korára lehet tenni, a hatodik század elejére.¹³⁵

Zakariás próféta könyvében egyszer fordul elő József neve, a 10,6-ban: „*Hatalmassá teszem Júda házát, és József házát megsegítem. Hazahozom őket, irgalmas leszek hozzájuk, és olyanok lesznek, mintha nem is vetettem volna el őket. Mert én, az Úr vagyok az Istenük, és meghallgatom őket.*”

A 10. rész 3–7. verseiben arról van szó, hogy Isten helyreállítja Izraelt. Ezekben a versekben különböző képekben és hasonlatokban van ábrázolva az, ahogyan Isten összegyűjti a szétszóródottakat, és megsegíti őket, hogy újjáépítsék életüket és le tudják győzni az útjukba álló akadályokat. Először is félreállítja a rossz lelki és világi vezetőket (3. vers). A 4. vers az újjáépítésről beszél, majd az 5. versben arról van szó, hogy Isten velük lesz, ezért győzni fognak ellenségeiken. Az Úrnak ez az ereje lesz a legnagyobb érték, mert azt fejezi ki, hogy az Úr már nem haragszik, hanem kiengesztelődött. A 6. versben a „mintha” köztöszócska a bűnnek és a büntetésnek a teljes elfeledését fejezi ki. József és Júda háza, azaz a teljes Izrael népe együtt lesz részese majd a kegyelemnek.¹³⁶

Zakariás könyvét két nagyobb egységre lehet bontani (1–8. fejezet és 9–14. fejezet). Ezeket az egységeket „Első” ill. „Második Zakariás” néven ismerjük. Valószínűleg mindkét rész a 6. században keletkezett, mert a perzsa korszakról fest elénk képet.¹³⁷

2.6. Összefoglalás

A Roboám alatt bekövetkezett szakadás után, amikor a korábban Dávid és Salamon alatt egyesített monarchia kettévált északi (Izrael) és déli (Júda) királyságra, József nevét az egész északi királyság szinonímájaként kezdték el használni. Amint arra Kugel helyesen rámutat, a „József” név, „József háza”, ill. „József fiai” kifejezések az Ószövetségben egy „geopolitikai realitásra” utalnak.¹³⁸

Amikor a „József” név előfordul, gyakran olyan kontextusban jelentkezik, amikor észak-dél kapcsolatáról van szó, vagy amikor a szöveg az északi országrész bukásáról szól (Kr.e. 8.sz.). Erre utal pl. a „József romlása” kifejezés Ámós 6,6-ban. Hóseás könyvében is

¹³⁵ Pagán, Samuel, „Obadiah” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible, Vol. VII.*, Abingdon Press, Nashville, TN, 1996, 433–461.

¹³⁶ Tóth Kálmán, „Zakariás könyvének magyarázata”, *Jubileumi Kommentár: A Szentírás Magyarázata II. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 923–924.

¹³⁷ Ollenburger, Ben C., „The Book of Zechariah” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible, Vol. VII.*, Abingdon Press, Nashville, TN, 1996. 733–841.

¹³⁸ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 15.

sok szó esik az északi országrészről, és, bár nem említi a „József” nevet, az 5Móz 33 áldásait visszhangozva megjelenik a bika-borjú ábrázolás¹³⁹, amely észak szimbóluma.

A bibliai időszakban aránylag korán nagy hatással volt a politikai változás „József” alakjára. Az északi országrész bukásával a „József” név „hanyatlásnak” indult, azonban megmaradt a reménység „Talán megkegyelmez József maradékának az Úr, a Seregek Istene.”(Ámós 5,15b).

A József névbe vetett bizalom azonban egyre gyengébb lett az évszázadok alatt, és ez megjelenik azokban a bibliai könyvekben, amelyek ebben az időszakban keletkeztek. Megfigyelhető, hogy a könyvekben egyre ritkábban említik meg a „József” nevet. Hosszú időszak elteltével Ezékiel feljegyez egy víziót, amelyben József és Júda egyesülni fog, mint két fadarab, amelyet egymáshoz illesztenek (Ez 37,15-28). A Zakariás 10,6 „Hatalmassá teszem Júda házát, és József házát is megsegítem. Hazahozom őket, irgalmas leszek hozzájuk, és olyanok lesznek, mintha nem is vetettem volna el őket...” is hasonlóképpen bizakodik József megszabadulásában és visszatérésében. Kr.e. 587-ben Júda a babiloniak kezébe esett, és a vezető réteget deportálták Babilonba. Fél évszázaddal ezután, amikor visszatértek a fogságból, a zsidó közösség nagy változáson ment keresztül, ezek között volt az ősi irataik iránti érdeklődés fellángolása. József erőszakos kiszakítása otthonából és Egyiptomba való eladása bizonyára párhuzamot mutatott a zsidók saját élményével, amelyet a babiloni fogság alatt és után (az idegen uralkodók alatt) átéltek. Ennek ellenére nagyon kevés nyomot találunk a rehabilitációra. Az egész József történet az egyiptomi kijövetellel együtt hiányzik a Krónikák könyveiből, amelyek a fogság után keletkeztek. Ez bizonyára annak a tudatos erőfeszítésnek az eredménye, amely által hangsúlyozni akarták Izráel folyamatos kapcsolatát a „föld”-del, és meg akartak semmisíteni minden olyan adatot, amely fogságra, vagy távollétre utalt volna.¹⁴⁰

Az eddig megvizsgált adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a József név elsősorban a korai írásokban jelenik meg. Gyakran előfordul a D történeti műben (pl. a Józsué könyvében), amely a 6. században zárulhatott le, valamint a korai prófétai könyvekben (pl. Ámós próféta könyve), amelyek a nyolcadik században keletkeztek. A később lezárt munkákban, amilyenek a Zsoltárok könyvét (2–3. század) is tartják, ugyancsak többször megtalálható, de a szakaszok, amelyekben előfordul, régebbi keletkezésűek (pl.: Ászáf gyűjteménye). Általában elmondható, hogy azok a szövegek, amelyekben József neve előfordul körülbelül a Kr.e. 8. és a 6. században keletkeztek. Későbbi szövegekben ritkán vagy szinte soha nem

¹³⁹ Ld. Hóseás 4,16; 8, 5-6; 10,5; stb.

¹⁴⁰ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 16-18.

fordul elő a „József” név. Az egyik magyarázat erre, hogy „József” nem volt „közös” ő, mert míg leszármazottai főként az északi országrészben éltek, a déli országrész inkább József bátyjával, Júdával állt rokonságban.

Józsefnek nincs fontosabb szerepe a fogság utáni könyvekben, bár az Eszter könyvében szereplő történet rokonságot mutat azzal az epizóddal, amikor József a fáraó udvarában élt. Kugel megjegyzi, hogy az extrabiblikus zsidó irodalomban, az apokrifában és a pszeudepigrafában jelenik meg újra József alakja és személyének rehabilitációja.¹⁴¹

¹⁴¹ Az apokrifa és a pszeüdepigrafa könyveivel nem foglalkozom részletesebben a dolgozatomban. Erről a témáról bővebben ld. Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 19-27.

3. A József történet a Genezis Rabbában

3.1. A Genezis Rabba¹⁴² és módszerei¹⁴³

A GR elnevezés a héber *פרשן, חזקוני* fordításából származik. A könyv más neveken is ismert, ezek közül a legfontosabb a Beresit de Rabbi Hosajá, mely egy harmadik században élt palesztinai bölcsre utal, aki a hagyomány szerint a munkához az előszót írta. Idővel az a téves nézet alakult ki, hogy ő írta az egész könyvet.¹⁴⁴

A GR aggádikus midrás,¹⁴⁵ szerkesztését Kr.u. 400-450 körül fejezték be. A Genezis könyvéből vett genealógiákat —Ábrahám, Izsák, Jákób és József családtörténetét— olyan alkotássá alakították át, amely törvényeket, szabályokat, valamint Izráel megváltásának történetét tartalmazza. Az alapítók cselekedetei jelképekké váltak az írók saját generációja számára. A GR-ban található történetekben (a teremtés, az emberiség és Izráel kezdeteiről) üzenetet találhatunk az ötödik században élő zsidó nép életére és kérdéseire. A múlt folyamatosan jelen van a jelenben. Izráel minden nemzedéke a patriarkák által létesített paradigmák alapján éli életét.

A GR összetett dokumentum. A Talmudhoz hasonlóan a gyűjteményben található anyagok közül néhányat még azelőtt összeállítottak, mielőtt a szerkesztők felhasználták volna munkájukhoz. Központi jelentőségű volt az a felfedezés, amely azzal foglalkozott, hogy melyek azok a társadalmi törvények, melyek Izráel történelmét irányítják.

A GR végső formájában abban a korszakban keletkezett, amikor a Római Birodalom pogány korszakát a keresztyén korszak követte. Ez a fordulat új, a zsidók számára ijesztő volt. Szerintük, a 1Móz könyvében nemcsak az van benne, hogyan keletkeztek a dolgok, hanem az is megtalálható, hogyan fognak végződni. Leírja, milyen lesz az eljövendő szabadulás a

¹⁴² A Genezis Rabba ezentúl röviden csak GR.

¹⁴³ A Genesis Rabba bevezetéséhez felhasznált irodalom a következő: Neusner, Jacob, *Rabbinic Literature: An Essential Guide*, Abingdon Press, Nashville, 2005, 74-80; Neusner, *What is Midrash?* Fortress Press, Philadelphia, 1987, 52-59; Neusner, Jacob, *The Midrash: An Introduction*, Jason Aronson Inc., Northvale, NJ, 1990. 141-151; Neusner, *Extra-and-Non-Documentary Writing in the Canon of Formative Judaism, Vol.1. The Pointless Parallel*, Academic Studies in the History of Judaism Global Publications, Binghamton University, 2001, 4-36; Neusner, *A Theological Commentary to the Midrash, Vol.2, Genesis Rabbah*, (Studies in Ancient Judaism), University Press of America, Lanham, New York, Oxford, 2001, xxvii-xxxii, 273-307; Neusner, *The Components of the Rabbinic Documents: From the Whole to the Parts, IX., Genesis Rabbah, (Part One)Part Six*, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1997, 1-5; Neusner, *Introduction to Rabbinic Literature*, Doubleday, New York, NY, 1994, XIV.fejezet: Genezis Rabba. Porton, Gary, *Understanding Rabbinic Midrash: Texts and Commentary*, Ktav Publishing House, Hoboken, New Jersey, 1985. 161-188. Ezeken kívül általános bevezetések a Genesis Rabbához: Theodor, J., „Bereshit Rabbah” in *The Jewish Encyclopedia* vol. 3, Funk and Wagnalls, New York and London, 1901-1906, 62-65, Herr, Moshe David, „Genesis Rabbah” in *Encyclopaedia Judaica*, Keter Publishing House, Jerusalem, 1971, 399-401.

¹⁴⁴ Menn, Marie Esther, *Judah and Tamar (Genesis 38) in Ancient Jewish Exegesis: Studies in Literary Form and Hermeneutics*, Brill, Leiden (The Netherlands), 1997, 287.

¹⁴⁵ A midrás definíciójához és kategóriájához ld. a disszertáció Bevezetésében.

türelmes, reménykedő, kitartó Izráel számára. A GR Izráel történelmének mélyen *vallásos* nézetét mutatja be, ahhoz hasonlóan, ahogy a Misna Izráel mindennapjainak és szabályainak *filozófiai* nézetét láttatja.

A GR 100 parasát (vagy fejezetet) tartalmaz, és minden egyes parasában 5-15 felosztás (petifhot^o) található. A GR óriási dokumentum, körülbelül ötször akkora, mint maga a 1Móz könyve. Az különbözteti meg elődeitől, hogy kis gondolati egységei egy nagyobb cél érdekében lettek összekapcsolva. Ez azt jelenti, hogy a kisebb egységek (mondások, történetek, bibliai versek exegézisei) mind egyetlen gondolatnak a kiterjesztett bizonyításai: egy nagy egységet sok kisebb gondolati egység alkot.

Szerkesztőinek két fontos célja volt, amelyekkel az Írás egységére törekedtek: az 1Móz-t a teljes Héber Szentírás fényében olvasták, amivel a Szentírás egységét hangsúlyozták. A midrás írói a Biblia későbbi könyveit a Tóra magyarázatainak tekintették. Így is használták fel ezeket a Tóra interpretációjára saját magyarázatukkal kiegészítve.¹⁴⁶ Az 1Móz könyvét versről-versre, eseményről-eseményre elemezték, amellyel koruk történelmi és vallási helyzetére keresték a választ.

A GR az 1Móz könyve tágabb koncepcióját láttatja, amikor kiterjeszti a világ, az emberiség és Izráel teremtése történetének dimenzióira. Az 1Móz teljes narratívája úgy van megformálva, hogy Izrael szent történelme felé mutasson: a zsidó nép kialakulására, rabszolgaságára, megszabadítására, valamint az eljövendő Jeruzsálemi Templomra. A GR egy egyenes vonalú történetnek mutatja be az eseményeket a világ teremtésétől kezdve, amelyek Izrael, és Izraelen keresztül az egész emberiség üdvösségéhez fognak vezetni.

A keresztyénekkel való polémia is hozzájárult ahhoz, hogy a bölcsek minél tüzetesebben vizsgálják át az írásokat. (Pl.: a keresztyének azt hangsúlyozták, hogy az üdvösség elnyerése nem függ össze a Tóra törvényeinek megtartásával. Ábrahám, aki igaznak bizonyult Isten előtt, nem tarthatta be a Tórát, mivel az ő idejében Isten még nem jelentette ki népének. A bölcsek emiatt nyomatékosan kijelentették, hogy Ábrahám betartotta az egész Tórát, még mielőtt azt Isten a népének adta.)

Az atyák életrajza a leszármazottak történelmét vetítette előre. A bölcsek úgy vélték, hogy kortársaik cselekedetei az alapítók modelljét követi. Így tekintettek az 1Móz-re, mint arra az alapra, amely Isten akaratát mutatja meg Izráel számára.

A GR-ban található bibliai versekhez írt exegézis lehetséges szintjei a következők: a Bibliai vers után a következőket találjuk: a.) egyetlen szó; b.) egy nyelvtani probléma

¹⁴⁶ Boyarin, Daniel, *Intertextuality and the Reading of Midrash*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1990, 18.

kifejtése; c.) „intertextuális” kapcsolat bemutatása a Biblia egy másik szövegével; d.) egy tágabb, odatartozó téma kifejtése; e.) a bibliai vers és a korabeli szokások, történelmi események kapcsolatának bemutatása; f.) a bibliai szöveg morális vagy jogi alkalmazása. Ezek mellett még lehetséges a magyarázatok kombinálása, összekapcsolása.¹⁴⁷

A GR exegetikai jellemzői közül a legfontosabb, hogy sok dialógust használ. A szerkesztők néha kiragadnak egy vagy két személyt a bibliai kontextusból, és új jelenetet hoznak be a történetbe (pl.: József és Potifár feleségének párbeszéde a börtönben)¹⁴⁸. Ezzel a bepótoltt jelenettel a narrátor egymás mellé helyezi a szereplők nézeteit és célkitűzéseit, amellyel egyúttal bemutatja karakterüket is. „Belső életük” ilyen formában való megjelenése szorosan kapcsolódik a bibliai kontextus cselekményéhez, és egy bizonyos fajta „hátteret” próbál ehhez nyújtani. A GR-ban megjelenő József történet másik fontos jellemzője a vallási témák túlsúlya és azok alkalmazása a szereplőkre. Ez a vonal a korai zsidó exegézisre épül, és gyakran utal is rá. A forma azonban specifikus a GR-ra: a leggyakoribb irodalmi alak Isten, aki számos alkalommal közbelép az eseményekbe. Így a legtöbb etikai kérdés vallási dimenziót nyer.¹⁴⁹

3.2. A József történet a *Genesis Rabbában*¹⁵⁰

A GR a József történetet gazdagon, sok asszociációval értelmezi. A legtöbben (pl. Niehoff és Menn) úgy vélik, hogy szöveg nem egységes, összefüggő alkotás. A Tóra kis egységeinek interpretációjával találkozunk itt, és nem a történet teljes, átfogó magyarázatával. A József történet ábrázolásának fókuszpontjai vannak. Bizonyos részek nagyobb figyelemben részesülnek, mint mások. A GR írói nagy hangsúlyt fektetnek József ifjúságára, itt is főleg József és Jákób kapcsolatára, majd a Potifár feleségével való találkozására és egyiptomi karrierjére.¹⁵¹

¹⁴⁷ Menn, *Judah and Tamar*, 1997, 289.

¹⁴⁸ GR 87,10.

¹⁴⁹ Niehoff, Maren, *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, E.J.Brill, Leiden, 1992, 140.

¹⁵⁰ A *Genesis Rabbá* magyar fordításához használt művek: Albeck, Ch. *Bereschit Rabba mit kritischem Apparat und Kommentar*, Veröffentlichungen der Akademie für die Wissenschaft des Judentums; Jerusalem: Wahrman Books, 1965; Freedman, H. (ford.), *Midrash Rabbah*, Genesis, Vol. II., The Soncino Press, London, New York, 1983, és Neusner, Jacob, *The Components of the Rabbinic Documents: From the Whole to the Parts, IX., Genesis Rabbah, (Part One) Part Six*, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1997, valamint Kantrowitz, David, *Judaic Classics Library*, (CD-ROM for Windows and Macintosh, Version 2.2) Institute for Computers in Jewish Life, Davka Corporation, Chicago, IL, 1995-2005.

¹⁵¹ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 111.

3.2.1. József és Jákób kapcsolata a GR-ban

A József történet magyarázata Jákób és Ézsau életére való utalással kezdődik, amit a szerkesztők a jelen történettel hoznak kapcsolatba. Jákób a József történetben már idős ember, aki sokat elért, de sok szenvedésen is keresztülment. Bízott Istenben, mégis újabb gyötrelmeket kellett átéljen, amelyek József miatt következtek be az életében:¹⁵²

„Jákób is azon a földön lakott, ahol apja jövevény volt: Kánaán földjén.”¹⁵³ „Ha segítségért kiáltasz, tud-e rajtad segíteni bálványaid tömege? Valamennyit felkapja a szél, a szellő is elsodorja. De aki hozzám folyamodik, az öröklí az országot, és részt kap szent hegyemen.”¹⁵⁴ [Egyik tannaita tekintély] alatt ezt tanítják: ... „Valamennyit felkapja a szél, a szellő is elsodorja:” Ez Ézsaura vonatkozik. „De aki hozzám folyamodik, az öröklí az országot, és részt kap szent hegyemen:” ez Jákóbról beszél. Ezért „Jákób is azon a földön lakott, ahol apja jövevény volt: Kánaán földjén.” „Futnak a bűnösök, ha nem üldözik is őket, de az igazak biztosnak érzik magukat, mint egy oroszlán.”¹⁵⁵ ... „Ézsau...más országba ment testvére, Jákób elől.”¹⁵⁶ „...de az igazak biztosnak érzik magukat, mint egy oroszlán.” „Jákób is azon a földön lakott, ahol apja jövevény volt: Kánaán földjén.” „Ha ostora hirtelen megöl, gúnyolja az ártatlanok csüggedését.”¹⁵⁷ ... R. Aha ezt mondta: Amikor az igaz békességben akar élni ezen a földön, a Sátán jön, megvádolja őket, és ezt mondja: „Nem elég nekik, hogy annyi minden van számukra elkészítve az eljövendő korszakban, még ebben a világban is békességben akarnak élni.” ... ez volt a helyzet atyánkkal, Jákóbbal is, aki békességben akart élni ebben a világban, szembekerült József Sátánával¹⁵⁸: „Jákób is azon a földön lakott, ahol apja jövevény volt: Kánaán földjén.”¹⁵⁹ „Nincs pihenésem, se csendességem, nincs nyugalom, remegés jön rám.”¹⁶⁰ „Nincs pihenésem”: Ézsau miatt, „se csendességem”: Lábán miatt, „nincs nyugalom, remegés jön rám”: József miatt. „Jákób is azon a földön lakott, ahol apja jövevény volt: Kánaán földjén.”¹⁶¹

Jákób és Ézsau kapcsolata nagy fontossággal bír a teljes GR-ban, mert „amikor az Írás Ézsauról beszél, bölcséink Rómára gondolnak.” Amikor Rómára gondolnak, akkor a keresztyénsséggel való polémia kerekedik felül. Látták Jákóbot a nagyhatalommal harcolni, és

¹⁵² Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 233.

¹⁵³ 1Móz 37,1.

¹⁵⁴ Ezs 57,13.

¹⁵⁵ Péld 28,1.

¹⁵⁶ 1Móz 36,6.

¹⁵⁷ Jób 9,23.

¹⁵⁸ Neusner úgy értelmezi, hogy „azzal a Sátánnal, aki József számára volt kijelölve”, Freedman szerint: „a Józseffel való gondjai nyugtalanították”.

¹⁵⁹ Neusner kiegészítése itt: Jákób élvezni akarta ezt a világot és az eljövendő világot is, így hát az a sátán, amelyik arra volt kijelölve, hogy Józsefet üldözzön, eljött, és gondot okozott Jákóbnak is. Ez mutatja, hogy Izráel az eljövendő világot kellene, élvezze, és fogadja el a szenvedést ebben a világban.

¹⁶⁰ Jób 3,26.

¹⁶¹ Az idézet a GR 84,1-ből származik.

a Tórában megtalálták a harc kimenetelének titkát. Az Írásból tanultak alapján próbálták megérteni a körülöttük lévő világot, és a szemük előtt kibontakozó történelmet.¹⁶²

A GR Jákób és Ézsau kapcsolatát oly módon elemzi, hogy a közbeiktatott bibliai vers magyarázza meg, Jákób azért birtokolhatta a földet, mert Istenben bízott. A szöveg szerkesztői azzal bővítik ki a gondolatot, hogy Izráel nem remélhet sokat ebben a világban. A fő pont a közbevetett versben található: az „ártatlanok csüggedése (vagy balsorsa)”. Jákób élete illusztrációvá válik arra, hogy az ártatlan gyakran szenved. Jákób öreg korára már nyugalmat érdemelt volna, ehelyett azonban József miatt kellett szenvednie „nincs nyugalmam, remegés jön rám’: József miatt.” Kortársaik számára az üzenet nyilvánvaló: Izráel nem tudja milyen szenvedés következik be az életében, de ha bízik Istenben, Izráel reményei beteljesülnek.¹⁶³

A GR szerint József volt a Jákób vonalának valódi folytatása. József személyes történetének bemutatása a 1Móz 37,2 jelenetével kezdődik. A történetet két hosszú interpretáció vezeti be. Az egyik, József személyének a fontosságát hangsúlyozza Izráel története szempontjából, a másik, a Jákóbbal való kapcsolatát világítja meg. A szöveg írója rámutat arra, hogy Izráel József miatt ment ki Egyiptomba, továbbá, hogy Józsefnek köszönhető, hogy a Vörös-tenger szétnyílt az Exodus alatt, majd a Jordán folyó is hasonlóképpen nyílt meg előttük, amikor Izráel népe belépett Kánaán földjére.¹⁶⁴

Mivel a GR a József történet kezdetekor Jákób és Ézsau küzdelmeit, szenvedéseit mutatja be, itt, értelemszerűen arról van szó, hogy Izráel ill. József érdeme nagyobb, sokkal többet ér, mint az Ézsaué, azaz Rómáé.¹⁶⁵

„Ez Jákób nemzetségének a története: József¹⁶⁶ [;ξυη χεγη ,υσκ, θκτ]”¹⁶⁷: Ezek a nemzetségek csak József érdeméből jöhettek elő. Vajon Jákóbnak volt-e, Ráhelen kívül, más oka is arra, hogy Lábánhoz menjen? Ezek a nemzetségek így várták, míg József megszületett, ezzel a verssel egyetértésben: „Történt, hogy miután Ráhel megszülte Józsefet, Jákób azt mondta Lábánnak: „Bocsáss el engem, (hadd menjek haza a szülőföldre!)”¹⁶⁸ Ki vitte le őket Egyiptomba? József. Ki támogatta őket

¹⁶² Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 233.

¹⁶³ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 297.

¹⁶⁴ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 111.

¹⁶⁵ Neusner, Jacob, *Genesis Rabbah: The Judaic Commentary to the Book of Genesis. A New American Translation*, Volume III. Parashiyot Sixty-Eight through One Hundred on Genesis 28:10 to 50:26, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1985, 187.

¹⁶⁶ A magyar fordításban a „története” és a „József” szó között egy másik szó is szerepel: „amikor”. Én itt a héber szöveget vettem alapul, mert erre épül a GR magyarázata is.

¹⁶⁷ 1Móz 37,2.

¹⁶⁸ 1Móz 30,25.

Egyiptomban? József. A tenger is csak József érdeméből nyílt szét: „Láttak téged a vizek, ó Isten...”¹⁶⁹ Megváltottad hatalmaddal népedet, Jákób és József fiait.”¹⁷⁰ R. Judán ezt mondta: „A Jordán is csak József érdeméből nyílt szét.”¹⁷¹

A GR 84,6 József Jákóbbal való különleges kapcsolatát azzal magyarázza, hogy kettőjük életében sok hasonló esemény volt. A GR írója összeszedi, és részletekbe menően bemutatja ezeket a párhuzamokat és hasonlóságokat:

„Ez Jákób nemzetségének a története: József”¹⁷²; R. Samuel bar Nahmán ezt mondta: „...az Írás ezt kellene, hogy mondja: ‚Ez Jákób nemzetségének a története: Rúben...!’ azonban ez az értelme: ahogy Jákób körülmétlenül született, úgy József is körülmétlenül született.”¹⁷³ Ahogy ennek az anyja meddő volt, úgy annak az anyja is meddő volt... Ahogy ennek az anyja két fiút szült, úgy annak az anyja is két fiút szült. Ahogy ennek a bátyja gyűlölte őt, úgy annak a bátyjai is gyűlölték őt. Ahogy ezt megpróbálta a bátyja megölni, úgy a másikat is megpróbálták a bátyjai megölni. Ahogy ez pásztor volt, úgy amaz is pásztor volt....ahogy ennek el kellett hagynia a földjét, úgy a másíknak is el kellett hagynia a földjét. Ahogy ez idegen asszonyt vett el, úgy a másik is idegen asszonyt vett el.”¹⁷⁴ Ahogy ez gyermekeket nemzett idegen földön, úgy a másik is gyermekeket nemzett idegen földön. Ahogy ezt angyalok kísérték, úgy a másikat is angyalok kísérték. Ahogy ezt egy álom emelte fel, úgy amaszt is egy álom emelte fel.”¹⁷⁵

József és Jákób kapcsolatának egy újabb motívuma az után a jelenet után következik, amikor József elmondja álmait testvéreinek. Bátyjai nem hisznek álmai fontosságában, esetleges beteljesedésükben. Jákóbbal azonban egészen más a helyzet. Ezt emeli ki a GR szerkesztője is. Itt is jól látható az a szoros kötelék, amely kettőjük között van: a kedvenc fiú és az apa közötti egyetértés, amely nem tényeken alapul, nincs feltételekhez és objektivitáshoz kötve. Jákób tapasztalata az, hogy az álmok fontos részei az ember életének, amelyeken keresztül Isten üzenhet, és megváltoztathatják az ember egész életét.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Zsolt 77,17.

¹⁷⁰ Zsolt 77,16.

¹⁷¹ GR 84,5.

¹⁷² 1Móz 37,2.

¹⁷³ Ezt a kérdést a következő fejezetben bővebben tárgyalom, amikor arról a rabbinikus iratokban megjelenő exegikai motívumról lesz szó, mely szerint József körülmétlenül született.

¹⁷⁴ Szó szerint: „az országon kívüli asszonyt vett el.” Itt Izráel földjére utalnak, tehát az asszonyok idegen országból származnak, ezért egyszerűen „idegen asszony”-nak fordítottam.

¹⁷⁵ GR 84,6.

¹⁷⁶ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 119-122.

„Ezért féltékenykedni kezdtek rá a testvérei. Apja pedig megjegyezte ezt a dolgot.”¹⁷⁷ R. Lévi ezt mondta: „Vett egy tollat, és leírta a napot és az órát, valamint a helyet.” R. Híjjá ezt mondta: „Ezért féltékenykedni kezdtek rá a testvérei. Apja¹⁷⁸ pedig...”, de az isteni lélek ezt mondta: „Őrizd meg ezt a dolgot a szívedben. Ezeknek a dolgoknak az a sorsa, hogy bekövetkezzenek.” R. Lévi R. Hama bar Hanina nevében ezt mondta: „Jákób, valójában, látta azokat dolgokat, amelyek [majd] bekövetkeznek. Ezt mondta: „...mit tehetek ellene”^{179 180}.

A midrás érdekessége, hogy R. Híjjá mondanivalójának egy részét az „isteni lélek” mondja. R. Lévi R. Hama nevében azt hangsúlyozza, hogy Jákób hitt az álomban, és elfogadta, hogy ő maga is leborulhat fia előtt.¹⁸¹

Isten akarata szerint, József Egyiptomba kerül, távol apjától, a GR szerint mégis megmaradt a különleges kapocs kettőjük között. A bölcsek magyarázata, nyelvi játékosága alapján Jákób a legreménytelenebb helyzetben is reményt látott. Ezzel a „reménytelen” reménnyel tekintett Egyiptomra is:

„Jákób látta, hogy Egyiptomban van gabona [רָחֵם], és ezt mondta Jákób a fiainak: Mit néztek egymásra? Majd ezt mondta: Hallottam, hogy Egyiptomban van gabona, menjetek el, és vásároljatok ott gabonát, hogy életben maradjunk, és ne haljunk meg!”¹⁸² „Boldog az, akinek Jákób Istene a segítsége, és Istenében, az Úrban van a reménysége[רָחֵם].”¹⁸³ R. Johánán [ezt] mondta: ... a következőképpen értelmezzük: „Boldog az, akinek Jákób Istene a segítsége, és Istenében, az Úrban van a reménysége”, ennél fogva: „Jákób látta, hogy Egyiptomban van reménység.”...„Ha parancsol a napnak, nem ragyog fel, és pecséttel zárja le a csillagokat.”¹⁸⁴ „Ha parancsol a napnak, nem ragyog fel”: ez Jákób[ra vonatkozik]. „...és pecséttel zárja le a csillagokat”: ez a törzsi elődökre vonatkozik, akik eljöttek, és lementek Egyiptomba, és nem tudták, hogy József életben volt. Jákóbnak azonban kijelentetett, hogy József életben volt: „Jákób látta, hogy Egyiptomban van reménység.”¹⁸⁵

A bölcsek képesek voltak arra, hogy a reménytelen helyzet ellenére, lássák Izráel szabadulását saját korukban is. Szerintük néha a legnehezebb idők a dolgok ellenkezőjére utalnak: a szenvedésben már látszik a megváltás; a rabszolgaságban a szabadság; a reménység és a győzelem akkor, amikor a helyzet a legsötétebb. A midrás szerkesztői a dolgok mélyére láttak, és a végső igazságot keresték. Izráel szenvedését az egyiptomi rabszolgaságba való

¹⁷⁷ 1Móz 37,11.

¹⁷⁸ Freedman fordításában hozzáteszi: „mennyei atyja”. Ezzel érthetőbbé válik a szöveg folytatása.

¹⁷⁹ Neusner itt még hozzáteszi: [Így hát le fogok borulni a fiam előtt]

¹⁸⁰ GR 84,12.

¹⁸¹ Neusner, *Genesis Rabbah*, 1985, 192.

¹⁸² 1Móz 42,1-2.

¹⁸³ Zsolt 146,5.

¹⁸⁴ Jób 9,7.

¹⁸⁵ GR 91,1.

kerüléssel mutatták be. Amikor a bölcsek „reményt” látnak Egyiptomban, akkor arra emlékeztetik Izráelt, hogy még a legnagyobb bajban is bízson Istenében. Amikor a Tórát saját élethelyzetük kontextusában olvasták, a vigasztalás üzenetét találták meg a zavaros körülmények között élő nép számára.¹⁸⁶

A József és Jákób közötti szoros kapcsolatra újabb példa az a rész, amikor Jákób megtudja, hogy fia, József életben van. A bölcsek arra a kérdésre keresték a választ, honnan tudhatta Jákób olyan bizonyosan, hogy fia életben van. Miért hitte el, hogy József él, még mielőtt személyesen is találkozott vele? A midrásírók szerint, József olyan információt küldött Jákóbnak, amelyről Jákób tudta, csak József ismerhette.

Ebben a szakaszban a bölcsek élethelyzetére találunk utalást, és megtudhatjuk, hogy mindennapi életük középpontjában a Tóra tanulmányozása állt. Mivel – elképzelésük szerint – Jákób is ugyanúgy tanította a Tórára Józsefet, (ahogy ők maguk tették) József megüzente Jákóbnak, hogy melyik volt az a rész, amit utoljára együtt tanulmányoztak, mielőtt útjuk elvált egymástól. Ez az üzenet győzte meg Jákóbot arról, hogy József valóban életben volt.

„Azután fölmentek [József testvérei] Egyiptomból, és megérkeztek Kánaán földjére apjukhoz, Jákóbbal. Megmondták neki, hogy József még él, és egész Egyiptom fölött uralkodik. De Jákób szíve hideg maradt, nem hitt nekik. Elbeszélték hát neki mindazt, amit nekik József beszélt. És amikor látta a szekereket, amelyeket József küldött, hogy őt elvigyék, fölélénkült apjuknak, Jákóbnak a lelke. Ezt mondta Izráel: Ennyi elég! Csakhogy él még József, a fiam! Megyek, hogy meglássam őt, mielőtt meghalok.”¹⁸⁷ R. Híjjá ezt tanította [Tannaita tekintély] alatt: „Lásd, mi történik a hazuggal. Akkor is, amikor igazat mond, az emberek nem hisznek neki.”¹⁸⁸ ...[A következőkben utalás történik a „szekerek” (שְׂכָרָה) szóra, amelynek a mássalhangzói megegyeznek az „üsző” szó mássalhangzóival.] R. Lévi R. Johánán bar Saul nevében [ezt mondta]: „Ezt mondta nekik [József]: Ha hisz nektek, akkor előnyös és jó. Ha nem, akkor mondjátok ezt neki: Amikor elhagytalak, azt a részt tanulmányoztam, ahol az üsző nyakát szegik [ha elhagyott testet találnak¹⁸⁹]. Ezt jelenti a [következő] kijelentés: „amikor látta a szekereket.”...¹⁹⁰

Jákóbnak még egy kiemelkedően fontos szerepe van a József történetben. A történet végén megáldja fiait. A midrásíró bölcsek ezeket az áldásokat úgy értelmezték, mint átkokat. Az áldások – szerintük – az utolsó ítélet napját vetítik előre.¹⁹¹

¹⁸⁶ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 321.

¹⁸⁷ 1Móz 45, 25-28.

¹⁸⁸ Neusner kiegészítése: „Így Jákób sem akart hinni a testvéreknek, mivel előtte hazudtak neki.”

¹⁸⁹ 5Móz 21,1-9.

¹⁹⁰ GR 94,3.

¹⁹¹ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 357-360.

„Jákób hívatta fiait, és ezt mondta: Gyűljetek össze, hadd mondjam el, mi történik veletek a messze jövőben! Gyűljetek egybe, hallgassatok meg, Jákób fiai! Hallgassatok atyátokra, Izraelre!”¹⁹²... R.Simon ezt mondta: Megmutatta nekik Góg elesését, ezzel [a verssel] egyetértésben: „Az utolsó napokban...szemük láttára megmutatom rajtad, Góg, hogy szent vagyok.”¹⁹³ „Vért akar inni mennyei kardom, ezért lesújt Edómra, a népre, amelyet kiirtásra ítélttem.”¹⁹⁴...A rabbik ezt mondják: „Ki akarta jelenteni nekik az utolsó időköt, de elrejtetett előle.” R.Júda R.Eleázár bar Abina nevében [ezt mondta]: Két embernek volt kijelentve az idők vége, azután pedig elrejtetett előlük, ezek a következők: Jákób és Dániel. Dániel: „Te pedig, Dániel, zárd be ezeket az ígéket, és pecsételd le ezt a könyvet a végső időkig.”¹⁹⁵ Jákób: „Ez azt tanítja, hogy ki akarta jelenteni nekik az idők végét, de elrejtetett előle.”¹⁹⁶ Ezt a dolgot a király szövetségesének az esetéhez lehetne hasonlítani, akinek az ágyát körülvették a gyermekei, amikor kezdte elhagyni ezt a világot. Ezt mondta nekik: „Gyeretek, elmondom nektek a király titkait.” Azután felnézett, és meglátta a királyt. Ezt mondta nekik: „legyetek nagyon pontosak a tiszteletadásban, amivel a királynak tartoztok.” Ugyanígy a mi atyánk felnézett, és meglátta Isten jelenlétét, amint felette állt. Ezt mondta nekik: „Legyetek nagyon pontosak a tiszteletadásban, amivel az Örökkévalónak, áldott legyen, tartoztok.”¹⁹⁷

A GR 100,1-ben a midrásírók Jákóbot és a fáraót hasonlítják össze. Mindkettő egyben népének képviselője is. Izraelre Isten imádása jellemző, amíg Egyiptomban a fáraót imádják. Izrael jól ismerte a földi uralkodók és Mennyei Atyjuk közötti különbséget. A bölcsek helyzete valójában ez volt: az uralkodó felmagasztalása Konstantinápolyban ellentétben állt hitükkel, amely egyedül Isten imádatát engedte meg.¹⁹⁸

„Amikor befejezte Jákób a fiainak szóló parancsokat, felhúzta lábait az ágyra, azután elhunyt, és elődei mellé került.”¹⁹⁹ „Tudjátok meg, hogy az Úr az Isten! Ő alkotott minket, az övéi vagyunk: az ő népe és legelőjének nyája.”²⁰⁰...R. Júda bar Simon ezt mondta: „Tudjátok meg, hogy az Úr az Isten! Ő alkotott minket,” és nem mi alkottuk önmagunkat. Ez nem olyan, mint a fáraó nézete, aki ezt mondta: „Enyém a Nílus, én alkottam.”²⁰¹...

A bölcsek összehasonlítják Jákób és a fáraó gondolkodásmódját. A fáraó büszkeségében elbizakodott, ezért Isten büntetése lett a része. Jákób megértette, hogy Isten

¹⁹² 1Móz 49, 1-2kk.

¹⁹³ Ez 38,16.

¹⁹⁴ Ezs 34,5.

¹⁹⁵ Dániel 12,4.

¹⁹⁶ 1Móz 49,1kk.

¹⁹⁷ GR 98,1.

¹⁹⁸ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 365.

¹⁹⁹ 1Móz 49,33.

²⁰⁰ Zsolt 100,3.

²⁰¹ Ez 29,3.

alkotta az embert, és akkor vet véget az ember életének, amikor akarja, így békében halt meg, és „elődei mellé került”.

3.2.2. József testvérei és szerepük a GR-ban

Az elsőszülött Rúben fontos szerepet kap a történetben és a későbbi Izráel életében. Ő az, aki meg akarja menteni Józsefet, ezért Isten ezt mondja neki²⁰²: „Te voltál az első, aki magára vállalta, hogy megment egy életet. Életedre (mondom), amikor a menedékvárosok először megalakulnak, a te határaidon belül lesznek. Egyetértésben ezzel a verssel: „Kijelölte a rúbenieknek Becert a puszta sík földjén.”²⁰³ Ugyancsak Rúben jellemét dicséri a midrásíró, amikor arról beszél, hogy Rúben megnyitotta az utat a bűnbánat lehetősége felé, amelyből később utódjának, Hóseásnak lett haszna.²⁰⁴

[„Amikor Rúben visszatért a kúthoz, József már nem volt a kútban. Akkor megszaggatta a ruháját, visszatért testvéreihez, és ezt mondta: Nincs meg a gyerek! Jaj nekem! Hova legyek? Akkor fogták József ruháját, levágtak egy kecskebakot, és belemártották a ruhát a vérébe. Azután elküldték a tarka ruhát, elvitették apjukhoz, ezzel az üzenettel: Ezt találtuk. Nézd meg jól: a fiad ruhája ez, vagy sem?”²⁰⁵] „Amikor Rúben visszatért a kúthoz:” Hol volt előtte? R. Eliézer ezt mondta: a zsákruhájával és a hamuval volt elfoglalva [az apja ágyasával korábban elkövetett bűne miatt], és amikor volt egy szabad pillanata, visszatért a kúthoz. Egyetértésben ezzel a verssel: “Amikor Rúben visszatért a kúthoz.” R. Jósua ezt mondta: A háztartás minden gondja az ő vállán volt. Amikor volt egy (szabad) pillanata, odament, és benézett a kútba. Egyetértésben ezzel a verssel: „Amikor Rúben visszatért a kúthoz.” Az Örökkévaló, áldott legyen, ezt mondta neki: „[eddig még nem történt meg, hogy] valaki vétkezett, azután bűnbánatot tartott előttem, de te elkezdted a bűnbánat gyakorlását. Életedre mondom, fiaid megállnak, és megnyitják az utat elsőként a bűnbánat felé. „És ki ez? Hóseás: „Térj meg, Izráel, Istenedhez, az Úrhoz”²⁰⁶.”²⁰⁷

Ez tehát az egyik alapelv, amelyet az egyik törzs vezetőjének, Rúbennek tulajdonítanak: a bűnbánat lehetősége. Ugyanakkor a GR szerkesztői nem titkolják el Rúben negatív vonásait sem. A Bibliával párhuzamosan a GR-ban is megjelenik, hogy Rúben volt

²⁰² GR 84,15.

²⁰³ 5Móz 4,43.

²⁰⁴ Neusner, *A Theological Commentary to the Midrash*, 2001, 237-238.

²⁰⁵ 1Móz 37,29-34.

²⁰⁶ Hós 14,2.

²⁰⁷ 84,19.

az, aki „Bilhával, apja másodrangú feleségével hált, de Izráel meghallotta.”²⁰⁸ A következő részben ezt a gondolatot fejtik ki a GR írói bővebben.

Jákóbnak tizenkét fia volt. Lea fia volt Rúben, Jákób elsőszülötte, meg Simeon, Lévi és Júda, Issakár és Zebulon. Ráhel fia volt József és Benjámin. Bilhának, Ráhel szolgájának a fia volt Dán és Naftali. Zilpának, Lea szolgájának a fia volt Gád és Áser. Ezek voltak Jákób fiai, akik Paddán-Arámban születtek.”²⁰⁹ R.Simon ezt mondta: „Nehéz dolog az Örökkévaló előtt, áldott legyen, kitépni egy nevet a genealógiák láncának kijelölt helyéről.” „Rúbennek, Izráel elsőszülöttjének a fiai. Ő volt az elsőszülött, de mivel bemocskolta apja ágyát, elsőszülöttségi joga Izráel fiának, Józsefnek a fiára szállt. Mégsem írták be elsőszülöttségét a származási jegyzékbe, mert Júda hatalmasabb volt testvéreinél, és fejedelem is származott belőle, bár az elsőszülöttségi jog Józsefé volt.”²¹⁰ Ez arra utal, hogy a születési jog, mint tulajdon elvétetett tőle, azonban megmaradt elsőszülöttségének a joga a genealógiákban.²¹¹

Júda szerepe fontos marad az egész József-elbeszélés magyarázata alatt a GR-ban. A 38. fejezetben Júda és Támár esetéről olvashatunk, amely megszakítja a József történet fonalát.²¹² A midrásírók szerint ez az epizód pontosan ide tartozott. Nemcsak a történet jelenlegi helyének okát magyarázzák meg, hanem későbbi fontosságát is egész Izráel élete szempontjából. A bölcsek elsősorban nem irodalmi szempontból elemezték a történetet, hanem vallási oldalról. Szerintük, még mielőtt a szenvedés bekövetkezne, a szabadítás már elő van készítve. Ebben a fejezetben megjelenik a messiási téma.²¹³

„Történt abban az időben, hogy Júda elvált testvéreitől [, és csatlakozott egy adullámi emberhez, akinek Hírá volt a neve. Ott meglátta Júda egy Súa nevű kánaáni embernek a leányát, elvette, és bement hozzá.]”²¹⁴ „Hütlenné vált Júda, [utálatos dolgokat követtek el Izraelben.... Meggyalázta Júda az Úr szent helyét, mert idegen isten leányait szerette meg, és velük házasodott össze.]”²¹⁵ ... R. Sámuel bar Náchmán vitát indított a következő verset idézve: „Mert csak én tudom, mi a tervem veletek [-így szól az Úr:-békességet és nem romlást tervezek, és reményteljes jövőt adok nektek.]”²¹⁶ „Amíg a törzsek atyjai József eladásával voltak elfoglalva, Jákób a zsákruhájával és böjtöléssel volt elfoglalva, és Júda azzal volt elfoglalva, hogy feleséget találjon magának, és az Örökkévaló, áldott legyen, a Messiás király világosságát teremtette meg.” „Mielőtt vajúdott, már szült is. [Mielőtt rájött a fájdalom, fiút hozott a

²⁰⁸ 1Móz 35,22.

²⁰⁹ 1Móz 35,22-26.

²¹⁰ 1Krón 5,1.

²¹¹ GR 80,11.

²¹² Az 1Móz 38. fejezetről bővebben ld. Menn, Marie Esther, *Judah and Tamar (Genesis 38) in Ancient Jewish Exegesis: Studies in Literary Form and Hermeneutics*, Brill, Leiden (The Netherlands), 1997, különösképpen a IV. fejezet: “Poetics of Exegetical Anthology: Royal and Messianic Origins in Genesis Rabba 85. 286-354.

²¹³ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 302.

²¹⁴ 1Móz 38,1-2.

²¹⁵ Mal 2,11.

²¹⁶ Jer 29,11.

világra.]”²¹⁷ Mielőtt az utolsó üldözö megszületett, megszületett az első megváltó: „Történt abban az időben, hogy Júda elvált testvéreitől [, és csatlakozott egy adullámi emberhez, akinek Hírá volt a neve. Ott meglátta Júda egy Súa nevű kánaáni embernek a leányát, elvette, és bement hozzá.]”²¹⁸

Az exegetát az első szakaszban főleg az foglalkoztatja, hogy Júda elvált testvéreitől, és ezáltal hűtlenné vált népéhez. Idegen nép leányát vette feleségül, egy kánaánitát, és ezáltal kisebbé lett testvéreinél. A harmadik midrás érdekes párhuzamot mutat be a narratíva főhőseinek tettei között. A messiási téma onnan ered, hogy Júda és Támár leszármazottja lesz a messiás. A negyedik midrás ugyanezt a témát folytatja. A patriarkák élete és Izráel története közötti kapcsolatok bemutatása fontos részei a GR-nak, és a bölcsek érdeklődésének a középpontjában volt. A messiási téma is végig jelen van az írásban, amivel előre vetíti Izráel szenvedését és győzelmét.²¹⁹

A GR írói Júdát jó színben igyekeztek feltüntetni. A GR 84,17²²⁰ és a GR 85,3²²¹ alapján Júda nem azért akarta eladni a testvérét, hogy kereskedjen vele, és pénzt kapjon érte, hanem azért, mert meg akarta őt menteni testvérei dühétől.²²²

Júda szerepe fontos marad akkor is, amikor a testvérek újra találkoznak. A bölcsek hangsúlyozzák, hogy Júda volt az, aki megbékéltette egymással Józsefet és a testvéreket. Hogyan tette ezt? Egyszerűen úgy, hogy megtalálta a helyes szavakat.²²³ Úgy lehet békét teremteni, hogy a helyes szavakat használja az ember. Izraelnek, a midrásírók korában már csak a szavak maradtak.²²⁴

Júda személyének bemutatása eléggé ellentmondásos a GR-ban. A bölcsek megpróbálnak elfogulatlanok maradni, és a Biblia Júda-ábrázolását követni, amíg mindez lehetetlen számukra, mert Júda személye túl fontos és életbevágó számukra (a Messiás eljövétele miatt) és kortársaik számára. Menn éppen Júda ábrázolásának inkonzisztens voltára utalva veti fel a kérdést, hogy a GR valószínűleg „különálló tradíciók véletlenszerű

²¹⁷ Ézs 66,7.

²¹⁸ 85,1.

²¹⁹ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 304.

²²⁰ Amikor Júda azt javasolja, hogy ne ontsanak vért, hanem inkább adják el Józsefet az izmaeliaknak (1Móz 37,26-27) a GR alapján a testvérek királlyá tették maguk felett „οἰκηκεν υ,υτ υαγυ”. Itt egyértelműen kiderül a szövegből, hogy a GR írói milyen nagyra tartották Júdát a testvérek között. Már maguk a testvérek „megválasztották királynak,” tehát a későbbiekben leszármazottai is a királyi vér „örökösei”.

²²¹ A GR LXXXV:III. alapján Júda meg akarta menteni Józsefet, de nem fejezte be, amit elkezdett, ezért büntetés lett a része. Ebből is az látszik, hogy Júdát kizárólag a jó szándék vezérelte, amikor azt javasolta testvéreinek, hogy adják el Józsefet. A rabbik azonban nem elégedtek meg ezzel a tétével, hiszen jobb lett volna, ha megszabadítja Józsefet a testvérek kezéből.

²²² Menn, *Judah and Tamar*, 1997, 303.

²²³ Id. GR 93,4.6 az 1Móz 44,18-hoz.

²²⁴ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 337.

gyűjteménye”, és nem egy összefüggő munka, amely különböző tradíciókat is magába olvaszt.²²⁵

Júda a GR-ban az eljövendő messiást jelképezi, ezért a bölcsek nagy figyelmet szentelnek azoknak a szavaknak, amelyek hozzá szólnak. Arra keresnek utalást, milyen is lesz az eljövendő messiás. Azért is fontos számukra a messiás eljövételének a kérdése, mert látják a keresztyénség győzelmét maguk körül. A kérdés, ami ebben a szakaszban felvetődik: hogyan fogjuk felismerni, ha eljön a messiás? A verseket úgy kell olvasni, hogy közben tudjuk, Izráel reménysége az, hogy a messiás Júda házából fog eljönni. A GR 98,7 szerint: „Fiatal oroszlán vagy, Júda, prédától lettél nagygyá, fiam! Lehevert, elnyújtózott, mint a hím oroszlán...”²²⁶ „Fiatal oroszlán vagy, Júda”: Ez azt tanítja, hogy [Isten] Júdának az oroszlán hatalmát és a fiatal oroszlán vakmerőségét adta.²²⁷

A GR Júda „ártatlanságát” hangsúlyozza több esetben is. Pl. a GR 85,12 szerint Isten maga mondja (οηρχσω υηω ηβvv), hogy mindezek a dolgok tőle, általa történtek (azaz Isten akaratából történtek az események, tehát Júda nem követett el vétséget). A GR írói azért is jó fényben tüntetik fel Júdát, mert tőle származik Dávid. Júda tehát a méltó „királyi ős”, aki még akkor is helyesen cselekedett, ha az események néha éppen az ellenkezőjére utalnak.²²⁸

A GR szívesen beszél a törzsi atyák erényeiről, még akkor is, amikor valami negatív dolog történik velük vagy miattuk.

„Amikor testvérei látták, hogy apjuk jobban szereti őt minden testvérénél, úgy meggyűlöltek, hogy egy jó szót sem tudtak hozzá szólani.”²²⁹ R. Ahva bar Zeíra ezt mondta: A törzsi ősök szégyenéből megismerheted dicsőségüket. Később: „Absolon pedig nem szólt Amnónhoz sem jót, sem rosszat.”²³⁰ Ami a szívében volt, megtartotta önmagának. Itt azonban „Amikor testvérei láttak, hogy apjuk jobban szereti őt minden testvérénél, úgy meggyűlöltek, hogy egy jó szót sem tudtak hozzá szólani.” Ami a szívükben volt, az volt a szájukon is. [Tehát: nem voltak képmutatók.]²³¹

A következő fontos esemény József és testvérei kapcsolatában az egyiptomi találkozás. József ekkor már Egyiptom kormányzója. A GR nem fektet nagy hangsúlyt a testvérek első találkozására Egyiptomban. A bibliai versben: „Amint József meglátta bátyjait,

²²⁵ Menn részletesen kielemez azokat a szakaszokat a GR-ban, amelyek Júdára vonatkoznak, és azt az eredményt vonja le, hogy Júda személyének bemutatása nem egységes. Gyakran egymásnak ellentmondó szakaszok váltakoznak egymással. Menn, *Judah and Tamar*, 1997, 297.

²²⁶ 1Móz 49,9.

²²⁷ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 362-363.

²²⁸ Menn, *Judah and Tamar*, 1997, 292kk., 334kk.

²²⁹ 1Móz 37,4.

²³⁰ 2Sám 13,22.

²³¹ GR 85,9.

azonnal megismerte őket, de ő nem ismertette meg magát [idegennek tette magát], és keményen beszélt velük. Megkérdezte őket: Honnan jöttetek? Ők így feleltek: Kánaán földjéről jöttünk élelmet vásárolni.”²³² A GR nem foglalkozik részletesen a vers problematikájával, csak egy nyelvi elemzést ad a vers egyes részleteiről:²³³ „...Mi a jelentése a következő szónak: „idegennek tette magát”? Az a jelentése, hogy úgy jelent meg előttük, mint egy pogány. [Az egyiptomiakhoz hasonló ruhát és stílust vett fel.]”²³⁴

Érdekes, hogy a GR szerkesztői nem szentelnek nagy figyelmet ennek a résznek, mivel József ifjúkori hibáira viszont különösen nagy hangsúlyt fektetnek, és részletesen kidolgozzák azokat. Ennek oka – Niehoff véleménye szerint – az lehet, hogy József későbbi viselkedése testvérei iránt nem illik bele a „bűn és bűnhődés” teológiai sémájába. A történetnek ebben a részében az írók inkább Józseffel szimpatizálnak, mint a testvérekkel, míg a történet elején egyértelműen a testvérekkel szemben engedékenyebbek. A GR írói odáig mennek, hogy felelőtlenséggel vádolják Józsefet, amiért egyedül, minden védelem nélkül, maradt testvéreivel.²³⁵

„Ekkor József már nem tudott tovább uralkodni magán az ott álló sok ember előtt, és felkiáltott: Küldjétek ki előlem mindenkit! [Nem is maradt senki nála, és ekkor József megismertette magát a testvéreivel.]”²³⁶... R.Hama bar Hanina [ezt] mondta: „József nem cselekedett helyesen [azzal, hogy kísérete védelme nélkül maradt], mert ha az egyik testvére megrúgta volna, meghalt volna azonnal.” R. Sámuel bar Náhmani [azonban ezt] mondta: “Helyesen és megfelelően cselekedett. Ismerte testvéreinek valóban igaz jellemét. Azt gondolta: “Isten őrizzen, a testvéreimről nem feltételezhetek gyilkos szándékot.”²³⁷

A GR szerint József tudta, hogy testvérei lemennek Egyiptomba, ezért öröket helyezett a kapukba, hogy értesítsék, amikor megérkeznek. Megparancsolta nekik, hogy mindenkinek nevét kérdezzék meg és jegyezzék fel, aki belép a kapukon. Estére már meg is kapta a listát, amelyen a testvérei neve is szerepelt.²³⁸

Az a jelenet, amikor József megismerteti magát testvéreivel, hosszabban van kifejtve. A bölcsek azon elmélkedtek kíváncsian, hogyan tudta József bebizonyítani nekik, hogy ki is ő valójában. Az erre adott válaszuk az, hogy egy későbbi rabbinikus eszmét vetítenek vissza a

²³² 1Móz 42,7.

²³³ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 136.

²³⁴ GR 91,6.

²³⁵ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 342.

²³⁶ 1Móz 45,1.

²³⁷ GR 93,9.

²³⁸ Ld. GR XCI.VI.7: „...R. Júda bar Simeon ezt mondta: ugyanígy, József is tudta, hogy a testvérei lemennek Egyiptomba. [Erre] mit tett? Öröket helyezett a tíz kapuba...”

történetbe.²³⁹ József megmutatta nekik körülmélettségét. A GR 93,10 szerint: „Így hát József ezt mondta testvéreinek: ‘Gyertek közelebb, kérlek.’ És ők közelebb jöttek. Megmutatta nekik körülmélettsége jegyeit. „Ekkor így szólt: Én vagyok József, a testvéretek, akit eladtatok Egyiptomba!”²⁴⁰

A bölcsek József és a testvérek találkozásakor arra keresték a választ, hogy vajon a testvérek megbánták-e, amit Józseffal tettek. A GR bemutatja a bűnbánat erejét a testvérek oldaláról, valamint a megbocsátás, megbékélés fontosságát József részéről. József kideríti, hogy a testvérek megbánták bűneiket, és Benjámín esetében már nem esnek kísértésbe. Felajánlják önmagukat testvérük helyett. A valódi bűn – a bölcsek szemében – Isten akarata elleni lázadás volt, míg a bűnbánat Isten akaratának elfogadása volt a testvérek – és egyben – Izráel életében.²⁴¹

3.2.3. József Egyiptomban: szenvedése és felemeltetése

Azzal, hogy József Egyiptomba kerül, isteni terv teljeseedik be. A nagy kérdés minden nemzedék számára: miért éppen József volt a kiválasztott? A midrás írói erre igyekeznek választ találni a következő szakaszban:

„De az Úr Józseffal volt [, ezért szerencsés ember lett, és egyiptomi urának a házában élt. Láta az ura, hogy vele van az Úr, és mindazt eredményessé teszi az Úr, amihez hozzáfog.”²⁴² Vajon Isten [csak] Józseffal volt és a többi törzsi vezetővel nem? R. Judán ezt mondta: „[ezt] azzal az esettel lehet összehasonlítani, amikor egy tehenészfiúnak volt tizenkét tehene, és csordában bort szállítottak előtte. Az egyik tehén bement egy pogány raktárba. A tehenészfiú otthagya a tizenegy tehenet, és követte ezt az egyet, hogy visszahozza. Az emberek ezt mondták neki: „miért hagyod el a tizenegyet, és követed azt az egyet?” Ő ezt mondta nekik: Ezek közterületen vannak, így hát nem aggódok azért, hogy valaki hozzányúl a borhoz, és tiltott borrá változtatja [az a státusz, amikor egy pogány kezeli a bort, ezért azt feltételezik a borról, hogy bálványimádati „ivászatra” használtak]. Ez azonban, amely pogány raktárba ment be, aggódok, hogy a pogány hozzányúl a borhoz, és ivászati borrá változtatja.” Így hát, ezek felnőttek, és atyjuk földjén vannak, de ez az egy [József] gyermek, és egyedül van. Ezért: „az Úr Józseffal volt” [különösképpen].²⁴³

²³⁹ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 137.

²⁴⁰ 1Móz 45,4.

²⁴¹ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 342-343.

²⁴² 1Móz 39,2-3.

²⁴³ GR 86,4.

Isten Józseffel volt „különösképpen”, mert neki nagyobb szüksége volt Isten segítségére, mint a többi törzsi atyának. A példa is azt mutatja, hogy a tehenészfiú otthagyja a tizenegy tehenet, és azt az egyet követi, amelyik idegen területre tévedt. Az üzenet ebben a részben nyilvánvaló: Isten Izraellel van a pogányok között is, távol otthonuktól, ott, ahol legnagyobb szükségük van Isten segítségére.

A Biblia alapján József életének két fontos eseménye történik egyiptomi tartózkodásának elején. Potifár házába kerül, ahol előrehalad munkájában, és Potifár felesége megpróbálja elcsábítani. A GR szerkesztői nagy érdeklődéssel fordultak mindkét esemény fele. Rámutattak arra, hogy József nemcsak egyszerű rabszolga volt Potifár házában, hanem néhány olyan interpretációt is hozzátettek, amelyek megvilágítják József kapcsolatát mesterével.²⁴⁴

„De az Úr Józseffel volt, ezért szerencsés ember lett, és egyiptomi urának a házában élt. Látta az ura, hogy vele van az Úr, és mindazt eredményessé teszi az Úr, amihez hozzáfog.”²⁴⁵ R. Húna ezt mondta R. Aha nevében: [József Tóra tanításokat] suttogott, amikor bement, és [áldásokért imádkozva] suttogott, amikor kijött, végül azonban megfélemedezett, mert: „elfeledtette velem Isten minden gyötrelmemet”²⁴⁶ Mestere ezt mondta neki [mivel azt hitte, hogy varázsló]: „keverj nekem valami forrót”, és a keverék forróra sikerült. „Keverj nekem valami langyosat” és a keverék langyos volt. Ezt mondta neki: „Mi ez József? Szalmaszál Efronnak, korsó Kefár Hanániának, gyapjú Damaszkusznak, boszorkányság Egyiptomnak? – Boszorkányságot hoztál a boszorkányság fővárosába?” Mennyi ideig [gyanúsította Józsefet boszorkánysággal?] R. Húnia R. Aha nevében ezt mondta: amíg látta, hogy a Sekina felette áll. Ezért mondja az írás²⁴⁷: „látta az ura, hogy vele van az Úr”, és „megnyerte József a jóindulatát.”²⁴⁸

József életének meghatározó része volt az az epizód, amikor Potifár házában volt. Nagyon sok kérdés merül fel ezzel az időszakkal kapcsolatban, és sok különböző nézet, különböző észrevétel van jelen erről a GR-ban. Itt a narrátor két mondást idéz egy amóra tanítótól. Az elbeszélő jelenléte abban a részben érezhető a legjobban, ahol felteszi a kérdést, mennyi ideig gyanúsította Potifár Józsefet boszorkánysággal. A midrás érdekessége, hogy a pogány Potifár felismerte Isten jelenlétét. Ez adja meg a keretet a további magyarázatoknak. Potifár úgy tudta felismerni az isteni gondviselést József sikerei mögött, hogy megjelent neki a Sekina. Azelőtt azonban, arról olvashatunk részletesen, hogy milyen volt a kapcsolat József és ura, Potifár között.

²⁴⁴ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 125.

²⁴⁵ 1Móz 39,2-3.

²⁴⁶ 1Móz 41,51.

²⁴⁷ 1Móz 39,4.

²⁴⁸ GR 86,5.

Ezek a jelenetek Potifár szemszögéből mutatják be a történetet. Megértette József „suttogását”, és felismerte szolgája különleges képességeit. A fenti jelenet is mutatja, milyen kreatív képzelőerővel voltak megáldva a GR írói, és hogyan használták fel a bibliai alakokat saját nézetük kifejtésére.²⁴⁹

A Potifár feleségével való találkozás fontos mérföldkő József életében, ezért is foglalkozik a GR olyan részletekbe menően ezzel az eseménnyel. A GR nagy figyelmet szentelnek annak, ami József és Potifár felesége között történt. A szerkesztő kiszínezi József választát, és megmagyarázza a pontos okait is annak, miért utasítja vissza József az asszonyt. A Biblia röviden beszél erről az eseményről, utalva arra, hogy József Isten és ura iránti felelősségből nem engedett Potifár feleségének.²⁵⁰

A következő részben az a szembetűnő, hogy József válaszában minden verziója így kezdődik: „félek...”:

„...azt felelte ura feleségének”²⁵¹: Ezt mondta neki: „Az Örökkévaló szokása, áldott legyen, hogy megjelenik éjszaka az apa házában legértékesebbnek. Ahogy Ábrahámnak: „Ezek után az események után így szólt az Úr Ábrámhoz látomásban.”²⁵² Ahogy Izsáknak: „azon az éjszakán megjelent neki az Úr.”²⁵³ Ahogy Jákóbnak: „És álmot látott: Egy létra volt a földre állítva...”²⁵⁴ Hallgassak-e rád? Akkor talán az Örökkévaló, áldott legyen, meg fog jelenni nekem, és tisztátalannak fog találni.” „Nézd,...uramnak”: Ezt mondta neki [azaz József Potifár feleségének]: „félek, mert ,az ember olyanná lett...”²⁵⁵ [félek a büntetéstől, ami Ádámot bűnéért érte: halál, és kiűzetés a paradicsomból.] ... „Nézd,...uramnak”: „Félek apám miatt, mivel Rúben, Bilhával hált, a születési jog elvételét tőle, és nekem adatott. Engedjek-e neked, és szakadjak el születési jogomtól? „Nézd,...uramnak”: Félek uramtól. [Potifár felesége] azt mondta: „Meg fogom ölni.” [József] azt mondta neki: „Nem elég, hogy a házasságtörők közé számíttatnék, de még a gyilkosok közé is számíttatnék!” [„Nézd,...uramnak”:] Félek az Örökkévalótól, áldott legyen. [Potifár felesége] ezt mondta neki: „Ő nincs itt a közelben.” [József] ezt mondta neki [idézve egy verset az írásból, így válaszolt neki:] „Nagy az Úr, méltó, hogy dicsérjék.”²⁵⁶ [Isten meg fog védeni mindentől, amit megpróbálsz ellenem tenni.]”²⁵⁷

²⁴⁹ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 126.

²⁵⁰ „Ezek után az történt, hogy József szemébe vetett urának a felesége, és ezt mondta neki: Hálj velem! Ő azonban vonakodott, és azt felelte ura feleségének: Nézd, az én uramnak semmi gondja sincs mellettem háza dolgaival, és rám bízta egész vagyonát. Senki sem nagyobb nálam ebben a háznál. Semmit sem tiltott el tőlem, csak téged, mivel te a felesége vagy. Hogyan követhetnem el ezt a nagy gonosztságot, vetkezve az Isten ellen?!” (1Móz 39,7-9)

²⁵¹ 1Móz 39,8.

²⁵² 1Móz 15,1.

²⁵³ 1Móz 26,24.

²⁵⁴ 1Móz 28,12.

²⁵⁵ 1Móz 3,22.

²⁵⁶ Zsolt 48,2.

²⁵⁷ GR 87,5.

A történetnek ez a része gazdagon illusztrált. A narrátor végigmegy azon a listán, akiktől József félt. Az első két gondolat Istennel való kapcsolatára utal: lehetséges, hogy égőáldozatként kell szolgálnia, vagy látomást fog nyerni Istentől. József itt visszaül őseinek a vallásos élményeire. Ezután Ádámra való utalás következik, majd József kifejezi atyjától, Jákóbtól, Potifártól, és végül Istentől való félelmét.²⁵⁸

A GR-ban másféle nézetnek is helye volt, amely szerint József nem volt annyira erkölcsös, mint ahogy azt a legtöbben állították. Rabbi Sámuel bar Náhmán [második és harmadik generáció a palesztínai amórák közül] szerint „nem volt férfi”, azért nem történt semmi közöttük: azaz József is akarta a szexuális együttlétet Potifárnéval, azonban nem tudott erekciót elérni:²⁵⁹

„Bár az asszony nap mint nap ezt mondogatta Józsefnek, ő mégsem hallgatott rá, hogy mellé feküdjék, és vele legyen. Egy napon az történt, hogy bement József a házba a munkáját végezni, és a háznép közül senki sem volt a házban.²⁶⁰ ... R. Sámuel bar Náhmán ezt mondta: ... ő [József] valójában megpróbálta, de úgy találta, hogy nem volt férfi. [beleegyezett, de nem tudott erekciót elérni].²⁶¹

Ez a nézet azonban nem egyezett meg a legtöbb bölcs Józsefről alkotott véleményével (amint ezt a későbbiekben részletesen is kifejtem), „igaz”-nak tekintették, aki ilyesmire nem is gondolhatott.

A következő szakaszban a midrásíró bölcsek azon elmélkedtek, hogyan szerzett József olyan érdemeket, amelyek még az eljövendő nemzedékek számára is megmaradtak. A midrás íróinak a válasza az volt, hogy József kitartó hitén keresztül szerzett érdemeket, még a kínzások kilátásba helyezése ellenére is. A midrásírók kezében a történet átváltozik „megváltás-történeté”, és József dicsőítésébe torkollik.²⁶²

„De az Úr Józseffel volt, hűséges maradt hozzá, és kedveltté tette a börtönparancsnok előtt. [A börtönparancsnok Józsefre bízta mindazokat a foglyokat, akik a börtönben voltak, és ő dolgoztatta mindazokat, akik ott dolgoztak. A börtönparancsnoknak nem kellett törődnie semmivel, ami rá volt bízva, mert az Úr Józseffel volt, és eredményessé tette az Úr, amihez hozzáfogott.]”²⁶³ R. Húna R. Hana nevében [ezt] mondta: szolgálata kedves volt ura előtt. Amikor kiment, József felmosogatta az edényeket, megterítette az asztalokat, és megvetette az ágyakat. [De Potifár felesége megpróbálta

²⁵⁸ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 311.

²⁵⁹ Kalimi, „Joseph in Midrash Psalms in the Light of Earlier Sources”, 2000, 111.

²⁶⁰ 1Móz 39, 10-11.

²⁶¹ GR 87,7.

²⁶² Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 311-313.

²⁶³ 1Móz 39, 21-23.

elcsábítani, és] ezt mondta neki: „ebben a dologban nyomorulttá tettem az életedet. Életedre [mondom]! Nyomorulttá fogom tenni az életedet másképpen is!” Erre [József] ezt mondta: „Igazságot szolgáltat az elnyomottnak [kenyeret ad az éhezőknek, kiszabadítja a foglyokat az Úr.]”²⁶⁴ [Meglátjuk, hogy, mivel hite volt Isten igazságosságában és irgalmában, ahogy az a zsoltárversben le van írva, József választ talált minden fenyegetésére.] [Potifár felesége] ezt mondta neki: Felére fogom csökkentetni az élelemaadagodat. [József] ezt mondta neki: „kenyeret ad az éhezőknek.” [Potifár felesége] ezt mondta neki: „láncba veretlek.” [József erre] ezt mondta neki: „kiszabadítja a foglyokat az Úr.” ...Meddig [ment el Potifár felesége]? R. Húna R. Aha nevében [ezt mondta]: „egészen addig, hogy egy vasvillát tett a nyaka alá, hogy nézzen rá.” Még ekkor sem nézett rá. Ezzel a verssel összhangban: „Lábát bilincsbe szorították, őt magát vasra verték...”²⁶⁵ ...A börtönparancsnoknak nem kellett törődnie semmivel, ami rá volt bízva, mert az Úr Józseffel volt, és eredményessé tette az Úr, amihez hozzáfogott.”²⁶⁶ „...a börtönparancsnoknak nem kellett törődnie semmivel, ami rá volt bízva, mert az Úr Józseffel volt.” Eddig a pontig, tudjuk [hogy az Úr Józseffel volt] a nyomorúság idején. Honnan tudjuk, hogy ez igaz volt a jólét idején is? „...és eredményessé tette az Úr, amihez hozzáfogott.”²⁶⁷

A történet 1. pontja Potifár feleségét a börtönbe helyezi, és ezzel előkészíti a 2. pontot. Potifár felesége mindent megtett azért, hogy József legalább „ránézzon”, de József a börtönben is megtartotta a hitet, bízott Istenben. A tanulság a következő: mennyivel könnyebb a jólét idején bízni Istenben, mint, amikor bajban van az ember. A GR-ban József és Potifárné esete nem úgy fejeződik be, ahogy azzal a Bibliában találkozunk, Potifár feleségének vádjaiival és József börtönbe kerülésével. Ehelyett József számára a szenvedések és a kettőjük közötti összeütközések tovább folytatódnak a börtönben. Potifár felesége még a börtönbe is követi Józsefet, hogy tovább kínozza. A midrásíró gazdagon kiszínezi József szolgálatait. Itt a mindennapi életből vett példákkal találkozunk Józsefre kivetítve. József és Potifár felesége közötti vitatkozás a történet egy késői bibliai interpretációján alapul (Zsolt 105), valamint azon, hogy Isten a szükségben lévővel van nyomorúságában (Zsolt 146).²⁶⁸

A párbeszéd úgy van megalkotva, hogy József minden alkalommal a 146. zsoltár megfelelő idézetével válaszol. A történet „felgyorsul” azáltal, hogy a kérdések és a feleletek egyre rövidebbé válnak. A GR-ban kettőjük történetének a csúcspontja az a jelenet, amikor Potifár felesége vasvillát tesz József nyaka alá, majd – válaszképpen – egy újabb bibliai idézet következik. József kitartása a példa ebben az esetben arra, hogyan kell a szenvedések terhe alatt viselkedni. A narrátor megkérdezi, hogy meddig tartottak József szenvedései, amivel a teológiai mondanivalóra tereli a figyelmet.

²⁶⁴ Zsolt 146,7.

²⁶⁵ Zsolt 105,18.

²⁶⁶ 1Móz 39, 22-23.

²⁶⁷ GR 87,10.

²⁶⁸ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 134-136.

Az előbb említett szakaszokból kiderül, hogy József és Potifár feleségének a találkozása központi fontosságú a GR-ban. A történetet színesebben kapjuk vissza a midrásírók kezéből, mint amivel a Bibliában találkozunk. József alakjának ábrázolása nem koherens, hanem többféle emberi viselkedést figyelhetünk meg szenvedésein keresztül. A visszatérő téma, amelyik keretbe foglalja az „affért” a GR-ban, az a meggyőződés, hogy az igaz ember is szenvedhet, és különböző megpróbáltatásokon megy keresztül. A szerkesztők ugyancsak nagy hangsúlyt fektetnek József sikerének vallásos hátterére, amivel Isten természetét is jobban megvilágítja.²⁶⁹

A bölcsek a patriarkák életrajzában Izráel történelmét vélték felismerni. A börtönbeli álmok magyarázatában is ez jelenik meg. A Tórában elolvasták József álommagyarázatait, azonban ők a kérdést Izráel történelmével kapcsolatban tették fel. A megváltás kérdése is előkerül újra mint téma. Izráel addig nem ment le Egyiptomba, míg szabadulása készen nem állt.

[„A főpohárnok elbeszélte az álmot Józsefnek, és ezt mondta neki: Álmomban egy szőlőtő volt előttem. A szőlőtőn három vessző volt. Alighogy kihajtott, már ki is virágzott, és fürtjein megértek a szemek. Kezemben volt a fáraó pohara. Fogtam a szőlőszemeket, belefacsartam a fáraó poharába, és a poharat a fáraó kezébe adtam.”]²⁷⁰ „...egy szőlőtő volt előttem”: ez Izraelre utal: „Egy szőlőtőt hoztál el Egyiptomból.”²⁷¹ „...a szőlőtőn három vessző volt”: ez Mózesre, Mirjámra és Áronra utal. „Alighogy kihajtott, már ki is virágzott”: különösképpen Izráel virágzása és megváltása. „...és fürtjein megértek a szemek”: ahogy a szőlőtő kihajtott, virágba borult, ahogy a szőlőszemek virágba borultak, a fürtök megértek. „Kezemben volt a fáraó pohara. Fogtam a szőlőszemeket, belefacsartam a fáraó poharába, és a poharat a fáraó kezébe adtam.”... Milyen alapon rendelték el a bölcsek a négy pohár bort Húsvétra? R. Húnia R. Benájá nevében [ezt mondta]: megfelelnek annak, hogy a megváltás négyszer van megemlítve Egyiptommal kapcsolatosan: „...és megszabadítalak benneteket..., megmentelek benneteket..., megváltalak benneteket..., népemmé fogadlak titeket...”²⁷² ... R. Lévi ezt mondta: „Megfelelnek a négy királyságnak.”²⁷³

Minden, ami Józseffel történt, Isten tervének része volt Izráel számára. A főpohárnok feledékenységé is a terv részévé válik. Az üzenet a következő: bármi történjék Izraellel, akár jó, akár rossz, Istentől jön, és része egy nagyobb tervnek. Bár a főpohárnok elfeledkezhetett Józsefről (1Móz 40,20-23), „Ezt mondta neki az Örökkévaló, áldott legyen, te talán

²⁶⁹ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 134-136.

²⁷⁰ 1Móz 40,9-11.

²⁷¹ Zsolt 80,9.

²⁷² 2Móz 6,6-7.

²⁷³ GR 88,5.

elfelejthetted [Józsefet], én azonban nem felejtkeztem el róla” (GR 88,7). Megfigyelhetjük, hogy a GR-ban mindenhol Isten folyamatosan kézben tartja az események fonalát. Egy pillanatra sem „feledkezik meg” Izraelről.²⁷⁴

A történet magyarázói kiemelik, hogy József mindig megérdemelten kapta azt, amit kapott, akár jót, akár rosszat. József jót is tett, nemcsak rosszat. A következő midrásrészletben azt láthatjuk, hogy Isten az ember jócselekedeteire is válaszol jóval:

„Azután ezt mondta a fáraó Józsefnek: Nézd, én téged egész Egyiptom felügyelőjévé teszek! És levette a fáraó a pecsétgyűrűt a kezéről, és József kezére tette, gyolcsruhába öltöztette, és aranyláncot tett a nyakába. Majd körülhordoztatta második kocsiján, és így kiáltottak előtte: (Θρχτ) Tédre! Így tette őt egész Egyiptom felügyelőjévé.”²⁷⁵ R.Judán R.Benjámín bar Lévi nevében [ezt mondta]: Józsefnek megadatott, ami az övé volt. A száj, amely nem csókolt bünt... a nyak, amely nem hajolt a vétek felé: „...és aranyláncot tett a nyakába.” A kezek, amelyek nem nyúltak ki vétekben: „És levette a fáraó a pecsétgyűrűt a kezéről és József kezére tette...”, A test,...a lábak,...az értelem, amely nem volt megszállva vétekekkel, eljön és elnyeri a bölcsesség címét: Θρχτ, jelentése [két külön értelmű szóvá választva] atya, de fiatal években.”²⁷⁶

A szakaszban a fáraó részletesen felsorolja József erényeit. Részletről-részletre bebizonyosodik, hogy József megérdemelten kapta azt, ami vele történt, akkor is, amikor szenvedett, és akkor is, amikor dicsőségbe emelték.²⁷⁷

3.2.4. József jellemének ábrázolása a GR-ban

A Genézis Rabbát teológiai mondanivalója alapján elemezve Neusner megjegyzi, hogy József érdeme ugyanúgy „megtartotta” Izráelt a későbbi időkben, mint ahogy Ábrahám, Izsák és Jákób érdeme. A törzsek ősei olyan érdemeket szereztek, amelyek a leszármazottaik életét segítették. József érdeme megtartotta őket oly módon, hogy életben maradtak és így újabb nemzedékek születhettek.²⁷⁸ Ahogy azt a GR 84,5-ben hallottuk „...Ezek a nemzetségek csak József érdeméből jöhettek elő”.

²⁷⁴ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 315.

²⁷⁵ 1Móz 41,41-43.

²⁷⁶ GR 90,3.

²⁷⁷ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 321.

²⁷⁸ Neusner, *A Theological Commentary to the Midrash*, 2001, 237.

József ifjúkori személyiségének ábrázolásához hozzátartoznak a negatív motívumok is. A 17 éves Józsefet a Tóra „ifjoncnak” nevezi (רַגֵּל). A GR 84,7²⁷⁹ felveti a kérdést, hogy meddig „ifjone” valaki? A midrás magyarázata szerint, „azért nevezi a Tóra Józsefet „ifjoncnak”, mert viselkedésében gyerekes volt, elkényeztetett piperkőc benyomást keltett, aki szépítkezett, szemöldökét ritkította, pipiskedve járt. Többek között ez váltotta ki testvéreinek haragját is, és vezetett eladásához, aminek végső következménye az lett, hogy Jákob nemzetsége Egyiptomba került.”²⁸⁰

A GR írói nagy figyelmet szentelnek annak, hogy József megrágalmazza a testvéreit. Nemcsak kiemelik és körülírják, hanem erősen kihangsúlyozzák József személyiségének ezt a nem éppen vonzó aspektusát:

„József rossz híreket hordott róluk az apjuknak.”²⁸¹ R. Méir ezt mondta: fiaid gyanúsak abban, hogy élő (állatokról) szakított végtagokból (ettek). R. Júda ezt mondta: megsértik a szolgálói fiait és rabszolgáknak nevezik őket. R. Simon ezt mondta: szemeiket rávetik az ország leányaira. R. Júda ben Simon ezt mondta: mindhárom esetben: „Az Úré az igaz mérleg és mérőserpenyő.”²⁸² Az Örökkévaló, áldott legyen, ezt mondta neki: „Ezt mondtad: fiaid gyanúsak abban, hogy élő (állatokról) szakított végtagokból (ettek). Életedre, még akkor is, amikor elfoglaltak abban, hogy bűnös dolgokat hajtsanak végre, azonban helyesen hajtották végre a vágást. „Levágta egy kecskebakot” (ψφθ)²⁸³ [így hazugnak bizonyultál.] Azt mondtad, semmibe veszik a szolgálók fiait, és rabszolgának nevezik őket, „a rabszolgának eladott Józsefet”²⁸⁴ Azt mondtad, szemeiket az ország leányaira vetik, felbízottak egy medvét ellened, „Józsefre szemet vetett urának a felesége”(1Móz 39,7)²⁸⁵

A midrásíró ebben a részben több exegetikai tradíciót is előhoz. Ezzel is bemutatja a bibliai vers közkeletességét és fontosságát a tudós rabbik generációin keresztül. Az idézet részben mondottakat két egységbe sorolhatjuk:

- az első egység a „rossz hírek” bibliai szövegének három interpretációját tartalmazza,

²⁷⁹ „Tizenhét éves volt (1Móz 37,2) és ifjoncnak nevezed? De gyerekes dolgokat tett, szemeit festette, haját göndörítette, és magas sarkú cipőt hordott.”

²⁸⁰ Naftali Kraus, *Mózes öt könyve*,

http://www.zsido.com/books/humes/heti_kmntr.php?parsa=09vajesev.htm&kommentar=../mozes/09vajesev.htm, 2005.12.04.

²⁸¹ 1Móz 37,2.

²⁸² Péld 16,11.

²⁸³ 1Móz 37,31.

²⁸⁴ Zsolt 105,17.

²⁸⁵ GR 84,7 és 87,3 in Neusner, *The Components of the Rabbinic Documents*, 1997, 146-147,168, valamint Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 114.

- a második egység ezekre a magyarázatokra épül, valamint továbbalakítja őket azáltal, hogy egy további alakot vezet be az elbeszélésbe: Istent.²⁸⁶

Az első egységben található mondások három lehetséges verzióját adják József rágalmasainak. Minden egyes rabbi úgy mutatja be a beszélgetést József és az apa között, mintha idézné Józsefet. Ezeknek a mondásoknak az az érdekessége, hogy még több, „újabb” negatív „tényt” tárnak fel Józseffel kapcsolatban. A GR szerint József három nagy szenvedése (bátyjai támadása, eladják rabszolgának, valamint Potifár feleségével való incidense) valójában isteni büntetés azokért a bűnökért, amelyeket ő maga követett el.²⁸⁷

Ebből a történetből az is kiderül, hogy amikor a GR szerkesztése készült a zsidó közösség „őrei”, a rabbik nemcsak a külső, hanem a „belső” veszélyre is figyelmeztetni akartak. Tudatában voltak annak, hogy a „pletyka”, amit itt a József történetében megfigyelhetünk, nagy veszélyt hordoz magában. Lerombolhatja a közösséget, ahogy bajt hozott Izráel családjára is a bibliai időkben. Amikor egymásról „rossz híreket” hoznak, azaz ok nélkül megrágalmazzák testvérüket, azzal Izráel egész közösségének ártanak.²⁸⁸

A GR szerkesztői igyekeztek kiegyensúlyozott képet nyújtani a jelenetek szereplőiről. Gyakran előforduló exegetikai téma a személyes felelősség, amely kihat a személy sorsára. A GR 84,17-ben arról a bibliai jelenetről olvashatunk, amikor az arab kereskedők váratlanul megjelennek a testvérek előtt. Értékes dolgokkal kereskednek, ezért a testvérek el tudják adni nekik Józsefet.²⁸⁹

...,Ezután leültek enni. Föltekintve, láttak, hogy éppen egy izmaeli karaván közeledik Gileád felől. Tevéik gyógyfűvel, balzsammal és mirhával voltak megrakva, amit Egyiptomba szállítottak.”²⁹⁰ R. Abba bar Kahana ezt mondta: „vajon az izmaeliták nem csak bőrrel és gyantával kereskedtek? Lásd meg, hogyan intézte az Örökkévaló, áldott legyen, az igaz embernek az ügyét abban az órában, különösképpen biztosítva olyan zsákokat, amelyek fűszerrel voltak megtöltve, és így a szél átfújta a fűszeren és elvitte a nomádok rossz szagát”...

Ennek az amóra hagyománynak (R. Abba bar Kahana harmadik generációból való amóra tanító volt) egy szerencsés véletlen az alapja. A magyarázó szerint a kereskedők megérkezése isteni gondviselés volt. A GR-ban Józsefet gyakran nevezik „igaz”²⁹¹-nak. Ebben a

²⁸⁶ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 114.

²⁸⁷ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 115-117.

²⁸⁸ Neusner, *Confronting Creation*, 1991, 300-301.

²⁸⁹ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 119-123.

²⁹⁰ 1Móz 37,25.

²⁹¹ József „az igaz” kifejezéssel gyakran találkozhatunk a GR szövegében. Niehoff szerint az „igaz” kifejezés lazán és összefüggéstelenül fordul elő a szövegben. Bővebben ld. Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 119-123.

szakaszban nincs szó igaz viselkedéséről vagy bámiről, ami alátámasztaná „igaz” voltát. Itt arról a teológiai előfeltevéstről van szó, hogy Isten mozdítja elő a dolgokat a Bibliában, valószínűleg egy olyan személy érdekében, aki ezt megérdemli.²⁹²

Általában a rabbinikus kommentátorok idealizálják József alakját, azonban a GR szerkesztői megjegyzik, hogy József rosszul tette, amikor kihasználta azt az előnyét, hogy Jákób kedvenc fia volt, és hogy hamis híreket hozott a bátyjairól. Egyiptomi rabszolgaságát és bebörtönzését ezért Istentől jövő igazságos ítéletként értelmezik.²⁹³ Olyan értelmezés ez, amelyik tökéletesen megegyezik azzal a rabbinikus nézettel, hogy minden szenvedés valamilyen bűnnek az eredménye.

A GR Józsefet az „emberiség pásztorának” nevezi.

„Átkozza azt a nép, aki búzáját visszatartja, de áldás száll annak a fejére, aki eladja.”²⁹⁴ Kikre való tekintettel mondja ezt a verset Salamon? [A vers] a fáraóra és Józsefekre vonatkozik. „Átkozza azt a nép, aki búzáját visszatartja”: ez a fáraóról szól... „de áldás száll annak a fejére, aki eladja”: ez Józsefekre, az igaz emberre vonatkozik, aki az egész világot táplálta, mint egy pásztor. Rá való tekintettel mondja Dávid: [„Figyelj ránk, Izráel pásztor, aki úgy terelgeted Józsefet, mint egy nyáját,”²⁹⁵ a GR azonban így értelmezi:] „tereld úgy nyájad, mint József” Mi a jelentése a versnek?...Amikor éhség jött Dávid idejében, irgalmat keresett az Örökkévalónál, áldott legyen, ezt mondván: „Minden idők Ura ,vezesd népedet, mint József”, aki a világot vezette és táplálta az éhínség éveiben.” Amikor az éhség sokáig megmaradt Egyiptomban, az egyiptomiak (Józsefhez) jöttek és ezt mondták (neki): „adj nekünk kenyeret!” Ő azonban ezt mondta nekik: „Jaj annak (nekem), mert körülmetéletlent kell etessem. Menjetek el, és metélkedjetek körül.” (Ők azonban) elmentek a fáraóhoz és panaszkodtak neki. Ezt mondta nekik (a fáraó): „Menjetek Józsefhez!” Ők (erre) ezt mondták neki: „Voltunk nála, és ő azt mondta nekünk, hogy metélkedjünk körül. Nem mondtuk-e neked kezdettől fogva, hogy zsidó, és nem szokás, hogy egy zsidó uralkodjék felettünk?” Ezt mondta nekik (a fáraó): „Bolondok vagytok!... Menjetek hát el hozzá. Még ha azt mondja is, hogy vágjatok le húsokból egy darabot, engedelmeskedjete nekik! Akármit mond nektek, tegyétek meg!”²⁹⁶

Ez az egyetlen olyan hely a GR-ban, ahol József az emberiség pásztoraként jelenik meg. A bibliai paradigma a „pásztor király”-ra Dávid (itt a Zsolt 80,1 masszoréta szövegére kell gondolnunk, ahol a ;ξυηφ υβτμ-t fogadják el a ;ξυη ιτμφ helyett). A midrásíró nem foglalkozik részletesen József egyiptomi kormányzásának részleteivel. A GR-ban feszültség

²⁹² Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 124.

²⁹³ Docherty, Susan, “Joseph the Patriarch: Representations of Joseph in Early Post-Biblical Literature” in Martin O’Kane (ed.) *Borders, Boundaries and the Bible*, JSOT suppl. 313, Sheffield Academic Press, 2002, Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 124.

²⁹⁴ Péld 11,26.

²⁹⁵ Zsolt 80,2.

²⁹⁶ GR 91,5.

látható az egyiptomi emberek és József között. József számára fontos volt, hogy az egyiptomiak legyenek körülmetélve.(ld. még pl. GR 90,6) Innen is látszik, hogy támogatták a pogányok áttérését. A jelenetekben minden esetben megjelenik hitük a zsidó kultúra felsőbbrendűségében. Az is érződik, hogy idegen közegben, kisebbségben éltek. Az egyiptomiak, amikor a fáraóval beszélgetnek, emlékeztetik a fáraót arra, hogy ők kezdettől fogva elleneztek, hogy egy zsidót kormányzóvá tegyen. A szövegben itt szinte antiszemitizmussal, de legalábbis idegengyűlölettel találkozunk. Látszik, hogy amikor valamilyen nemzeti katasztrófa történt egy országban, a zsidóságot bűnbaknak tekintették. A fáraó azonban teljes mértékben támogatja alattvalóját, Józsefet. A GR-ban található jelenetek, dialógusok jól tükrözik a diaszpórában élő zsidók tapasztalatait.²⁹⁷

3.3. Összefoglalás

Ebben a fejezetben a József történet főszereplőinek (elsősorban Józsefnek) a megjelenését vizsgáltam meg a Genezis Rabbában. Amint azt jól megfigyelhettük, a GR szerkesztői nem idealizálják József személyét, inkább kritikus szemmel tekintenek viselkedésére, különösképpen ifjúkori cselekedeteire családon belül. Ahelyett, hogy kisebbsíteni akarnák József hibáit, nemcsak felhasználják, de kibővítik az exegetikai tradíciót azért, hogy rávilágítsanak a főszereplő mulasztásaira. A GR-ban különös hangsúly kerül József ifjúságára, és itt főleg testvéreivel szemben tanúsított helytelen viselkedésére.

A vétségek, bárki kövesse is el azokat, az isteni igazságszolgáltatás fényében jelennek meg. József fiatalkori bűnei azok, amelyek József későbbi viszontagságait, szenvedéseit okozzák.

A GR-ban a történet csúcspontja József Potifár feleségével való találkozása. A midrás mesélője elmondja, hogy változás következett be a találkozás értelmezésében. Szerinte, korábbi tanítók József teljes ártatlanságát vallották, és igaz voltát hangsúlyozták, míg a későbbi bölcsek József „valódi” szándékait próbálták kikutatni. Mindezek a magyarázatok több szempontból is megpróbáltatásként, büntetésként értelmezik ezt az eseményt. A történet kiegészítésében egészen odáig mennek, hogy Potifárné Józsefet még a börtönben is tovább „kínozta”.

József egyiptomi kormányzásának leírásában felismerhetők olyan gondolatok, amelyek a diaszpórában élő zsidóság élettapasztalatára utalnak. József gondolkodásának

²⁹⁷ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 137-139.

bemutatásában, és az egyiptomiak körülmetélkedésének erőltetéséből kiderül, hogy az irat kimondottan a „beavatottak”, vagyis a szorosan a zsidó közösséghez tartozók számára készült. Bemutatja a kívülről jövő ellenséges, zsidó-ellenes hatásokat is (ez főleg abban a részben látszik jól, amikor az egyiptomiak a fáraónak panaszkodnak Józsefre, és helytelenítik, hogy egy zsidó uralkodjék felettük), de figyelmeztet a belső veszélyekre is (pl. milyen nagy a pletyka ereje, amikor József rossz híreket visz apjuknak testvéreiről).

A történet második felében az írók inkább Józseffel szimpatizálnak, mint a testvérekkel, míg a történet elején egyértelműen a testvérekkel szemben engedékenyebbek.

A GR írói üzeneteket közvetítettek elsősorban saját koruk zsidó népe számára. József életének tanulságait úgy fogalmazták meg, hogy az érthető legyen hittestvéreiknek. A GR-ban megjelenített József hibáiból, nyomorúságából és felemeltetéséből minden nemzedék (nemcsak zsidó) tagjai egyaránt tanulhatnak.

4. A József történet exegetikai motívumainak változatai a rabbinikus irodalom egyéb helyein

Ebben a részben a József történet exegetikai motívumainak variánsait vizsgálom meg a rabbinikus irodalom —elsősorban aggadikus— alkotásaiban. A rabbik a Bibliából kiindulva, a midrás eszközével „kibővítik” a történeteket. A József történet egyes motívumainak „kiterjesztése” gyakran egészen odáig jut el, hogy a bibliai történet maga alig ismerhető fel. Új elemek jelennek meg, amelyek a Bibliából „hiányoznak.” A József iránti tisztelet jeleként, és példája alapján történő tanítás eszközeként, midrások, „sztorik” keletkeznek, amelyekkel a rabbik taníthatták, bátoríthatták koruk hallgatóságát a történelmi, szociális, és vallási helyzetnek megfelelően.²⁹⁸

4.1. József körülméletlen született

A Héber Bibliában/Ószövetségben nincs szó arról, hogy József vagy Jákób körülméletlen született volna. A rabbiknak azonban más volt a véleménye erről a témáról. Az egyik aggadikus midrásban, a MidrTeh-ban²⁹⁹ József egyike annak a tizenhárom embernek, aki körülméletlen született. A MidrTeh a Józsefről szóló midrások fele a Zsolt 81,6 és Zsolt 105,16-23-hoz írt magyarázatokból származik. Ezek szinte kizárólagos bibliai utalások (elsősorban a Zsolt 105) József életének eseményeire a Genézis történeten kívül.³⁰⁰

A MidrTeh 9,7-ben ezt olvassuk:

„...*két nemzet válik ki belsődből*”³⁰¹..., egyik körülméletl, a másik körülméletlen. Ebből a versből megtanulhatjátok, hogy Jákób körülméletlen született. Ő egyike volt annak a tizenháromnak, akik körülméletlen születtek, nevezetesen: Ádám³⁰², Széth, Énók, Nőé, Sém, Terah, Jákób, József, Mózes, Sámuel, Dávid, Ézsaiás, és Jeremiás.”

²⁹⁸ Kugel, James L., *In Potifar's House: The Interpretive Life of Biblical Texts*, HarperCollins Publishers, New York, NY, 1990, 1-9.

²⁹⁹ A Zsoltárok midrásról (MidrTeh) bővebben ld. pl.:

www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=592&letter=M, 2007. június 3.

MidrTeh 9,7. A fordítás a héber eredeti alapján történt: Kantrowitz, David, *Judaic Classics Library*, (CD-ROM for Windows and Macintosh, Version 2.2) Institute for Computers in Jewish Life, Davka Corporation, Chicago, IL, 1995-2005.

³⁰⁰ MidrTeh 81,7 és 105,5.6.7.

³⁰¹ 1Móz 25,23.

³⁰² Bűne folytán Ádámról eltűnt a körülméletlés jele; bSzánhedrin 38b. Ádám teremtetésekor körül lett metélve; *Tanchumá, Noách* 5.

A lista legkorábbi változata már a Rabbi Nátán által írt Avótban³⁰³ (röv. ARN, A verzió 2:5) is megjelenik.³⁰⁴ Ezen a listán a következő nevekkel találkozhatunk: Jób, Széth, Ádám, Nőé, Sém, Jákób, József, Mózes, Bálám, Sámuel, Dávid, Jeremiás, és Zerubábel.

Itt azonban olyan „nem-zsidók” is megjelennek, mint Jób vagy Bálám, és olyan fogság-utáni vezető, mint Zerubábel. A MidrTeh a „nem-zsidó” nevek helyére a következő neveket helyettesíti be: Énók, Terah és Ézsaiás. Kalimi szerint a MidrTeh listája az ARN listája alapján készült —az előbbieken megfigyelt— kisebb változtatásokkal.³⁰⁵

Korábban a Genezis Rabbában³⁰⁶ is azt láthattuk, hogy Jákób³⁰⁷ és József körülmetélten születtek, azonban listás felsorolás nincs arról, hogy mások körülmetélten születtek volna. A GR 84,6 szerzője elsősorban Jákób és József különleges kapcsolatának bemutatása végett mondja el ezt a számunkra fontos részletet. A GR-hoz hasonlóan a MidrTeh-ban³⁰⁸ is megjelenik ez a motívum:

Jákób „tökéletes” férfi (ו, אֵת) volt (1Móz 25,27)³⁰⁹ „Ez Jákób nemzetségének a története: József [;שֵׁנִי חֶגְגִּי, וְסֵק, וְקָטָן]” (1Móz 37,2). Azt mutatja, hogy József, akárcsak Jákób körülmetélten született.

A MidrTehban, a GR-től eltérően, József egyetlen dologban volt Jákóbbal hasonló, abban, hogy körülmetélten született, de ez, a rabbik tanítása szerint, elég volt ahhoz, hogy „tökéletes” férfi legyen.

A Midrás Tanchuma (Buber) Nőé 6-ban azt olvassuk, hogy Nőé tökéletes volt, mert körülmetélten született. A könyv szerint tíz ember született körülmetélten³¹⁰, de a többi irattal ellentétben, itt a nevekről nem találunk felsorolást.³¹¹

³⁰³ Az ARN eredete valószínűleg a második század közepéig nyúlik vissza, mert kizárólag Tannákat említ a rabbik között. Bővebben ld.: <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=355&letter=A>, valamint Kalimi, Isaac, „Joseph in Midrash Psalms in the Light of Earlier Sources: A Comparative Study on Jewish Exegesis” in Friedemann W. Golka/Wolfgang Weiß, *Joseph: Bibel und Literatur*, Symposium Helsinki/Lathi 1999, Bibliotheks- und Informationsystem der Universität Oldenburg, 2000, 101.

³⁰⁴ Solomon Schechter Kiadás, Bécs, 1889, újra kiadták New York/Jerusalem: The Jewish Theological Seminary of America, 1997, 12, valamint Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, (CD-ROM), 1995-2005.

³⁰⁵ Bővebben ld. Kalimi, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124.

³⁰⁶ A GR 84,6-ban arról olvashatunk, hogy mind Jákób, mind pedig József körülmetélten születtek. Erről a témáról bővebben ld. dolgozatomban a GR-ről írt részt.

³⁰⁷ A GR 63,7-ben Jákóbról külön is azt olvassuk, hogy körülmetélten született.

³⁰⁸ Zsoltárok Midrás 9,7.

³⁰⁹ Saját fordítás a rabbinikus értelmezés alapján. Az Újfordítású Biblia ezt a részt a következőképpen fordítja: „...Jákób ellenben szelíd sátorlakó.” A o, szónak nagyon sok jelentése van: teljes, tökéletes, ártatlan, szelíd, feddhetetlen, stb. A jelentésárnyalatokat a következő szótárban találtam: Grossman, Reuben (szerk.) *Compendious Hebrew-English Dictionary: Comprising a Complete Vocabulary of Biblical, Mishnaic, Medieval and Modern Hebrew*, Eleventh Printing, The Dvir Publishing Co Tel Aviv, 1954.

A rabbik elképzelése szerint az „előbőr” testi hiba volt. Így, aki nem volt körülmetélve, azt testileg tökéletlennek tartották.³¹² A körülmetélkedés által válhatott a férfi fizikailag teljessé. A GR szerint József „tökéletes” férfiként született, mindenféle hiányosság nélkül. Úgy tűnik, hogy a bölcsek szerint, ha valaki körülmetélten született, az félreismerhetetlen jele volt annak, hogy a jövőben fontos vezető zsidó személyiség lesz. Ezeknek a midrásoknak a történelmi háttere valószínűleg a Bar Kochba felkelés (132-135) előtti vagy utáni társadalmi-politikai helyzetből származik Júdából, amikor Hadriánusz római császár betiltotta a körülmetélést.³¹³

4.2. József rossz- és jócselekedetei

Azt már a GR-ban³¹⁴ is megfigyelhettük, hogy a rabbik kiemelték József személyiségének azt a negatív aspektusát, hogy „rossz híreket” hozott a testvéreiről apjuknak.³¹⁵ A GR-ban ez egészen odáig fajul, hogy József hazugságokat „eszeli ki” testvérei ellen, hogy minél jobban „befeketítse” őket apjuk előtt. A rabbik gondolkodása szerint Józsefnek „azonos mértékben” kellett szenvednie, bűnhődnie, mint amennyi gonoszat cselekedett testvérei ellen.

A Midrás Tanchuma (Buber) egészen odáig megy, hogy még azt is tudja, József hány évig ült a börtönben. Ez alapján Józsefnek tíz évig kellett a börtönben szenvednie.³¹⁶ Ugyanez jelenik meg világosabb formában az Exodus Rabbában, ahonnan ugyancsak arról értesülünk, hogy József tíz évig ült a börtönben. Azonban itt az írók meg is magyarázzák, hogy miért kellett Józsefnek pontosan tíz évig a börtönben ülnie. Az „azonos mérték”³¹⁷ elve itt egészen nyilvánvaló,³¹⁸ azért mert „megrágalmazta tíz bátyját.”³¹⁹

A rabbik nemcsak a negatív vonások kiemelésével foglalkoztak, hanem arra is rámutattak, ha valaki helyesen cselekedett. A MidrTeh-ban³²⁰ egy egészen új szempontból ismerjük meg József egyik testvérét. Benjámin Józseffel éppen ellenkező módon viselkedett,

³¹⁰ A bSzóta 12a-ban találunk egy történetet, mely ugyancsak arról számol be, hogy valaki körülmetélten született. http://www.come-and-hear.com/sotah/sotah_12.html (2007. január 23.)

³¹¹ Townsend, John T (transl.), Midrash Tanhuma: Translated into English with Introduction, Indices, and Brief Notes (Buber Recension) Vol.1. Genesis, Ktav Publishing House, Hoboken, NJ, 1989.

³¹² Körülmételésről ld. GR 43,14; GR 46,1, : http://www.zsido.com/zstsz09/23hetlevelezo.htm#_ftn61

³¹³ Kalimi, Isaac, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124.

³¹⁴ GR 84,7

³¹⁵ 1Móz 37,2

³¹⁶ Midrás Tanchuma, Vajjése, 9.

³¹⁷ mSzóta 1:7-9 az „azonos mérték” rabbinikus alapelve ld. Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 92. 27-es lj.

³¹⁸ Kalimi, Isaac, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124.

³¹⁹ Exodus Rabbá 7,1. Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005.

³²⁰ MidrTeh 15,6.

mert eltitkolta apja, Jákób elől, amit Józsefről tudott. A „titoktartó Benjámin” hallott arról, hogy Józsefet testvérei eladták Egyiptomba, azonban „apja előtt nem fedte [fel ezt a tudását].” Ellentétben Józseffel, ő nem árulta el testvéreit, ezért a midrás írójától „dicséretet” kapott.³²¹

József bűne azonban olyan nagy volt, hogy még utódai is szenvedtek miatta. A MidrTehban Mózes és Isten arról beszélgetnek, hogy ki legyen a főpap Izraelben. „Rabbi Júda szerint: az Örökkévaló, áldott legyen, ezt mondta Mózesnek: „Jelölj ki számomra egy főpapot!” Mózes megkérdezte Istentől: „Melyik törzsből jelöljem ki?” A midrás szerint itt Mózes több nevet is felsorol Isten előtt, többek között a József törzs nevét is. Azonban ez a név visszautasításban részesül: „Amikor Mózes megkérdezte Istentől: József törzséből jelöljem ki számodra a főpapot?” Isten [így] válaszolt: „Nem! *Aki titkon rágalmazza embertársát, azt elnémítom (szó szerint: megemésztetem, elpusztítom)* (Zsolt 101,5). Mert József megrágalmazta testvéreit, amint [az Írás] mondja: „*József rossz híreket hordott róluk az apjuknak.*”(1Móz 37,2)³²²

A rabbik egészen bizonyosan tudták, hogy a papságot Áron és utódai kapták³²³, azonban „eljátszottak” azzal a gondolattal, hogy még mielőtt Áron lett a főpap, ilyen beszélgetés zajlott le Isten és Mózes között. A bölcsek szerint, József utódai azért nem lehettek papok, mert József megrágalmazta testvéreit. Teológiai szempontból, a midrás arra utal, hogy nemcsak az „atyák érdeme” elmélet létezett, hanem az is, hogy „a gyermekek megfizettek” őseik bűneiért: „az apák ettek egrest, és a fiak foga vásott el tőle.”³²⁴ Ez a teológiai gondolkodásmód ellentétben áll a Bibliában azokkal a szövegekkel, amelyek a „jutalom-elmélet”-et támasztják alá. E szerint, mindenki a saját bűneiért felel, és a saját jótetteinek a jutalmát nyeri el: „mindenki a maga bűnéért hal meg: minden embernek a saját foga vásik el, ha egrest eszik.”(Jer 31,30)³²⁵

Érdekes, hogy mind a kétféle elmélet egyaránt megtalálható a Héber Bibliában kanonizálva és elfogadva. Az előbb bemutatott midrás azonban egyértelműen állást foglal az egyik oldal mellett, és ez alapján az atyák bűneiért a fiak szenvednek.³²⁶

Miért voltak a rabbik olyan szigorúak Józseffel, aki fiatalon elárulta testvéreit apjuk előtt? Talán mi elnézőbbek lennénk, hiszen ott még egy egészen fiatal fiúról, szinte még gyermekről, van szó. A választ erre a kérdésre abban a történelmi-társadalmi helyzetben kell

³²¹ Kalimi, Isaac, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124.

³²² MidrTeh 101,2.

³²³ Ld. 2Móz 28,1; 4Móz 16; 17,16-26; stb.

³²⁴ Jer 31,29. Ld. még Ez 18,2; 2Móz 20,5b; 5Móz 5,9b.

³²⁵ Hasonló gondolat fogalmazódik meg az Ez 18,4-ben: „(az Úr mondja:) minden lélek az enyém: az apák lelke is, meg a fiak lelke is az enyém. Annak a léleknek kell meghalnia, aki vétkezik.” Valamint ld. még: 5Móz 24,16; 2Kir 14,6; 2Krón 25,4; stb.

³²⁶ Kalimi, Isaac, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124.

keresnünk, amelyben ezek a midrások keletkeztek. Mind a MidrTeh 101,2-ben, mind a Genézis Rabbá 84,7-ben ugyanaz a név jelenik meg: Rabbi Júda (bar Iláj) neve, aki negyedik generációs Tanna, Rabbi Akiva tanítványa volt.³²⁷ Palesztinában élt a második század második és harmadik negyedében, Rabbi Méir és Rabbi Simeon kortársaként.³²⁸

A történelmi korszak tehát a már korábban is említett Bar Kochba felkelés ideje alatti, vagy néhány évtizeddel későbbi időszak lehetett. Valószínűleg ekkor keletkeztek a midrások Júdában. Ez a korszak nagyon nehéz volt a zsidók számára gazdasági, vallási és társadalmi szempontból. Könnyen elképzelhető, hogy akkoriban megszorodott azoknak a száma, akik a zsidó közösség ellen szóltak, akik „testvéreik” árulójává váltak.³²⁹

József azonban sok jót is tett családjával. Ez már magából a bibliai történetből is kiderül. Nemcsak élelemhez juttatta őket, hanem amikor lehetősége volt arra, hogy bosszút álljon testvérein, mert eladták rabszolgának, akkor nem tette, hanem megbocsátott nekik, és jólétet biztosított számukra.

A MidrTeh írói nagyra tartották József testvéreivel kapcsolatos felnőttkori magatartását. Több helyen is említést tesznek arról, hogy milyen nagy dolog, ha valaki rosszat tehetne testvérei ellen, de nem teszi.³³⁰ A MidrTeh 15,6-ban ezt mondják a bölcsek Józsefről: „József rosszat tehetett volna testvérei ellen, de nem tette.”³³¹ Ebben a részben ez József egyetlen „jellegzetes vonása”, amelyet említésre méltónak tartanak.

A Babiloni Talmudban azonban nem ezt olvassuk. R. Chama bar Chanina (palesztinai amóra a második generációból) szájából negatív megítélés hangzik Józsefről. A bBer 55a³³² szerint: „R. Chama bar Chanina [ezt] mondta: „Miért halt meg József korábban, mint a testvérei? Mert nagyobbnak tartotta magát náluk.”³³³ Ebből a szakaszból az derül ki, hogy néhány rabbi véleménye szerint József nem változott meg idősebb korában sem. Ugyanaz a „piperkőc,” beképzelt férfi maradt, mint amilyen tinédzserként volt. Nagyravágyása, önhiúsága oda vezetett, hogy hamarabb halt meg, mint testvérei. Itt is az „azonos mérték”

³²⁷ Margalioth M., *The Encyclopedia of Talmudic and Gaonic Sages*, 2nd edition, vol. II., Tel-Aviv: Yavneh Publishing House, 1995, 160-163.

³²⁸ A GR 84,7 együtt említi Rabbi Júdát Rabbi Méirrel és Rabbi Simeonnal.

³²⁹ Kalimi, Isaac, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124. Kalimi itt ugyancsak foglalkozik a „minim” kérdéssel, amellyel én a Cambridge-ben leadott dolgozatomban foglalkozom, melyet magyarra is lefordítottam: „Az Amida imádság jellegzetességei és hatásai a korai zsidó-keresztény kapcsolatokra.” Általánosan elfogadott nézet, hogy az Amida 12. „áldása” a korai keresztények ellen lett megfogalmazva. Elsősorban őket tekintették árulóknak, mivel zsidó hitüket és közösségüket „elhagyták”.

³³⁰ Ld. MidrTeh 15,3.

³³¹ A fordítás a héber eredetiből Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005. alapján készült.

³³² Vö. bSzóta 13b-vel.

³³³ Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005. Az itt szereplő héber szó a װֶּחֶרֶץ jelentése: vezetés, autoritás, hivatal, fölény, felsőbbrendűség, büszkeség, gög, rabbinátus a következő szótár alapján: Grossman, (szerk.) *Compendious Hebrew-English Dictionary*, 1954, 346.

elve alapján ítélnék a rabbik. Józsefnek meg kellett bűnhődnie vétkeiért, s úgy tűnik, a gőg halálos bűnnek számított.

Az eddig bemutatott midrások azzal foglalkoznak, hogyan valósul meg Isten igazságossága és vezetése a világban. A bűnös előbb vagy utóbb megbűnhődik tetteiért, akár rövid távon, amikor „az azonos mérték elve”³³⁴ jelenik meg, vagy hosszabb távon, ahogy azt Isten jónak tartja. József áruló magatartását mélységesen elítélték a rabbik. Egyesek elnézik neki ezt a fiatalkori tévedését, és arra helyezik a hangsúlyt, hogy felnőtt korában jól bánt testvéreivel és családjával minden tagjával. Benjámin ugyanakkor megdicsérik azért, mert Józseffel ellentétben ő nem árulta el testvéreit apjának, pedig tudott arról, hogy mi történt Józseffel. A rabbik közül páran arra mutattak rá, hogy József képes volt megbocsátani testvéreinek, és nem állt rajtuk bosszút, amikor arra lehetősége volt.³³⁵

4.3. Mi történt József és Potifár felesége³³⁶ között?

A történet keletkezésétől kezdve minden nemzeték bibliakutató tudósait természetes módon nagyon érdekelte, hogy mi történt pontosan József és Potifár felesége között.³³⁷ Ez a téma központi fontosságú néhány pszeudepigraphában, mint pl. a Tizenkét Pátriárka Testamentumában,³³⁸ vagy később, a Genézis Rabbában.³³⁹

A MidrTeh-ban egyetlen rövid szakasz foglalkozik ezzel a témával. A MidrTeh 81,7-ben ezt olvassuk: „וַיִּתֵּן יְהוָה אֱלֹהֵי יוֹסֵף אֱתָהּ”³⁴⁰ ne azt olvasd „adta/tette”, hanem „neve”. A név eleje Isten nevére utal, áldott legyen, aki tanúsította, hogy József nem érintette Potifár feleségét.³⁴¹

³³⁴ Ld. dolgozatomban ebben a fejezetében a 20. l.

³³⁵ Kalimi, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124.

³³⁶ Érdekes megjegyezni, Kalimival egyetértésben, hogy Potifár feleségének „nincs neve” a Bibliában. Az ilyen fajta „névtelenségre” több példát is találhatunk a Héber Bibliában: „Lót felesége” (1Móz 19,26), „Manóah felesége” (Bír 13,3.6.9.stb.), „a fáraó lánya” (2Móz 2,5.7.8.stb) „az etióp nő” (4Móz 12,1), „a tékoai bölcs nő” (2Sám 14,2.4.8.stb) stb. Sem Josephus, sem a talmudi bölcsek, akik gyakran neveztek el névtelen bibliai szereplőket, nem adtak neki nevet, mert úgy gondolhatták, hogy egy ilyen gonosz személy maradjon névtelen örökre (senki ne emlékezessen a nevére). Ld. Kalimi, Isaac, *Zur Geschichtsschreibung, des Chronisten*, BZAW 226; Berlin- New York: Walter de Gruyter, 1995, 70, valamint Kalimi, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124.

³³⁷ 1Móz 39.

³³⁸ Erről a témáról röviden ld. a dolgozatomban bevezetésében, valamint Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 23-24.

³³⁹ Ld. a GR-ról írt fejezetben.

³⁴⁰ Zsolt 81,6. Itt József neve „Jehóséf”-ként szerepel, ami a magyar fordításból nem derül ki. A rabbik számára ez annyira fontos volt, hogy a név elemzéséből indultak ki. A וַיִּתֵּן helyett וַיִּתֵּן-t (nevét) olvastak.

³⁴¹ Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005.

A teljes teoforikus név „Jehószéf” (Ἰησοῦφ) csak egyetlen helyen szerepel a Héber Bibliában, amíg a rövidebb forma, „József” (Ἰωσήφ) 206-szor található meg. Ezért is helyeztek a rabbik olyan nagy hangsúlyt arra, hogy megmagyarázzák a név ilyen formában való megjelenésének az okát. Itt az „τκτ...ηρε, κτ” formulát alkalmazzák, amely a rabbinikus exegézis jól ismert eszköze, amikor a bibliai verseket magyarázzák.³⁴²

Ugyanennek a szakasznak a rabbinikus magyarázata egészen más formát ölt a Babiloni Talmudban. A bSzóta 36b-ben József nevének ez a nem szokványos változata aggadikus magyarázatot kap: „Eljött Gábriel, és [Józsefet] a hetven nyelvre tanította, de ő nem tudta megtanulni [azokat]. Azért [Gábriel] az Örökkévaló, áldott legyen, nevének egy betűjét toldotta [József] nevéhez, és [József] megtanulta [a nyelveket] amint [az Írás] mondja: וַיִּתֵּן יְהוָה אֵלֶיךָ יוֹסֵף אֵת הַיְּשׁוּבָה אֲשֶׁר לְיִשְׂרָאֵל (Zsolt 81,6)”³⁴³

A Targumok³⁴⁴ (amely a palesztinai tradíció jellemzője is általában) a Jákób áldásából³⁴⁵ indulnak ki, amikor a József történetet „kommentálják-fordítják”. A késői bibliai tradíció hatott rájuk, különösképpen a Józsefről szóló költemény.³⁴⁶ Ennek a „Biblián-belül található midrásnak” az a jellemzője, hogy Józsefet túlnyomóan pozitívan ábrázolja, valamint az isteni gondviselést hívja segítségül, amely által, az eredetileg világiasabb történet, vallási színezetet nyer.³⁴⁷ A Targum Onkelosban ezt olvassuk a 1Móz 49,24-hez írott „fordításban”:

És próféciája bennük beteljesedett [József testvéreiben, akik leborultak előtte, ahogy azt fiatalkorában megálmodta, 1Móz 37,6kk] mert [József] betartotta a törvényt titokban, és bizalmát az isteni erőbe vetette. Ezért aranyat helyeztek a karjára [a fáraó pecsétgyűrűje és aranylánca, 1Móz 41,42], egy királyság jutott birtokába és hatalmassá lett. Ez Istentől, Jákób Hatalmasától, aki a szava által fenntart atyákat és fiakat, Izráel magvát.³⁴⁸

József titokban betartotta a Tórát, ami azt jelenti, hogy nem engedett Potifárné állandó csábításának. Ugyanide tartozik a Talmud következő kijelentése is:³⁴⁹ „R. Chanin bar Bizna

³⁴² Kalimi, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124.

³⁴³ A fordítás a következő anyagok alapján történt: Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005, valamint http://www.come-and-hear.com/sotah/sotah_36.html#PARTb (2007. február 6.)

³⁴⁴ A Targumokról általánosan ld. Grossfeld, Bernard, *The Targum Onkelos to Genesis: Translated, with a Critical Introduction, Apparatus, and Notes*, Michael Glazier, Inc., Wilmington, Delaware, 1988. 1-40.

<http://www.newadvent.org/cathen/14454b.htm> (2007. február 6.),

<http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=67&letter=T> (2007. február 6.)

³⁴⁵ 1Móz 49.

³⁴⁶ 1Móz 49,22-26.

³⁴⁷ Niehoff, Maren, *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, E.J.Brill, Leiden, 1992,147.

Niehoff, Maren, *The Figure of Joseph in the Targums*, JJS 39/1988, 234-50.

³⁴⁸ Grossfeld, *The Targum Onkelos to Genesis*, 1988, Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992,147.

Niehoff, *The Figure of Joseph*, JJS 39/1988, 234-50.

³⁴⁹ bSzóta 10b.

ezt mondta R. Simeon a Kegyes nevében: József, aki megszentelte a mennyei nevet *titokban*, kiérdemelte, hogy egy betűt hozzáadjanak [a nevéhez] az Örökkévaló, áldott legyen, nevéből, amint meg van írva³⁵⁰: *Intelmiül adta Józsefnek....*”³⁵¹

Ehhez a témához kapcsolódva a Pszeudo-Jonátán 49,24-hez írott fordításban-parafrazisban ezt olvassuk: „József, fiam, nagygyá lettél. Fiam, nagygyá és hatalmassá lettél, és az volt a sorsod, hogy hatalmassá légy, mert megfékezted hajlamodat az úrnóddal kapcsolatban és a testvéreiddel kapcsolatban...”³⁵²

Ebből a szövegből megtudjuk, hogy József nemcsak szexuális vágyain tudott uralkodni, de haragján és bosszúállásán is. A rabbik szerint, elég erős volt, hogy Potifárnénak ellenálljon, pedig vágyai éppen az ellenkezőjére vezették volna. Amikor pedig lehetősége volt arra, hogy testvérein bosszút álljon, mert rabszolgaságra kényszerítették, haragján is úrrá tudott lenni, és megbocsátással fordult testvérei felé.³⁵³

Nem véletlen, hogy ezután azt olvassuk róla, hogy: „királyok és uralkodók leányai” ezt mondták egymásnak a Targum Neofiti (N) 1Móz 49,22-ben: „Ez József, a kegyes férfi”³⁵⁴, aki nem ment a látszat után [amit szemével látott], sem szíve képzelődései után. Ezek azok [a dolgok] a világban, amelyek elpusztítják az ember fiát.”³⁵⁵

A Targumokban József Potifárnéval való „kapcsolata” életének a legfontosabb eseménye, amely a többi történet is megvilágítja. A Targum szövegek szerint József magaviselete olyan magas normáknak felel meg, hogy azok alapján „etikai-vallási prototípussá” emelkedik.³⁵⁶

Arra a kérdésre, hogy miért nem esett József kísértésbe Potifárné csábításai közepette, a választ a N-ben találjuk meg, amikor arról olvasunk, hogy József azért volt képes ilyen magas erkölcsi teljesítményre, mert „bizalmát az Egyetlen Erős [Isten]-be vetette.”³⁵⁷

Az 1Móz 39,11³⁵⁸ is gondolkodásra ösztönözte a rabbikat. Érdekelte őket, hogy a mit jelentett pontosan a bibliai szövegben az, hogy József a „munkáját végezni” ment be az üres

³⁵⁰ Zsolt 81,6.

³⁵¹ Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005, http://www.come-and-hear.com/sotah/sotah_10.html#PARTb (2007. február 6.), Grossfeld, *The Targum Onqelos to Genesis*, 1988, 171, (57.lj.)

³⁵² Maher, Michael, *Targum Pseudo-Jonathan: Genesis (Translated, with Introduction and Notes)*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1992, 161.

³⁵³ Maher, *Targum Pseudo-Jonathan*, 1992, 161. 59-60.lj.

³⁵⁴ גבר חסיד, amely a bibliai איש חסיד megfelelője Niehoff szerint. Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 148, Niehoff, *The Figure of Joseph*, JJS 39/1988, 234-50.

³⁵⁵ McNamara, Martin, (transl.) *Targum Neofiti I: Genesis (Translated, with Apparatus and Notes)* The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1992, 224.

³⁵⁶ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 148, Niehoff, *The Figure of Joseph*, JJS 39/1988, 234-50.

³⁵⁷ Targum Neofiti 1Móz 49,24. McNamara, (transl.) *Targum Neofiti I: Genesis*, 1992, 225; Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 148; Niehoff, *The Figure of Joseph*, JJS 39/1988, 234-50.

házba. Miért kellett Józsefnek bemennie a házba, amikor senki nem volt otthon? A Babiloni Talmud bölcsei vitát is nyitottak erről a kérdésről. Több megoldás is született, amelyek egymás mellett, értékítélet nélkül maradtak fenn számunkra. A bSzótában ezt olvassuk az 1Móz 39,11-hez írt magyarázatban:³⁵⁹

„R. Johánán [ezt] mondta: Ez [a vers] azt tanítja, hogy mindketten [József és Potifár felesége] bűnt akartak elkövetni. „Bement József a házba a munkáját végezni.” Ráv és Sámuel [különbözőképpen magyarázzák a szöveget]. Az egyik [ezt] mondja: valóban azt jelenti, hogy „munkáját akarta végezni”; a másik [azonban ezt] mondta: [azért] ment, hogy kielégítse kívánságait. „és a háznép közül senki sem volt a házban.” Lehetséges-e, hogy nem volt senki egy olyan óriási házban, mint a gonosz [Potifár]! R. Ismael iskolájában ezt tanították: az a nap ünnepnapjuk volt, és mind elmentek bálványimádó templomukba; ő [Potifárné] azonban betegnek tette magát, mert ezt gondolta: nincs még egy ilyen nap, mint ez a nap, amikor Józsefhez közel kerülhetek. „Ekkor megragadta őt az asszony a ruhájánál fogva, és azt mondta [:Hálj velem!]”³⁶⁰ Abban a pillanatban apja képe jelent meg előtte az ablakon keresztül, és [ezt] mondta: József, testvéreid nevei bele lesznek vésve az efód köveibe, és a tied is közöttük lesz; azt akarod, hogy a neved kitöröljék az övék közül, és paráznák barátjának hívjanak? Amint meg van írva: „de aki paráznákkal barátkozik, elpazarolja vagyonát.”³⁶¹ És nyila azonnal megerőtlenedett.³⁶² R. Jóhánán R. Méir nevében [ezt] mondta: [Ez azt jelenti] hogy szenvedélye alábbhagyott.”³⁶³

Ez a rész egy kissé más szempontból mutatja be Józsefet „azon a bizonyos napon”, mint a Biblia vagy a midrások általában. R. Johánán valamint Ráv és Sámuel vitájának egy része arról szól, hogy József beleegyezett abba, hogy bűnt kövessen el Potifárnéval. Úgy tűnik, József kísértésbe esett, és a bibliai szöveg is ezt támasztja alá néhány rabbi szemszögéből nézve.³⁶⁴ Amikor a legnagyobb volt a kísértés, Potifárné megragadta ruhájánál fogva, és szexuális együttlétre akarta kényszeríteni, apja képe jelent meg előtte, és nem volt képes az aktust végrehajtani.

A Targumok fordítói ezt a részt nagyon óvatosan tárgyalják. Minden bizonnyal azért, mert a szakasznak az előbb bemutatott, József ellenes értelmezése közkedveltségnek örvendhetett abban az időben. Az arám fordítás ezeken a helyeken határozottan eltér a

³⁵⁸ 1Móz 39,11: „Egy napon az történt, hogy bement József a házba a munkáját végezni, és a háznép közül senki sem volt a házban.”

³⁵⁹ bSzóta 36b.

³⁶⁰ 1Móz 39,12.

³⁶¹ Péld 29,3.

³⁶² Azaz nem volt képes az erekcióra.

³⁶³ A fordítás a következő anyagok alapján történt: Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005, http://www.come-and-hear.com/sotah/sotah_36.html#PARTb (2007. február 6.), Grossman, (szerk.) *Compendious Hebrew-English Dictionary*, 1954.

³⁶⁴ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 94-96.

Bibliában található héber eredeti szövegtől. A Targum Onkelosz 1Móz 39,11-ben³⁶⁵ ezt olvassuk: „Egy bizonyos napon bement József a házba, *hogy megvizsgálja könyvelését*, és a háznép közül senki sem volt a házban.”³⁶⁶

A Targumok fordítói csak akkor változtatták meg a héber szöveget ilyen erősen, ha valami fontos indítók voltak a háttérben. Ahelyett, hogy a héber szöveget egyszerűen lefordították volna, és ezzel egyúttal a kétes értelmezésnek is helyet adtak volna, inkább olyan „fordítást” választottak, amely nem tartalmaz kettős jelentést, hanem „biztonságosan” egyértelmű.³⁶⁷ Józsefről mint „igaz” emberről alkotott nézetükkel teljesen ellentétben állt volna egy olyan elgondolás, hogy „kísértésbe esett.”

Amint arról a Genézis Rabbáról írt részben kifejtettem, a GR bölcsei között is voltak olyanok, akik Józsefet gyengeséggel vádolták. A GR 87,7-ben R. Sámuel bar Nachman szerint József megpróbálta, de „nem volt férfi,” azaz nem tudta végrehajtani a bűnös cselekedetet. Azonban a Józsefről alkotott negatív kép, hogy beleegyezett volna a bűnös cselekedetbe, csak a kisebbség véleménye volt.

A rabbik többsége pozitívan nyilatkozott róla, és a kérdéses szakaszoknál tökéletesen „megbízta” József erényességében és Istenhez való hűségében. Ezzel találkozhattunk pl. a Targumokban, a MidrTeh-ban (81,7), valamint a bSzóta 10b-ben, ahol a bölcsek határozottan állítják, hogy József nem érintette Potifárnét. Némely esetben³⁶⁸ Isten —akinek a nevéből József neve is kapott egy betűt— maga a tanú arra, hogy József visszautasította Potifárné ajánlatát, és tudott uralkodni testi vágyain.

4.4. József és a „hölgyek”

A midrásmotívum, amit ebben a részben megvizsgállok, abból az epizódból indul ki (1Móz 39), hogy Potifárné szemet vet Józsefre, azonban csábítása nem arat sikert. Újra meg újra próbálkozik Józsefnél, de József rendíthetetlen marad. Az asszony erre kiválaszt egy időpontot, amikor senki nincs a házban, és erőszakkal próbálja meg Józsefet rábírni a testi kontaktusra. A rabbik itt elgondolkodtak azon, hogy miért akarta az asszony éppen akkor elcsábítani, amikor senki sem volt a házban? A bölcsek arra gondoltak, hogy talán éppen a

³⁶⁵ Targum Neofiti és Pszeudó Jónatán is hasonlóképpen fordítja-magyarázza a héber szöveget.

³⁶⁶ Grossfeld, *The Targum Onkelos to Genesis*, 1988, 132.

³⁶⁷ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 94-96.

³⁶⁸ bSzóta és MidrTeh.

pletykától való félelmére utal, hogy Potifár felesége addig vár József utáni vágyakozásával, amíg a ház üres.

A Bibliában a történet folytatását ismerjük: az asszony az üres házban erőszakosan rá akarja venni Józsefet a vele való hálásra, József azonban továbbra is kitart Istene és földi ura parancsai mellett, és ruháját Potifárné kezében hagyva, elmenekül. Potifárné Józsefet megvádolja azzal, amit ő maga akart megcselekedni. A valósággal ellentétben, azt állítja, hogy József erőszakoskodott vele, és amikor segítségért kiáltott, József elszaladt. A Midrás Tanchumában³⁶⁹ olyan „új” részletekről olvashatunk, amelyeket a bibliai történet nem fed fel előttünk:³⁷⁰

Senki nem nagyobb nála (Józsefnél), senki nem hűségesebb, mint József, mert amikor Egyiptomban volt, akiről ezt van megírva: „akiknek olyan a teste, mint a szamaraké” (Ez 23,20), és tizenhét éves volt, mégsem követett el házasságtörést (nem hagyta magát rávenni a házasságtörésre). Ami még nagyobb [ennél], az, hogy úrnője a házban volt vele, és megpróbálta szavakkal elcsábítani napról napra - és háromszor naponta váltott ruhát, napról-napra; a ruhákat, amelyeket reggel viselt, nem hordta délből, és amelyeket délből viselt, nem hordta este – és milyen céllal? Azért, hogy megkívánja őt [József]. Az áldott emlékü rabbik ezt mondták: Egy alkalommal az egyiptomi asszonyok összegyülekeztek és elmentek, hogy megcsodálják [szó szerint: megnézzék] József szépségét. Mit tett Potifár felesége? Citrusfélét³⁷¹ [οηδουρ,τ] adott egyenként nekik, és egy-egy kést is adott nekik, azután hívatta Józsefet, és eléjük állította. Amikor meglátták, milyen szép volt József, megvágták a kezüket.

Ezt mondta nekik: ha ezt teszitek egy pillanat után, én, aki minden pillanatban látom őt, én akkor mennyivel inkább [szenvetek tőle]? És napról-napra megpróbálta szavakkal elcsábítani, de ő legyőzte kívánságait. Honnan tudhatjuk ezt? Onnan, amit ezután olvasunk: „Ezek után az történt, hogy Józsefre szemet vetett urának a felesége...” (1Móz 39,7)³⁷²

A Bibliai történetben Potifárné érzelmei József iránt titokban maradnak. Ennek az ellenkezője történik a Midrás Tanchumában, ahol az exegetikai motívum „kiterjesztése” a következőképpen történik: Potifár feleségének a vágyakozása József után ismertté válik az egyiptomi udvarban. Ennél azonban még rosszabb dolog is történik: Potifárné érzelmei pletyka témájává válnak az udvari hölgyek között, ami nagy szégyent jelent számára. Ez az exegetikai motívum, amit Kugel a „hölgyek gyülekezete” néven nevez, egyéb szövegekben is előfordul

³⁶⁹ Midrás Tanchuma (Varsa) Vajjáséb, 5. (ⲓⲉⲣⲡⲓⲕⲁⲛⲩ ⲧⲁⲣⲩⲩ ⲧⲩⲱⲡⲃ, ⲁⲣⲩⲱⲛ) A Midrás Tanchuma egy középkori midrásgyűjtemény, mely keletkezésének pontos időpontját nem lehet tudni. Valószínűleg a 7. vagy a 8. századból való. A szöveg fordítása a héber eredeti alapján (az angol fordítás segítségével) történt: Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005.

³⁷⁰ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 28-65.

³⁷¹ A szónak nincs pontos magyar fordítása. Héberül: οηδουρ,τ.

³⁷² A folytatásban található az a rész, amelyre a rabbik itt utalnak: 1Móz 39,7-8 „...és [Potifárné] ezt mondta: Hálj velem! Ő [József] azonban vonakodott...”

kiseb változásokkal,³⁷³ azonban nincs benne a legkorábbi posztbiblikus forrásokban (mint pl. Jubileumok könyve vagy a Tizenkét pátriárka testamentuma). Ugyancsak nem jelentkezik a tannák (Kr.u. második századig) írásaiban sem, a zsidó exegézis legelső szintjén. Inkább csak a későbbi iratokban található meg héberül, arámul és arabul.³⁷⁴

József szépségéről már a Bibliában is hallhatunk.³⁷⁵ A rabbik ezt a tulajdonságát kiszínezték, a motívumot „kiterjesztették” és elképzelték, hogy mennyit szenvedhettek a hölgyek, lányok Egyiptomban József jóképűsége miatt. A következő exegetikai motívumban arról hallunk, hogy József olyan szép volt, hogy ezek az egyiptomi „lányok a falra másztak” miatta.

József már egészen fiatal korában hajlamos volt az önhittségre, hiszen apja elkényeztette, tarka ruhát készíttetett neki, és kivételezett vele.³⁷⁶ Egyiptomban lassan egészen jó pozíciót kapott mint rabszolga, és testi szépségét valószínűleg a korabeli szépítőszerek használatával egészítette ki.³⁷⁷

Ez a fajta viselkedése vezetett a Potifárnéval való epizódhoz is. Az exegetikai motívum eredete a Genézis könyvében található. A 49. fejezetben Jákób áldásai között a József-re adott áldás sok kérdést vetett fel a korai rabbikban. A 49,22-ben, amely a József áldás kezdő mondata, a következőket olvassuk:

בן פרת יוסף בן פרת עלי-עין בנות צעדה עלי-שור

Ezt a szöveget általában a következőképpen fordítják:³⁷⁸ „Termő fa ága József, termő fa ága forrás mellett, ágai átnyúlnak a kőfalon.” A fordítások a פרת szót a פרה igetövel hoznak kapcsolatba, amely azt jelenti, hogy „termékenynek, gyümölcsözőnek lenni”.³⁷⁹ A fordítás második részében, az „ágai átnyúlnak a kőfalon”-ban, az ágai, a בנות szó egyszerűen annyit jelent, hogy „lányok”. Itt még másféle fordítások is lehetségesek, amelyekre most nem térek ki.³⁸⁰

³⁷³ Kugel itt egy középkori midrásgyűjtemény, a Midrás Há Gádol, valamint a Korán szövegét hozza fel példának, ahol ugyancsak előfordul ez a „pletyka-motívum” Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 28-65.

³⁷⁴ A későbbi iratokkal itt nem foglalkozom részletesen. Bővebben ld. Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 28-65.

³⁷⁵ 1Móz 39,6: „Józsefnek szép termete és szép arca volt.”

³⁷⁶ 1Móz 37, 3kk.

³⁷⁷ Ezt a Genézis Rabbá írói is tudni vélik. Ld. GR 84,7.

³⁷⁸ Nemcsak a magyar fordításban található így, hanem pl. az angol fordítás is hasonló: „Joseph is a fruitful bough, a fruitful bough by a spring; his branches run over the wall.” *The HarperCollins Study Bible*, New Revised Standard Version, HarperCollins Publishers, NY, 1993. 22 Németül: “Joseph ist ein junger Fruchtbaum, ein junger Fruchtbaum an der Quelle; seine Zweige klettern über die Mauer hinaus.” German Schlachter Version, 1951, Bible Works Version 5.

³⁷⁹ Grossman, (szerk.) *Compendious Hebrew-English Dictionary*, 1954, 303.

³⁸⁰ A témáról bővebben ld. Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 84-89.

A Pszeudo-Jónatán Targum³⁸¹ az „ágak” szót, „lányok”-nak fordítja, amint ez a következő szövegből is kiderül:

„József, fiam, naggyá lettél. Fiam, naggyá és hatalmassá lettél, és az volt a sorsod, hogy hatalmassá válj, mert megfékezted hajlamodat az úrnóddal kapcsolatban, és a testvéreiddel kapcsolatban. Vízförrás mellé plántált szőlőtőhöz hasonlítalak, amely kibocsátja gyökereit és kettészakítja az éles sziklát, beárnyékol ágaival minden terméketlen fát. Így, József, fiam, megfékezted bölcsességeddel és jócselekedeteiddel az összes egyiptomi varázslót. Amikor pedig az emberek felkiáltottak előtted, az uralkodók lányai a falakon jártak³⁸², arany gyűrűket és nyakláncokat dobáltak eléd³⁸³, azért, hogy felemeld szemeidet feléjük. De te nem emelted fel szemeidet egyikük felé sem, nehogy vétkeessé válj miattuk a nagy ítélet napján.”³⁸⁴

József szépsége tehát nyilvánvaló volt a bölcsek számára. Nemcsak Potifárné esett kísértésbe József láttán, hanem még az egyiptomi urak leányai is, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek vele. József azonban még csak rájuk sem nézett. A rabbik ezzel is arra akartak rámutatni, hogy Józsefet etikailag semmilyen vád nem érheti. Nemcsak Potifárnéval nem követett el bűnt, amely „igaz” voltának alapvető motívuma, de Egyiptom többi „hölgére” sem tekintett erkölcstelen szándékkal.³⁸⁵

A Targum Neofitiben³⁸⁶ is hasonló gondolatok jelennek meg, amelyek ugyanebből az exegetikai tradícióból táplálkoznak. A Targum Neofitiben nem „másznak a falra” az egyiptomi urak lányai.³⁸⁷ Itt a motívumban kisebb változás következik be: „...és a királyok és uralkodók leányai az ablakokon keresztül bámultak rád, és rácsaik közül hallgattak téged, láncokat, gyűrűket és nyakláncokat és medálokat és mindenféle aranyat dobáltak eléd, és azt remélték, hogy felemeled szemeidet, és egyikükre ránézel.”³⁸⁸

A Neofitiben található változat szerint az uralkodók leányai ablakaikból néztek le Józsefre, és mindenféle ékszert dobáltak le József elé, hogy hátha József egyikükre felnéz.

³⁸¹ Az Onkelosz nem követi ezt a fordítást. Ott megmarad az „ágak” fordítás, amiből Manasséra és Efraimra utalnak.

³⁸² Kugel megjegyzi, hogy ezt a részt úgy is lehet fordítani, hogy „a falakra másztak”. Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 86.

³⁸³ Ugyanez a motívum még megtalálható a GR 98,18-ban: „Termő fa ága József... termő fa ága forrás mellett, lányai átfutnak a falon.” Azt találod, hogy amikor József elment, hogy Egyiptom felett uralkodjon, hercegnők nézték a paloták rácasai közül, és karkötőket, nyakláncokat, fülbevalókat, gyűrűket dobáltak neki, abban reménykedve, hogy felemeli szemeit, és rájuk néz. Még akkor sem nézett rájuk. Ekkor az Örökkévaló, áldott legyen, ezt mondta neki: „Nem emelted fel a szemeidet, és nem néztél rájuk. Életedre mondom, lányaidnak díszítést adok a Tórában. És mi az a díszítés? Egy rész, amelyet a lányainak szentelt.

³⁸⁴ Maher, *Targum Pseudo-Jonathan*, 1992, 161.

³⁸⁵ Niehoff, *The Figure of Joseph*, 1992, 148, Niehoff, *The Figure of Joseph*, JJS 39/1988, 234-50.

³⁸⁶ az 1Móz 49,22-höz írt „fordításában”.

³⁸⁷ Ld. 66-os lábjegyzet.

³⁸⁸ McNamara, Martin, (transl.) *Targum Neofiti 1: Genesis (Translated, with Apparatus and Notes)* The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1992, 224.

Természetesen, a rabbik véleménye szerint, ez nem történt meg, mert József „nem emelte fel szemeit.”³⁸⁹

Ugyanez a motívum még megtalálható a GR 98,18-ban: ³⁹⁰ „*Termő fa ága József... termő fa ága forrás mellett, lányai átfutnak a falon.*” Azt találod, hogy amikor József elment, hogy Egyiptom felett uralkodjon, hercegnők nézték a paloták rácsai közül, és karkötőket, nyakláncokat, fülbevalókat, gyűrűket dobáltak neki abban reménykedve, hogy felemeli szemeit, és rájuk néz. Még akkor sem nézett rájuk. Ekkor az Örökkévaló, áldott legyen, ezt mondta neki: „Nem emelted fel a szemeidet, és nem néztél rájuk. Életedre mondom, lányaidnak díszítést adok a Tórában. És mi az a díszítés? Egy rész, amelyet a lányainak szentelt.”³⁹¹

József szépsége tehát nagyon sokszor jelenik meg a rabbinikus irodalom midrásaiban különböző formában. A „hölgyek gyülekezete” motívumban egyértelműen ez az exegézis kiindulópontja. A rabbik még a Jákób áldásában is felfedezték azokat a helyeket, amelyek alapján újra rámutathattak József szépségére és igaz viselkedésére. A legtöbb esetben a „hölgyek” hiába vágyakoztak József után, a testi kontaktus nem jött létre közöttük, sőt József rájuk sem nézett. A midrásírók gondolkodásában a történet egyre színesebbé vált, hogy hallgatóságukat minél jobban megdöbbentse, szórakoztassa a történet, egyben azonban azt is megtanulhatták belőle, hogyan viselkedik az „igaz” ember.³⁹²

4.5. József felemelkedése Egyiptomban

A bölcsek kritikus szemmel olvasták József történetét. Bár legtöbbször „igaz”-nak tartották, mégsem gondolták róla, hogy mentes volt minden jellemhibától. A Targumok írói a következőképpen tekintettek József börtönbeli viselkedésére: bár megfejté vele együtt raboskodó társai álmát, óriási hibát követett el, amelyért bűnhődnie kell. Az 1Móz 40. fejezetben József megfejté a főpohárnok és a fősütőmester álmát. Amikor a fősütőmesternek elmondja, hogy három nap múlva kiszabadul, akkor azt is hozzáteszi: *De ne feledkezz meg rólam, amikor jó dolgod lesz, és légy hozzám hűséges: említs meg engem a fáraónak, és vitess*

³⁸⁹ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 87.

³⁹⁰ Ezt a részt nem tárgyalom a Genézis Rabbáról írt fejezetben, mert a motívum ide tartozik.

³⁹¹ Neusner véleménye szerint, itt valószínű, hogy a rabbik arra a részre gondolnak, amely Celofhád leányairól szól, akik örökölhették apjuk birtokát. 4Móz 27,6-11. Neusner, Jacob, *The Components of the Rabbinic Documents: From the Whole to the Parts, IX., Genesis Rabbah, (Part One)Part Six*, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1997, 243.

³⁹² Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 89.

*ki ebből a házból!*³⁹³ A Targumok „fordítói” nem hagyhatták megjegyzés nélkül ezt a fajta gondolkodást. A PJ-ban ezt olvassuk³⁹⁴:

Mivel József elhanyagolta a fentről jövő pártfogást, és a főpohárnokba, egy múltó testbe vetette reménységét, ezért *a főpohárnok nem gondolt Józsefre, megfeledezett róla* egészen addig, amíg eljött az Úrtól a szabadulására kijelölt idő.³⁹⁵

E szöveg alapján világos előttünk, hogy mit is tartottak a bölcsek József nagy bűnének. „Múltó testbe vetette reménységét” Isten helyett, akibe a kegyes embernek reménykednie kell. A N bibliafordítói ennél hosszabban is kifejtik ezt a gondolatot a vers magyarázatánál:

József lemondott a fentről jövő pártfogásról, és a lentől jövő pártfogásról, és arról a pártfogásról, amely elkísérte apja házatól, és a főpohárnokba vetette bizalmát, testbe, amely elmúlik, testbe, amely megkóstolja a halál poharát. És nem emlékezett az Írásra, mert meg van írva az Úr Törvényének könyvében, amely olyan, mint a Háborúk Könyve: „Átkozott legyen az az emberfia, aki testben bízik, és aki testbe veti bizalmát.” ezért *a főpohárnok nem gondolt Józsefre, megfeledezett róla* egészen addig, amíg a megváltására kijelölt idő elérkezett.³⁹⁶

A Neofiti kiterjedtebb magyarázatában a Jer 17,5-re találunk utalást: *Ezt mondja az Úr: Átkozott az a férfi, aki emberben bízik, és testi erőre támaszkodik, az Úrtól pedig elfordul szíve! (Olyan lesz, mint a bokor a pusztában, nem remélheti, hogy eljön valami jó. Ott tengődik kövek közt a pusztában, a szikes, lakatlan földön.)* A bemutatott Targumbeli példákban József nem viselkedik „igaz” emberhez méltóan. Halandó emberbe vetette bizalmát, ezért elvesztette az Istentől nyert pártfogását.

József személyének közkedveltségét a rabbinikus irodalomban az is mutatja, hogy milyen szöveggörnyezetben szerepel a neve. A rabbikat a József történet legkisebb részlete is érdekelte, ezért még az is foglalkoztatta őket, hogy pontosan melyik lehetett az a nap, amikor József kiszabadult a börtönből, ami után végre elkezdhetette egyiptomi felemelkedését, „karrierjét”.

A bibliai történetből azt tudjuk meg, hogy József két év után szabadult ki a börtönből, az azonban nem derül ki, melyik volt az a nap, amikor ez megtörtént. A rabbik tudni vélik, hogy ez a nap Új Év napja volt. A MidrTeh 81,7-ben is erről hallunk: „A vers vége [a

³⁹³ 1Móz 40,14.

³⁹⁴ 1Móz 40,23 „fordításban”

³⁹⁵ Maher, *Targum Pseudo-Jonathan*, 1992, 135.

³⁹⁶ McNamara, *Targum Neofiti I: Genesis*, 1992, 184-185.

következő:] *Intelmiül adta Józsefnek, amikor Egyiptom ellen vonult*³⁹⁷, amely azt jelenti, mestereink így gondolták, hogy Ros Hásáná napján József elhagyta a börtönt, mert a következő vers³⁹⁸ ezt mondja: *Levettem válláról a terhet.*”³⁹⁹

Az idézett midrás arra is jó példa, hogy a rabbik „történelmi eseményekkel” igyekeztek alátámasztani a fő ünnepeket. Ugyanez a példa szerepel a Babiloni Talmudban is, ahol több ünnep magyarázata között más fontos bibliai nevekkal együtt szerepel a József neve. „Ezt tanítják: R. Eliézer ezt mondja: Tisri hónapban lett a világ megteremtve, Tisri hónapban születtek a pátriarkák, Tisri hónapban haltak meg a pátriarkák, húsvétkor született Izsák, Újévkor Sára, Ráhel és Anna lett meglátogatva (נפקר) Újévkor jött ki József a börtönből, Újévkor megszabadultak őseink az egyiptomi rabságból...”⁴⁰⁰

Amint azt korábban említettem, több célja is volt annak, hogy a rabbik József börtönből való szabadulását Újév napjára tették: az egyik, hogy az ünnep nagyságát hangsúlyozzák azzal, hogy ezen a napon jött ki József a börtönből, a másik, a bölcsek József személyének nagyságára mutattak rá azzal, hogy szabadulása az egyik legfontosabb zsidó ünnepen történt. Szimbolikusan értelmezve, „új életet kezdett” Újév ünnepén.

A történet folytatásában József magas rangra emelkedik Egyiptomban, s ez okot adott arra, hogy a rabbik elgondolkodjanak a fáraó főembereinek, asztrológusainak a reakcióján, amikor megtudták a fáraó döntését. A Biblia nem tudósít arról, hogy mit mondtak a főemberek Józsefről, aki rabszolgából majd „börtöntöltelékből” hirtelen egész Egyiptom felügyelőjévé vált. A midrásíró bölcsek „kitöltik” az űrt, mert biztosak voltak abban, hogy az egyiptomiak tiltakoztak az ellen, hogy egy ilyen alacsony származású ember uralkodjon rajtuk. Kalimi szerint az erről szóló midrások két forrásból származnak, amelyek kisebb részletekben térnek el egymástól.⁴⁰¹ A rabbik bizonyára koruk zsidóellenességéből is meríthettek ehhez az exegézisükhöz.

A Babiloni Talmud bölcsei így gondolkodtak erről: „Abban a pillanatban, amikor a fáraó azt mondta Józsefnek: *„nélküled még a kezét vagy lábát sem mozdíthatja senki egész Egyiptomban”*⁴⁰² a fáraó asztrológusai [tiltakozva] felkiáltottak: „hatalmat adsz felettünk egy rabszolgának, akit mestere húsz ezüstért vett?” [a fáraó] így válaszolt nekik: „királyi-fejedelmi tulajdonságokat vélek benne felfedezni.” [Akkor ezt] mondták neki: „Abban az

³⁹⁷ Zsolt 81,6.

³⁹⁸ Zsolt 81,7.

³⁹⁹ Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005, Kalimi, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124.

⁴⁰⁰ Bővebben ld. Ros Hásáná 10b,11a,b. Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005. Kalimi, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 117.

⁴⁰¹ Kalimi, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 117.

⁴⁰² 1Móz 41,44.

esetben meg kell ismernie a hetven nyelvet.” Gábriel eljött és tanította [Józsefet] a hetven nyelvre...” azért, hogy felkészítse őt, hogy alkalmas legyen arra, hogy Egyiptom uralkodója legyen.⁴⁰³

A MidrTeh-ban a rabbik a következő magyarázatot fűzik a Zsolt 105,22-höz („*hogy a vezetőket tetszése szerint oktassa, a véneket bölcsességre tanítsa*”): „Amikor a fáraó Józsefet fejedelemmé akarta tenni, az összes törvényhozója tiltakozott: „Lehet-e egy rabszolga uralkodó?” Amint József uralkodni kezdett, elfogatta és megkötöztette a tanácsosokat, majd az alkalmas pillanatra várt.” Amikor a testvérei elmentek hozzá Egyiptomba, József előhozatta a tanácsosokat megkötözve.

A Babiloni Talmud bölcsei angyalokkal és csodákkal egészítik ki József történetét, amelyek hiányoznak a bibliai történetből. A MidrTeh írói azonban éppen ellenkező módon gondolkodnak. Itt nincs szó isteni közbeavatkozásról vagy csoda-elemekről. Az emberi érzésvilágra, természetes reakcióra építik magyarázatukat. A MidrTeh bölcsei exegézisükben, amikor csak tehették, igyekeztek elkerülni a természetfeletti elemek használatát.⁴⁰⁴

4.6. József az „igaz” és csontjai

József halálos ágyán arra kérte testvéreit és egyben egész Izráelt, hogy amikor elhagyják Egyiptom földjét, vigyék magukkal a csontjait. „Én meghalok, de Isten bizonyosan rátok tekint, és majd elvezet benneteket ebből az országból arra a földre, amelyet esküvel ígért meg Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak. József meg is eskette Izráel fiait, és azt mondta: Bizonyosan rátok tekint Isten, és akkor vigyétek el innen az én csontjaimat. Amikor száztíz éves korában meghalt, bebalzsamozták és koporsóba tették Egyiptomban.”⁴⁰⁵

Később maga Mózes volt az, aki teljesítette József kérését (2Móz 13,19): „József tetemét is magával vitte Mózes, mert ünnepélyesen megeskette ő Izráel fiait: Bizonyosan gondja lesz rátok Istennek, és akkor vigyétek el innen az én tetememet is magatokkal!”⁴⁰⁶

A rabbik nem hagyhatták figyelmen kívül azt az összefüggést, hogy Mózes, aki a Biblia legfontosabb személyisége a zsidóság számára, József csontjaival foglalkozott. Ez arra utal, hogy József is a legnagyobb bibliai személyek közé emelkedett. Ez a felismerés jelenik

⁴⁰³ bSzóta 36b. Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005.

http://www.come-and-hear.com/sotah/sotah_36.html#36b_28 (2007. február 11.)

⁴⁰⁴ Kalimi, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 117-118.

⁴⁰⁵ 1Móz 50, 24-26

⁴⁰⁶ Ezután még Józsué könyvében is találkozunk József tetemével: „József holttestét, amelyet Egyiptomból hoztak magukkal Izráel fiait, Sikemben temették el, a mezőnek azon a részén, amelyet Jákób vett meg Hamórnak, Sikem atyjának fiaitól száz pénzért. Ez József fiainak az öröksége lett.” (Józs 24,32)

meg a Misnában is, ahol érdekes módon, József neve csak egyetlen figyelemre méltó helyen szerepel, a mSzóta 1,9⁴⁰⁷-ben:

Miriám rövid ideig várt Mózesre.; *A gyermek nénye pedig ott állt távolabb, hogy megtudja, mi történik vele*⁴⁰⁸ ezért Izráel hét napot késett miatta, amint meg van írva: *Ki is zárták Miriámot a táborból hét napra. A nép nem indult tovább addig, amíg vissza nem fogadták Miriámot.*⁴⁰⁹ [Hasonlóképpen] József volt méltó arra, hogy eltemesse az apját, és testvérei közül egyik sem volt nagyobb, mint ő, amint az [Írás] mondja: *El is ment József, hogy apját eltemesse, és vele ment a fáraó minden szolgája, udvarának vénei és Egyiptom összes vénei...még harci kocsik és lovasok is mentek vele: igen hatalmas sereg volt az.*⁴¹⁰ Ki nagyobb, mint József? Mert maga Mózes foglalkozott vele. Mózes volt méltó arra, hogy József csontjaival [törődjön], és Izraelben senki sem nagyobb nála, amint meg van írva: *József tetemét is magával vitte Mózes, mert ünnepélyesen megeskette ő Izráel fiait: Bizonyosan gondja lesz rátok Istennek, és akkor vigyétek el innen az én tetememet is magatokkal!*⁴¹¹ Ki nagyobb, mint Mózes? Mert maga az Örökkévaló foglalkozott vele, amint meg van írva: *és eltemette őt a völgyben, Moáb földjén, Bét-Peórral szemben. Senki sem tudja még ma sem, hogy hol van a sírja.*⁴¹² És nem csak egyedül Mózesről mondták ezt, hanem minden igazról (הצדיקים), amint meg van írva: *igazságod jár előtted, és az Úr dicsősége lesz mögötted* (Ézs 58,8b).⁴¹³

József személyének fontosságát tehát az is mutatja, hogy maga Mózes gondoskodott róla. Mózes pedig egyértelműen a „legnagyobb” volt az „igaz”-ak között, mert maga az Örökkévaló érintkezett vele. A korai magyarázók arra gondolhattak, hogy ha József csontjai ennyire fontosak voltak, akkor itt bizonyára egy „igaz” emberről van szó. „József az igaz” motívumhoz bizonyosan az is hozzájárult, hogy a Biblia többször is beszél arról, mi történt a maradványaival.⁴¹⁴

Amikor az „azonos mérték elvé”-re gondolunk, akkor József csontjainak fontossága nem nagyon illik bele a képbe, hanem inkább úgy tűnik, hogy minden erkölcsös cselekedet még nagyobb jutalomban részesül. A misna elején azt látjuk, hogy Miriám csak rövid ideig várt azért, hogy kiderítse, ki veszi magához a gyermek Mózes, és ez a jelentéktelennek tűnő

⁴⁰⁷ A misna a Misna harmadik rendjéből, a Násim-ból származik. A fordítás a következő anyagok segítségével történt: Kantrowitz, *Judaic Classics Library*, 1995-2005; Danby, Herbert, *Mishnah* (Translated from the Hebrew), Oxford: Clarendon Press, 1933.

⁴⁰⁸ 2Móz 2,4.

⁴⁰⁹ 4Móz 12,15.

⁴¹⁰ 1Móz 50,7.9.

⁴¹¹ 2Móz 13,19.

⁴¹² 5Móz 34,6.

⁴¹³ Ugyanez a midrásmotívum hasonlóan megfogalmazva megtalálható a Rabbi Ismael Mekiltájában is (Besallah I.).

⁴¹⁴ Amint azt előzőleg is írtam, két helyen hallunk erről: 2Móz 13,19; Józs 24,32.

jócselekedet olyan nagy jutalomban részesült, hogy Izráel egész közössége hét napig várt Miriámra a sivatagban.

Ugyanez a „még nagyobb megjutalmazás” vonatkozik a temetések esetére is. József gondoskodik apja eltemetéséről, mivel ő volt a „legnagyobb” a testvérek között. Ennek a cselekedetének a jutalma az, hogy egy nálánál még nagyobb ember, sőt az izraeliták között a legnagyobb, Mózes fogja őt eltemetni. Ki fogja azonban Mózeszt eltemetni? Az exegéták itt elgondolkodtak azon, hogy Mózes temetéséről nem tudunk pontos részleteket. Annyit tudtak, hogy „senki sem tudja még ma sem, hogy hol van a sírja.” Amiből arra következtettek, hogy nem ember temette őt el, hanem maga Isten. Így megmarad a temetések közötti emelkedő vonulat, amely a nagyobb jótetteknek még nagyobb jutalmat ad. József maradványai eltemetésének a tanulsága: az erények megjutalmazása.⁴¹⁵

Rabbi Ismael Mekiltája (RIM)⁴¹⁶ is hosszan tárgyalja a Mózes és József közötti kapcsolatot. Itt is először József csontjainak fontosságáról hallunk. A Besallah I. részében a 2Móz azon részének magyarázatáról olvashatunk, amelyben Mózes a kivonuláskor József tetemét is magával viszi:⁴¹⁷

Mózes József tetemét/csontjait is magával vitte. Ez Mózes bölcsességéről és kegyességéről (חכמתו וחסידיהו) tudósít. Mert egész Izráel a zsákmánnyal volt elfoglalva, de Mózes József csontjainak való tiszteletadással volt elfoglalva (ומשה עוסק במצות עצמות יוסף). Róla mondja az Írás: *A bölcs szívű megfogadja a parancsokat...*⁴¹⁸ De honnan tudta Mózes, hogy hol volt József eltemetve? Azt mondják, Áser leánya, Szeráh, aki túlélte azt a nemzedéket, mutatta meg Mózesnek József sírját.⁴¹⁹ [Szeráh] ezt mondta neki: „Az egyiptomiak fémkoporsóba tették, és a Nílusba süllyesztették.”⁴²⁰ [Ezért tehát] elment Mózes és megállt a Nílus partján. Vett egy aranytáblát, belevéste a Kimondhatatlan Nevet (שם המפורש) és a Nílusba dobva felkiáltott és [ezt] mondta: „József, Jákób fia! Beteljesedett, amit Isten Ábrahám

⁴¹⁵ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 125-131.

⁴¹⁶ A 2Móz-hez írt korai rabbinikus magyarázatok antológiája. A midrás egyik legkorábbi forrása, mint az ismert rabbik által írt bibliai kommentár. A Mekiltában feljegyzett rabbik mind a Tannák közé tartoztak, akik a Kr.u. első két században éltek, mielőtt még a Misnát összeállították volna 220-ban. A Mekiltát valószínűleg Izráel földjén szerkesztették és fejezték be legkésőbb a Kr.u. negyedik század második felében. Címe arámul szerepel, jelentése: „Ismael rabbi értekezései.” A műről bővebben ld. Lauterbach, Jacob, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael: A Critical Edition, Based on the Manuscripts and early editions, with an English Translation, Introduction, and Notes*, Vol.1-2, Philadelphia, The Jewish Publication Society, 2004. (Bevezetés-Introduction részt.)

⁴¹⁷ 2Móz 13, 19.

⁴¹⁸ Péld 10,8.

⁴¹⁹ Erről a legendáról bővebben ld. M. Güdemann, *Religionsgeschichtliche Studien*, Leipzig, 1876, 26kk. B. Heller, *Die Sage vom Sarge Josephs*, in MGWJ 70, 1926. 271 kk.

⁴²⁰ Kugel megjegyzi, hogy ezt a motívumot az Ozirisz mítosz is formálhatta. Az egyiptomi legenda szerint Ozirisz testét egy ládába helyezték, és a Nílusba dobták. Húga, Ízisz háromnapos kétségbeesett keresés után találja meg. Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 131kk. A két történet közötti kapcsolattal már Kugel előtt is foglalkoztak: Güdemann, Moritz, *Religionsgeschichtliche Studien*, Leipzig, 1876, 26-40. valamint Heller, Bernard, „Egyptian Elements in the Haggadah” in *I. Goldziher Memorial Volume*, Vol.1. Budapest, Globus, 1948, 414-415. stb.

atyánknak esküdött, hogy megváltja fiait. Ha feljössz, jól van, de ha nem, akkor fel leszünk mentve a te esküd alól.”⁴²¹ József koporsója azonnal feljött a felszínre, és Mózes magához vette....⁴²²

Több szövegben is találkozunk azzal, hogy Józsefet Mózes mellé helyezik valamilyen módon. Az exodus, a kivonulás kiemelkedő helyet foglal el a rabbinikus gondolkodás történelemértelmezésében, és ugyanilyen szinten jelentős a törvényadó Mózes személye. József csontjainak és koporsójának fontosságáról is sokat hallunk a rabbinikus irodalomban. József csontjai (maradványa) és Mózes midrásbeli társítása —amint ezt már korábban is láthattuk— bibliai alapokon nyugszik.⁴²³ Többben azzal az esküvel is foglalkoznak, amellyel József eskette meg Izráelt halála előtt. Izgalmas kérdés volt, hogy miért kellett Izráelnek valami olyasmit magával vinnie, amely tisztátalannak és szentségtelennek számított.⁴²⁴ Ez a midrás a korai bölcsek hitének arra a jellegzetességére mutat rá, hogy fontosnak tartották a halottak újratemetését Izraelben.⁴²⁵

A RIM-ből származó idézet, amint a párhuzamos szövegek is, különböző motívumokból állnak össze egy meglehetősen összefüggő szöveggé. Az elemek azonban még mindig jól megkülönböztethetők. Úgy tűnik, hogy Mózes és a Példabeszédekben idézett szöveg kapcsolata egy korábban egyszerűbb történetben szerepelt. Itt egy, a Példabeszédek könyvében található, általános alapelvet vonatkoztatnak „visszautalással” a Tóra egyik személyére.⁴²⁶

Szeráh, Áser leánya fontos szerepet kap ebben az idézetben. Áser Jákób egyik fia volt. Szeráh az, aki megmondja Mózesnek, hogy hol van József eltemetve. Mi a szerepe itt Áser lányának? Kétszer is szerepel a Tórában. Először az 1Móz 46,17-ben, azon a listán, melyen azok szerepelnek, akik Jákóbbal együtt felmentek Egyiptomba: *Áser fiai: Jimná, Jisvá, Jisvi, Beria; a húguk volt Szerah....* Már maga a Bibliai idézet is elgondolkodtató. Ritkán nevezik meg a nőnemű leszármazottakat a genealógiákban. A korai magyarázók is bizonyára kíváncsiak voltak arra, hogy miért éppen Szerah jelenik meg ezen a helyen. A választ a Tórában találták meg, a másik idézetben, ahol Szerah neve még szerepel (4Móz 26,46): *Áser leányának a neve Szerah volt.* Itt a népszámlálás listájában a fontosabb családok leszármazottairól olvashatunk. Bár számunkra nem annyira magától értetődő a kontextusból, a

⁴²¹ 1Móz 50,25.

⁴²² A fordítás a héber eredeti alapján az angol fordítás segítségével történt. Lauterbach, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael*, 2004, Tractate Beshallah I.

⁴²³ 1Móz 50,25; 2Móz 13,19; Józs 24,32.

⁴²⁴ Bővebben ld. 4Móz 19.

⁴²⁵ Geller, „Joseph in the Tannaitic Midrashim”, 1975, 139-146.

⁴²⁶ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 131kk.

rabbik számára ez azt jelentette, hogy amikor ez a népszámlálás történt, Szerah még életben volt. Ez közvetlenül azelőtt történt, mielőtt az Izraeliták bementek volna Kánaán földjére. Ha ezt a rabbik elképzelhetőnek tartották, akkor Szerah, az Egyiptomba való vándorlástól kezdve a Mózes által történt exoduson keresztül, több száz évet élt. Túlélte a 40 éves vándorlást is, ezért említik meg a nevét a felsorolásban. Kugel megjegyzi, hogy Szeráh hosszú életéről szóló motívum feltehetően önálló midrásként élt a köztudatban.⁴²⁷

Ugyanez a szöveg, közel szó szerint, a Babiloni Talmudban is megtalálható. A Szóta 13a is részletesen ír a József és Mózes közötti hasonlóságokról, illetve kapcsolatáról. Ugyancsak Szeráh, Áser lánya az, aki túlélte azt a nemzedéket, és tudja, hol van József eltemetve.

A folytatásban, mindkét helyen, a 2Kir 6 fejezetére való utalás áll. Itt azzal a történettel találkozhatunk, hogy a próféta Elizeus tanítványai fát vágnak, és az egyik fejsze vasa beleesik a vízbe. Amikor a tanítvány kétségbeesetten Elizeushoz fordul segítségért, Elizeus utána hajít egy darab fát, és azt olvassuk, hogy „a fejszevas ekkor úszni kezdett.”⁴²⁸ Elizeusnak, Illés tanítványának feljött a vas a víz színére, akkor mennyivel inkább Mózesnek, aki „tanítónk” (רבונו).⁴²⁹ Mózes „csodatévő” szavai és a tábla, amit a Nílusba dob ugyancsak két különböző midrásmotívumból kapcsolódnak össze. Mózes tette egyáltalán nem áll összhangban az Elizeuséval. Valójában a Mózes ünnepélyes beszéde az, ami „felhozza” Józsefet a Nílusból és nem a tábla, amit a folyóba dob. Kugel véleménye szerint eredetileg csak a beszéd volt része a midrásnak, az aranytábla azután kapcsolódott hozzá, hogy az Elizeussal való analógiát alátámassza.⁴³⁰

Egy másik, több helyen előforduló, midrás motívum József maradványairól a következő:

R. Nátán mondja: Eltemették [Józsefet] Egyiptom fővárosában, a királyok síremlékébe, amint [az Írás] mondja: „Amikor József százöt éves korában meghalt, bebalzsamozták, és koporsóba tették Egyiptomban.”⁴³¹ És honnan tudta Mózes, melyik volt József koporsója? Mózes elment és megállt a koporsók között. Felkiáltott és [ezt] mondta: József! József! Beteljesedett, amit Isten Ábrahám atyánknak esküdött, hogy megváltja fiait, stb. József koporsója azonnal megmozdult, és Mózes magához vette...⁴³²

⁴²⁷ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 133kk.

⁴²⁸ 2Kir 6,6.

⁴²⁹ bSzóta 13a, a Besallah I. ben „Illés tanítója”. Mindkét helyen a „rabbi” szó valamilyen formája szerepel.

⁴³⁰ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 133kk

⁴³¹ 1Móz 50,26.

⁴³² RIM Besallah I. a szöveg a Tószeftában is hasonlóképpen található.

Ez a midrás a RIM-ban és a bSzóta 13a-ban is megközelítőleg szóról-szóra benne van. Itt arról az exegetikai motívumról olvasunk, amely szerint Józsefet nem a Nílusba, hanem a királyok közé temették el.⁴³³ Itt nincs szó Szerahról, és tulajdonképpen nem is titok, hol van Mózes teteme. A kapcsolódási pont az előző midrással, az a titok, ami József koporsóját „hozzáférhetetlenné” teszi. Itt Mózes tisztában van azzal, hogy nagyjából hol van a koporsó, azonban szólítania kell Józsefet ahhoz, hogy magával tudja vinni Kánaánba. Az ünnepélyes beszéd motívuma szinte ugyanaz, mint az előző midrásban. Mindkét helyen József „hallgat” a beszédre, és „megmutatja” magát.⁴³⁴

A Misnához hasonlóan a Tószeftában is szó van József temetéséről, pedig ezeknek az iratoknak a célja elsősorban az, hogy a jogi tradíciókat témák alapján rendszerezék, és nem a bibliai versek alapján.⁴³⁵ József csontjai újratemetésének részletes bemutatása a „cselekedetek megtorlása”-nak alapelveire mutat, ugyanakkor az Izraelben való újratemetkezés fontosságára is utal. A Tószeftában, a Misnához hasonlóan, József csak egyetlen figyelemre méltó helyen szerepel, néhány futólagos említés mellett.⁴³⁶ A Tószefta negyedik fejezete József koporsójáról ugyanezt a két legendát tartalmazza, valamint egy midrást, amely a Józsué 24,32-höz kapcsolódik.⁴³⁷

A folytatásban a már idézett —a Misnában (1,9) is előforduló— szöveg található, amely szerint József minden testvérénél nagyobb volt, mert érdemeket szerzett azzal, hogy apja eltemetését fontosnak tartotta. Ezért Mózes temette el őt, akinél nagyobb nem volt Izraelben, mert őt maga Isten temette el.⁴³⁸

A RIM-ban a szöveg Jákób és József temetésének összehasonlításával folytatódik. Amíg Jákób koporsóját „csak” a fáraó szolgálai és az egyiptomi udvar vénei kísérték⁴³⁹, addig Józseffel a „szövetség ládája, a Sekiná, a papok, a Léviták, egész Izrael és a dicsőség hét felhője” ment.⁴⁴⁰ József „igaz” voltát ez a felsorolás is jól mutatja, azonban ennél többet is megtudunk róla a következő szövegből:

A nemzetek ezt mondták: „Mi ez a két láda?” (vagy „Mire jó ez a két láda?”) Az izraeliták [ezt] válaszolták nekik: „Az egyik az Örökkévaló szövetségládája, a másik egy koporsó, amelyben halott

⁴³³ Kugel itt az egyik, sokkal korábbi, szövegben, a Tizenkét Pátriárka Testamentumában is ki tudja mutatni ezt a motívumot. Simon Testamentuma 8,1-3. Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 136.

⁴³⁴ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 133kk.

⁴³⁵ Geller, Barbara, „Joseph in the Tannaitic Midrashim” in George W.E. Nickelsburg (ed.), *Studies on the Testament of Joseph*, Scholars Press, Missoula, Montana, 1975, 139-146.

⁴³⁶ Tószefta Szóta 4.fejezet.

⁴³⁷ Geller, „Joseph in the Tannaitic Midrashim”, 1975, 139-146.

⁴³⁸ Ld. ugyanebben a fejezetben 19. old.

⁴³⁹ 1Móz 50,7kk.

⁴⁴⁰ RIM Besallah I.

van.” [Ezután] ezt mondták a nemzetek: „Miért [annyira] fontos ez a koporsó, hogy az Örökkévaló szövetségládájával halad együtt?” És az izraeliták [ezt] válaszolták nekik: „Az, aki ebben a koporsóban fekszik, betartotta [mindazt], ami a meg van írva a Szövetség Ládájában.” A Szövetségládában lévő táblákra ez van írva: „Én, az Úr, vagyok a te Istened”⁴⁴¹, és Józsefről ez van írva: „Ne féljete! Vajon Isten vagyok én?”⁴⁴² A Szövetségládában lévő táblákra ez van írva: „Ne legyen más istened rajtam kívül!”⁴⁴³ és Józsefről ez van írva: „én is félem az Istent!”⁴⁴⁴ Meg van írva: „Ne mondd ki hiába Istenednek, az Úrnak a nevét!”⁴⁴⁵ és Józsefről ez van írva: „a fáraó életére esküszöm”⁴⁴⁶ Meg van írva: „Emlékezzél meg a nyugalom napjáról!”⁴⁴⁷ és Józsefről ez van írva: „vágj le egy állatot, és készülj,”⁴⁴⁸ amely csak azt jelentheti, hogy „készülj” a Szombatra, amint meg van írva: „amikor a hatodik napon elkészítik azt...”⁴⁴⁹ Meg van írva: „Tiszteld apádat!”⁴⁵⁰ és Józsefről ez van írva: „Izráel ezt mondta Józsefnek: Testvéreid Sikemben legeltetnek. Gyere csak elküldelek hozzájuk! József azt mondta neki: Kész vagyok rá.”⁴⁵¹ Tudta, hogy testvérei gyűlölték, mégsem volt engedetlen apja parancsaival szemben. Meg van írva: „Ne ölj!”⁴⁵² és József nem ölte meg Poti-ferát. Meg van írva: „Ne paráználkodj!”⁴⁵³ és József nem paráználkodott Poti-fera feleségével. Meg van írva: „Ne lopj!”⁴⁵⁴ [József] nem lopott, amint [az Írás] mondja: „József összeszedett minden pénzt, [ami csak található volt Egyiptom és Kánaán földjén, a gabonáért, amelyet vásároltak.] Ezt a pénzt József a fáraó házának juttatta.”⁴⁵⁵ Meg van írva: „Ne tanúskodj hamisan felebarátod ellen!”⁴⁵⁶ és József soha nem mondta el apjának, mit tettek vele a testvérei... mennyivel kevésbé mondott volna hazugságot ellenük!. Meg van írva: „Ne kívánd...”⁴⁵⁷ És nem kívánta Poti-fera feleségét....”⁴⁵⁸

Az idézetből kiderül, hogy József tökéletesen „betartotta” a Tízparancsolatot. Ez elsősorban arra mutat rá, hogy „igaz” ember volt, azaz nem követett el bűnt. Újra találkozunk azzal a „visszaütalás” motívummal, amellyel egy bibliai személyiséget egy később keletkezett szöveggel hoznak kapcsolatba. Gyakran találkozunk ezzel a rabbinikus gondolkodásban. Itt

⁴⁴¹ 2Móz 20,2.

⁴⁴² 1Móz 50,19b.

⁴⁴³ 2Móz 20,3.

⁴⁴⁴ 1Móz 42,18c.

⁴⁴⁵ 2Móz 20,7.

⁴⁴⁶ 1Móz 42,15b, valamint ld. még GR 91,6.

⁴⁴⁷ 2Móz 20,8.

⁴⁴⁸ 1Móz 43,16. Az itt található כן igét (ami a szövegben Hi.imp.sg.2.m-ban szerepel) a magyar fordításban „készítsd el”-nek találjuk, azonban a rabbik úgy értelmezték, hogy „készülj”, ami itt a szombatra való készülést jelentené.

⁴⁴⁹ 2Móz 16,5

⁴⁵⁰ 2Móz 20,12.

⁴⁵¹ 1Móz 37,13.

⁴⁵² 2Móz 20,13.

⁴⁵³ 2Móz 20,14.

⁴⁵⁴ 2Móz 20,15.

⁴⁵⁵ 1Móz 47,14.

⁴⁵⁶ 2Móz 20,16.

⁴⁵⁷ 2Móz 20,17.

⁴⁵⁸ RIM Besallah I. a fordítás a héber eredeti alapján az angol fordítás segítségével történt. Lauterbach, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael*, 2004, 119kk.

József betartotta a Tízparancsolatot, amely még nem létezett, amikor József élt. Az összefüggés oda-vissza igaz. A Tízparancsolat „színvonalát” emeli, hogy egy „igaz” ember, József, betartotta, és József nagyságát, „igaz” voltát mutatja, hogy a Tóra „szívét” a Tízparancsolatot, ismeretlenül is, betartotta. Érdekes, hogy a MidrTehban, annak ellenére, hogy egészen pozitív képet találunk Józsefről, nem hallunk arról, hogy Józsefet „az igaz”-nak (הַצַּדִּיק) neveznék, amely eredetileg valószínűleg a József Potifárnéval szembeni helyes viselkedéséből indult ki.⁴⁵⁹

A Talmudban illetve más, korai rabbinikus iratban megtalálható midrások hasonlósága arra vezethető vissza, hogy ugyanabból a tradícióból merítenek. Geller itt megjegyzi, hogy a RIM-ban található Józsefről szóló midrások szinte teljesen megegyeznek a Simon ben Jóhai által írt Mekiltában találhatókcal.⁴⁶⁰

József „igaz” voltának egy másik aspektusáról olvashatunk a Midrás Tanchumában⁴⁶¹:

„Másik magyarázat (1Móz 6,9): [Nóénak ez a története:] *Nóé igaz ember volt...* (נָח אִישׁ צַדִּיק) Miért kapta az „igaz” nevet? Minthogy etette az Örökkévaló teremtményeit, olyanná vált, mint a Teremtője. Amint [az Írás] mondja: Bizony, igaz az Úr, igaz tetteket szeret...⁴⁶² Ugyanígy József. Minthogy a teremtményeket hét évig etette, igaznak nevezik, amint [az Írás] mondja: *...mert eladják pénzért az igazat* (צַדִּיק) ...⁴⁶³ [Ez pedig Józsefre vonatkozik.]

A Midrás Tanchuma Józsefet Nóéhoz hasonlítja, akit a Héber Biblia egyértelműen „igaz”-nak (צַדִּיק) nevez. Ezután az Ámós könyvéből következik egy idézet, amely szerint *eladják pénzért az igazat*, ami a rabbik véleménye szerint kétségtelen, hogy Józsefre vonatkozik. Ki mást adtak el a testvérei, mint Józsefet? Ez, szerintük, a József történet elejére való utalás, ahonnan megtudjuk, hogy a testvérek Józsefet eladják rabszolgának.

József „hozzáférhetetlen” csontjainak motívuma tehát a 2Móz bibliai történetéből indul ki, amely szerint Mózes vette magához a maradványokat. Érdekes módon a két fő exegetikai motívum, József teste a „Nílus fenekén”, valamint az „egyiptomi királyok sírjában,” egymás mellett található a RIM-ban és a Tószeftában.⁴⁶⁴ A József csontjairól szóló midrások a szövegekben bonyolultan kapcsolódnak egymáshoz. Mindegyik valamiképpen feltételezi azt, hogy József „igaz” ember volt, talán az egyik „legigazabb”, nagyobb minden

⁴⁵⁹ Kalimi, „Joseph in Midrash Psalms”, 2000, 93-124.

⁴⁶⁰ Geller, „Joseph in the Tannaitic Midrashim”, 1975, 139-146. Geller a József történetet kimondottan a tannaitikus midrásokban vizsgálja meg. Az anyag bősége miatt, dolgozatomban nem foglalkozom részletesen az összes tannaitikus midrással.

⁴⁶¹ (Buber) Noé 2.4. Id. Townsend, *Midrash Tanhuma*, 1989, 35

⁴⁶² Zsolt 11, 7.

⁴⁶³ Ámós 2, 6.

⁴⁶⁴ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 145.

testvérénél, mert maga Mózes, a legnagyobb személyiség temette el. József „igaz” voltára több „bizonyítékot” is találunk a rabbinikus irodalom különböző részein. A RIM Besallah részéből még azt a „részletet” is megtudjuk, hogy József betartotta a Tízparancsolatot. A rabbikat nem zavarta, hogy József korábban szerepel a Tórában, mint a Tízparancsolat leírása, mert a „visszaütalás” motívummal, és azáltal, hogy a Tórát teljes egységnek tekintették, ez lehetséges volt. Végül, elemzésünkben azt találtuk, hogy Józsefet a Bibliában igaznak nevezett Nóéval is összehasonlítják a bölcsek, és az itt előforduló bibliai idézetet Józsefre vonatkozóan értelmezik.

4.7. Összefoglalás

Az előzőekben megfigyelhettük, hogyan dolgoznak fel a rabbik egy-egy bibliai motívumot, hogyan „terjesztik ki” azt az általuk ismert tanítók tanításai, vagy saját véleményük alapján. A megismert midrásokból egy „új” József képet kapunk, aki néha egészen más, mint a Bibliában található személy. József a rabbik számára mindenképpen kiemelkedően fontos személyiség. Megtudjuk, hogy „körülmetélten született,” amely azt jelenti, hogy mindenféle fizikai tökéletlenség távol állt tőle, és azt, hogy itt egy eljövendő fontos személlyel van dolgunk. A leginkább akkor érthetjük meg ezt az exegetikai motívumot, ha a Kr.u. második század eseményeire gondolunk vissza.

Józseffel azonban nem voltak a rabbik elnézőek, amikor arról van szó, hogy testvéreiről rossz híreket vitt apjuknak. Isten igazságosságába vetett hitük szerint Józsefnek „azonos mértékben” kellett szenvednie, mint amennyi bűnt elkövetett. Például ugyanannyi évig kellett börtönben ülnie, ahány testvérét megrágalmazta. Még a leszármazottai is bűnhődtek azért, amit fiatalon elkövetett. Itt ugyancsak a második század történelmi hátterére kell visszavetíteni a rabbik véleményét, ugyanis ebben az időben bizonyára nagy gondot jelenthetett a „testvéreik,” azaz népük ellen árulkodó emberek jelenléte a zsidó közösségben.

A korai exegeták számára József kivételes szépségű fiatalember volt, azonban nemcsak természetes módon volt szép, de még „szépítette” is magát különböző korabeli szépítőszerekkel. Kétségtelennek tűnik, hogy fiatalként önhitt volt, és testvérei ellen is sok rosszat tett elsősorban akkor, amikor apjuk előtt „befeketítette” őket.

Amikor Potifárné kísértéseinek kellett ellenállnia, egyesek szerint gyengének bizonyult, és azért ment a kihalt házba, hogy az asszonnyal bűnt kövessen el. Az erkölcstelen tett végül is —különböző okokból kifolyólag— nem következett be. Más bölcsek szerint

József „igaz” ember volt, aki mellé Isten maga állt tanúként, úgy, hogy a nevéből egy betűt adott Józsefnek a nevébe. József szépségét bizonyította, hogy uralkodók lányai dobálták ékszereiket elé, hogy egyetlen pillantást vessen rájuk. Néhány „hölgy” még a kezét is megvágta, amikor Józsefet meglátta, olyan erős volt személyes kisugárzása.

A történetben József jelleme lassan fejlődik, de felnőttkori viselkedéséből kiderül, hogy már nem ugyanaz a meggondolatlan ember, akivel a történet elején találkozunk. Egyiptom és saját jellemgyengeségei felett is úrrá válik, hogy így élete példaértékűvé, és „igaz” emberként való viselkedése követésre méltóvá váljon minden nemzedék számára. Hogyan emelkedett József ilyen magas rangra? Mikor történik meg a változás az életében, amely után már az „igazak” közé tartozik? Kugel szerint József életében a Potifár házában történtek jelentették a változást.⁴⁶⁵ A kísértések majd a börtön ideje alatt fel kellett „nőnie” ahhoz, hogy képes legyen uralkodni, vagyis eljutni oda, ahova Isten szánta. A midrásokból megtudjuk, hogy József volt a legkülönb az összes testvére közül, mert érdemeket szerzett azzal, hogy apját eltemette. Éppen ezért Mózes temette őt el, akinél nem volt nagyobb Izraelben, mert őt maga Isten temette el.

A midrások háttérében szomorú történelmi helyzet áll. A Jeruzsálemi Templom pusztulása után a zsidóság a Tórában talált útmutatást és reménységet. A vallási-kulturális zűrzavarban fontos volt leszögezni, miben hittek, mi volt fontos számukra és mi volt az, amit leszármazottaiknak tovább akartak adni. Személyesebbé akarták tenni a bibliai történeteket azáltal, hogy összekapcsolták a „múltat”, a bibliai időszakot, a „jelennel”, azaz koruk helyzetével. A törvények megfogalmazása, világossá tétele nagy segítséget jelentett a közösség számára. Az aggadikus midrások pedig irodalmi közvetítő eszközként „élővé” varázsolták a bibliai történeteket, alakokat, és példát mutattak koruk emberei számára. Felhívták a figyelmet arra, hogy Isten terve, akarata áll a történelmi események háttérében.

A midrás betekintést nyújtott a bibliai történetek háttérébe. József Mózesrel való összekapcsolása, József személyének fontosságán kívül arra is rámutatott, hogy Isten betartotta a pátriarkáknak tett ígéretét. József hasonlóképpen betartotta apjának tett ígéretét, és Kánaán földjén temette el. Ugyanígy, Mózes volt az az eszköz, aki által Izrael fiai betartották Józsefnek tett ígéretüket. Ugyancsak Mózes az, aki Isten Izraelnek tett ígéretét beteljesítette, amely így összekapcsolódott „József csontjaival,” amelyet magukkal vittek az Ígéret földjére. Egyértelmű, hogy a fenti gondolatok háttérében többek között az Izraelben való újratemetkezés fontossága állt.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ Kugel, *In Potifar's House*, 1990, 125.

⁴⁶⁶ Geller, „Joseph in the Tannaitic Midrashim”, 1975, 139-146.

Annak ellenére, hogy a rabbik „reálisan” látták József személyét, és kritikusan álltak negatív viselkedésével szemben, általában „igaz” embernek tartották, aki fizikailag, morálisan és vallásilag is „tökéletes” volt. József az „igaz” gyakran előforduló midrásmotívum a rabbinikus irodalomban. Ha Mózes volt a „törvényadó” jó példája, akkor József volt a „törvényt betartó” ember jó példája.⁴⁶⁷ Ezt jól megfigyelhettük abban a midrásban is, amelyben a Tízparancsolat és József tettei vannak párhuzamosan bemutatva. József a midrásíró rabbik szemében az egyik legnemesebb személyiség volt, aki például szolgálhat minden nemzedék számára.

⁴⁶⁷ Geller, „Joseph in the Tannaitic Midrashim”, 1975, 145.

5. A József történet megjelenése Rasi Tórákomentárjában

5.1. Rasi élete és exegetikai módszerei

5.1.1. Rasi élete⁴⁶⁸

A „parsandata” (törvénytárgyaló) nevet⁴⁶⁹ kiérdemlő Rasi volt a legfontosabb és legbefolyásosabb bölcse a középkori Európa zsidó közösségeiben. A Bibliához, illetve Talmudhoz írt kommentárjai a mai napig meghatározzák, formálják ezeknek az írásoknak a magyarázatát.⁴⁷⁰ A tradíció szerint Rasi, Rabbi Slomó Jiccháki 4800-ban, vagyis 1039/1040-ben született Troyes⁴⁷¹ városban, Champagne tartomány fővárosában, Északkelet-Franciaországban. Valószínű, hogy a 4800-as év megegyezés eredménye volt azok között, akik elfogadták, hogy Gersom ben Júda abban az évben halt meg. Rabbénu Gersomot a „fogság világosságának” nevezték, hogy így beteljesedjék a következő bibliai szakasz allegorikus magyarázata: „Fölkel a nap, és lemegy a nap” (Préd 1,5). Amikor egy nagy vezető meghal, a Gondviselés vizsgálatásképpen egy másikat küld el a helyére.

Általánosan elfogadott tény, hogy Rasi 4865-ben, vagyis 1104/1105-ben halt meg. Ezt az időpontot egy „Sziddúr Rasi”(1282) nevű kéziratban találták meg, melynek írója szerint Rasi 76 évet élt. Rasi kiemelkedő teljesítményt nyújtó családból származott. Anyja testvére, Rabbi Simón Hazákén („az idősebb” R. Simón), Rabbénu Gersom tanítványa volt, valamint még egyike volt a legkorábbi német *paytanim*-nak (liturgikus költő). Apja, Rabbi Jichák, ugyancsak tóraelemző tudós volt. R. Jichák R. Johánán HaSzándlár tanna leszármazottja volt, aki egészen Dávid királyig tudta családfáját visszavezetni.

⁴⁶⁸ Leopold Zunz (1794-1886) volt az első a modern zsidó tudósok közül, aki igyekezett minél pontosabb képet alkotni Rasi életéről. Esszéje „Salomon ben Isaac, gennant Raschi” címmel jelent meg a *Zeitschrift für die Wissenschaft des Judentums*-ban, Berlinben 1822-ben (Vol. I, No.2). Zunz a rabbinikus iratokra támaszkodott, amikor az életrajzot megformálta. A legtöbb modern tudományos munka, amely Rasi-ról készült, Zunz munkáját veszi alapul. Ld. bővebben: Shereshevsky, Esra, *Rashi, the Man and His World*, Sepher-Hermon Press, Inc, New York, 1982, 6-7, Marx, Alexander, *Essays in Jewish Biography*, Arno Press, NY, 1973. Herczeg, R. Yisrael Isser Zvi (Transl.), *The Torah: With Rashi's Commentary*, The Sapirstein Edition, Vol. 1. Bereishis/Genesis, Mesorah Publications, Brooklyn, NY, 1995.

⁴⁶⁹ Urbach, Ephraim E. „How did Rashi Merit the Title Parshandata?” in Gabrielle Sed-Rajna (ed.) *Rashi 1040-1990: Hommage a Ephraim E. Urbach*, Les Editions du Cerf 29, bd Latour-Maubourg, Paris, 1993, 387-398.

⁴⁷⁰ Shaye, J.D. Cohen, „Does Rashi's Torah Commentary Respond to Christianity? A comparison of Rashi with Rashbam and Bekhor Shor” in Hindy Najman, Judith H. Newman (eds.), *The Idea of Biblical Interpretation: Essays in Honor of James L. Kugel*, Brill: Leiden, Boston, 2004, 449-472.

⁴⁷¹ Troyes városáról, a zsidóság szerepéről Troyes város életében, valamint Rasi és Troyes város, ill. a keresztyénység kapcsolatáról bővebben ld. Baron, Salo W. „Rashi and the Community of Troyes” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 47-72; Elfenbein, Israel „Rashi in his Responsa” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 63-98; Tabak, Israel „Rashi and the Non-Jewish World” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 107-120.

Rasi három lánya közül kettő híres tudós rabbikhoz ment férjhez. Mirjám a Tószefta nagy ismerőjének, R. Júda ben Nátánnak, Jókébed R. Méir ben Sámuelnek lett a felesége. R. Méir Ramerupt-ból származott, és Észak-Franciaország egyik legkorábbi tószeftistái közé tartozott. Ráchel egy R. Eliézer nevű emberhez ment férjhez, de elváltak. Jókébednek négy fia lett, akikből híres tudósok lettek a rabbinikus világban: R. Sámuel ben Méir (RaSBaM 1085-1174), R. Jákób ben Méir Tám (1100-1171), R. Jichák (RIBaM) és Solomon.⁴⁷²

Rasi bár Franciaországban született, tanulmányi éveit Németországban töltötte. Elhagyta Troyest, hogy R. Gersom tanítványainak jesíváiban tanulhasson. Először Mainzba ment, ahol R. Jákób ben R. Jakar életre szóló hatása érte. Júda ben Méir HaKohen (francia talmudista 1000 körül), akit Leontin, León és Léonte néven is ismertek, Rabbénu Gersom ben Júda tanítója volt. Ők ketten alapították Mainzban a talmudi akadémiát, ahol Rasi tanítói is tanultak. Jákób ben Jakar (meghalt 1064-ben) és R. Eliézer HaLévi (Wormsból), akit „Nagy Eliézer”-nek is hívtak (meghalt 1070-ben) vezette a mainzi akadémiát. Jákób ben Jakar nagy hatással volt Rasira. Rasi gyakran utal rá talmudkommentárjaiban, amikor „az én bölcs, öreg tanítóm”-ról vagy „az én tanítóm”-ról beszél. Rasi másik nagy tanítója R. Jichák ben Júda Mainzban élt. Vele még Troyes-ba való visszatérése után is kapcsolatban maradt. Úgy hivatkozik rá, mint „igazságban való tanítóm”-ra. R. Jákób ben Jakar halála után (1064) Rasi Mainzból Wormsba ment, ahol az akadémián tanult R. Jichák ben Eliézer HaLévi irányítása alatt.⁴⁷³

Nem tudjuk pontosan, hogy mikor és mennyi ideig tanult Rasi ezeken az akadémiákon, de leveleiből kiderül, hogy Wormsból hazatért Troyes-ba, majd ismét visszautazott Wormsba. Utolsó hazautazása után is szeretett volna még visszatérni Wormsba, de valószínűleg már nem volt rá lehetősége.⁴⁷⁴ Rasi élete utolsó éveit nehézségek és aggodalmak között töltötte. Az első keresztes hadjárat (1096) megviselte lelkileg és fizikailag is. Kora zsidó közösségei félelemben és a halál árnyékában éltek. Sokan áttértek a keresztyén vallásra, sokan inkább a halált választották. Rasi betegen is igyekezett befejezni

⁴⁷² Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 20-23.

⁴⁷³ Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 25-27. Rasi életrajzához ld. még Liber, Maurice, *Rachi, un Rabbín de la France de Nord au XIe Siècle*, Paris, 1905. (transl. from the French by Adele Szold), the Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1906. <http://www.gutenberg.org/dirs/etext02/rashi10.txt>, 2006. július 22; Weinryb, Bernard D. “Rashi Against the Background of His Epoch” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 39-46.

⁴⁷⁴ Marx, Alexander, “The Life and Work of Rashi” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 15.

talmudkommentárjait. 1105. július 13-án halt meg. Munkáját híres unokái Rasbam, R. Jákób Tám és Ribám, veje, Ribán valamint R. Méir, a három híres unoka apja folytatta.⁴⁷⁵

5.1.2. Rasi exegetikai módszerei Tóra kommentárjában⁴⁷⁶

R. Menachem HaMeiri, a tizenharmadik században élt talmud- és bibliamagyarázó ezt írta Rasiról: „Néha egyetlen szó Rasitól megoldást nyújt (nyelvtani, exegetikai) nehézségek egész sorára.” Rasi alázattal közeledett az Íráshoz. Ez oda vezetett, hogy munkáiban igyekezett mindig a legmegfelelőbb szót kiválasztani, amely a későbbiekben nagy segítséget nyújtott az adott szöveg tanulmányozásában.⁴⁷⁷

A 11. században virágzott a Biblia exegézise. Két fő típusa volt: az „aggadikus” (midrás, homiletikus) „deras” valamint az exegézis „pesat” módja, amikor arra figyeltek, hogy a szöveg tartalmát a szavak nyelvtani felépítése és nyelvészeti értelme alapján elemezzék. Az aggadikus módszer központja Dél-Franciaországban volt. Legismertebb képviselője Mózes Ha-Dársán volt, aki valószínűleg az 1Móz-, 4Móz-és a 5Móz-hez írott midrások szerkesztője volt. Fő műve a „Jeszód”, aggadikus kommentár a Biblia több könyvéhez. Rasi gyakran használja ezt a művet kommentárjaiban. A „pesat”⁴⁷⁸ típusú exegézis Észak-Franciaországban virágzott. Azokat a rabbikat, akik ezt a módszert követték „pastanim”-nak nevezték, mert a Biblia szó szerinti értelmét keresték.⁴⁷⁹ Rasi gyakran utal rájuk mint az „Írások mesterei”-re (baale mikra). Ilyenek voltak: Menáhem, Simon Kára és fia, József. Menáhem nagy hatással volt Rasi exegézisére, aki gyakran idézi is munkáiban.

⁴⁷⁵ Glenn, Menahem “On Rashi’s Life and Teachings” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 131-155.

⁴⁷⁶ Rasi exegetikai módszereihez ld. bővebben: Doron, Pinchas, *Rashi’s Torah Commentary: Religious, Philosophical, Ethical and Educational Insights*, Jason Aronson Inc., Northvale, NJ, (Jerusalem), 2000, xvii-xli.; Federbusch, Simon (ed.), *Rashi, His Teachings and Personality*, World Jewish Congress, New York, 1958. Gelles, Benjamin, J., *Peshat and Derash in the Exegesis of Rashi*, E.J. Brill, Leiden, 1981. Ginsberg, H.L.(ed.), *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941. Liber, Maurice, *Rashi, un Rabbin de la France de Nord au XIe Siecle*, Paris, 1905. (transl. from the French by Adele Szold), the Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1906. <http://www.gutenberg.org/dirs/etext02/rashi10.txt>, 2006. július 22., Marx, Alexander, “The Life and Work of Rashi” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 9-30.

Shereshevsky, Ezra, *Rashi, the Man and His World*, Sepher-Hermon Press, Inc, New York, 1982. Waxman, Meyer, „Rashi as Commentator of the Bible” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 9-47.

⁴⁷⁷ Herczeg, R. Yisrael Isser Zvi (Transl.), *The Torah: With Rashi’s Commentary*, 1995, xix.

⁴⁷⁸ A babilóniai amórák vezették be a következő terminológiákat: *תפס ופשא* és *תפס ופשא*. Bővebben ld. Gelles, Benjamin, J., *Peshat and Derash in the Exegesis of Rashi*, E.J. Brill, Leiden, 1981, 2.

⁴⁷⁹ Teshima, Isaiah “Rashi and Ibn Ezra on the Hitpael: Peshat in the Medieval Disputes of Hebrew Grammar” in Hindy Najman, Judith H. Newman (eds.), *The Idea of Biblical Interpretation: Essays in Honor of James L. Kugel*, Brill: Leiden, Boston, 2004, 473-484.

József (vagy József Káró), aki szintén Troyes-ban élt, Menáhem tanításait közvetítette Rasi felé. Több helyen olvashatjuk Rasi kommentárjaiban: „Rabbi József mondta nekem ezt a magyarázatot Menáhem nevében.”⁴⁸⁰

Tórákomentárjában⁴⁸¹ Rasi arra törekedett, hogy tisztázza a Biblia vallásos alapjait. Magyarázataiban inkább a szívhez fordul, mint az észhez. Elsődleges célja itt az volt, hogy lerakja a Tóra törvényei iránti engedelmesség érzelmi alapjait. Rasi „ideálja”, amelyet újra meg újra különbözőféleképpen hangsúlyoz, a tökéletességre törekvő személyiség, aki istenfélelemmel és Isten szeretetével van tele, szereti népét és a Törvényt, amelyet Isten népének, Izraelnek adott.⁴⁸²

Bibliakomentárjait kezdetektől fogva nemcsak zsidó, hanem keresztyén körökben is elismerték. Az egyik leghíresebb keresztyén exegeta, Nicolas de Lyra⁴⁸³, francia ferences rendi szerzetes (1279-1340) olyan sokszor idézi és követi Rasi munkáiban, hogy ellenségei „Rasi majmá”-nak nevezték.⁴⁸⁴ Nicolas de Lyra bibliakomentárja volt Luther egyik fő forrása fordításai során. A King James-féle angol fordítás szerkesztői is sokat mertettek Rasi munkáiból. Tórákomentárjának fontosságát az is mutatja, hogy ez volt az első héber nyelven nyomtatott könyv 1475-ben,⁴⁸⁵ valamint az, hogy nagyon sok kommentár készült hozzá, amelyek Rasi Tórákomentárjának elemzésével, magyarázatával foglalkozott.⁴⁸⁶

Rasi kapcsolata a keresztyénséggel azonban nem volt felhőtlen. Diákjait óvta attól, hogy bármilyen beszélgetésbe, vitába keveredjenek a keresztyénekkal (מַיִיִּים), mert attól tartott, hogy rossz befolyással lesz rájuk a keresztyén tanítás. Rasi valószínűleg ismerte a keresztyén kommentárokat, amely némely írásából világosan kiderül.⁴⁸⁷

⁴⁸⁰ Waxman, Meyer, „Rashi as Commentator of the Bible” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 12-13.

⁴⁸¹ Shereshevsky, Esra, *The Significance of Rashi's Commentary on the Pentateuch*, Jewish Quarterly Review 54, 1963, 58-79; Bergman, Bernard, „Giants of Tradition; Rashi as Commentator” in *Tradition*, no.1 fall, 1958-59, 104-116.

⁴⁸² Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 134.

⁴⁸³ Nicolas de Lyra jól ismerte Rasi bibliakomentárjait. Életéről, kommentárjairól, valamint arról, hogyan használta fel magyarázataiban Rasi bibliakomentárjait bővebben ld. Hailperin, Herman „Nicolas de Lyra and Rashi: The Minor Prophets” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 115-148.

⁴⁸⁴ Bloch, Joshua „Rashi, the Great Expounder of the Bible and Talmud” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 56.

⁴⁸⁵ Marx, Alexander „The Life and Work of Rashi”, in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 9-30. Rasi munkáinak fontosságához ld. még Elbogen, Ismar „What does Rashi Mean to Us Today?” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 31-38.

⁴⁸⁶ Freimann, Aron „Manuscript Supercommentaries on Rashi's Commentary on the Pentateuch” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 73-114.

⁴⁸⁷ Shereshevsky, Esra, *Rashi's and Christian Interpretations*, Jewish Quarterly Review 61, 1970, 76-86.

Tórákommentárjában nem követ modellt, munkája teljesen egyedülálló a judaizmus történetében.⁴⁸⁸ Exegetikai szempontból Rasi arra törekedett, hogy olvasói előtt minél jobban megvilágítsa a szöveg „tisza, egyszerű”⁴⁸⁹ értelmét. Ő maga is beszél erről több helyen (pl. 1Móz 3,8; ill. Péld 25,11-hez írott) kommentárjaiban. A midrás szövegét akkor használta, ha az a Szentírás versét, kifejezéseit érthetőbbé tette. Általában Rasi először az egyszerűbb értelmezést írja le, majd a midrás magyarázatát, ha további magyarázatra van szükség. Csak akkor hozza a midrás szövegét előre a magyarázatban, ha az alapvetően fontos vallási, filozófiai, morális vagy oktató jellegű anyagot tartalmaz (pl. az 1Móz 1,1 és 1,4 magyarázata).⁴⁹⁰ Ritka esetekben Rasi úgy határoz, hogy a midrás megfelel a Pesat követelményeinek, pl. Rasi magyarázata az 1Móz 50,5-höz.⁴⁹¹

Rasi kb. 2000 különböző francia szót használ héber átírásban, kommentárjaiban, amelyek a francia nyelv korai szakaszának felbecsülhetetlen értékű kincsei.⁴⁹² Ezeket a szavakat is azért használta, hogy minél érthetőbbé tegye a szöveget, és emlékeztesse kortárs olvasóit a megfelelő szóra anyanyelvükben.⁴⁹³

Amikor Rasi csak utal a midrásra, de nem idézi a szöveget, a midrás nem világítja meg a szöveg egyszerű értelmét, azonban valamilyen (morális, oktatási) célból fontos megemlíteni (pl. 1Móz 3,24). Talmudkommentárától eltérően, Tórákommentárjában gyakran megváltoztatja a midrások és a Talmud szövegét. Néha kivág a szövegből, néha hozzáteszi saját magyarázatait. Amikor Rasi egy kifejezés több magyarázatát is kifejti, akkor az azt jelenti, hogy minden egyes magyarázat különböző kérdésre keresi a választ, valamint együtt adják a vers teljes, helyes értelmezését.⁴⁹⁴

Általában Rasi nem adja meg a midrásban vagy Talmudban szereplő rabbik neveit, akiknek a véleményét azonban felhasználja kommentárjában. Ha mégis megemlíti egy bölcs nevét, az azért történik, mert a tanna vagy amóra a vers egyszerű értelmezését találta meg.⁴⁹⁵

Rasi kommentárjaiban előszeretettel használja a Szentírás arám fordításait: a Targum Onkelosz szövegét tóramagyarázataihoz, a Targum Jonatán szövegét a prófétai könyvek értelmezéséhez. Amikor a $\text{uvv}\delta\rho,\phi$ (a Targum alapján) kifejezést használja (pl. 1Móz 47,13-

⁴⁸⁸ Shaye, “Does Rashi’s Torah Commentary Respond to Christianity?”, 2004, 449-472.

⁴⁸⁹ A Pesatról Rasinál bővebben ld.: Gelles, Benjamin, J., *Peshat and Derash in the Exegesis of Rashi*, E.J. Brill, Leiden, 1981.

⁴⁹⁰ Doron, *Rashi’s Torah Commentary*, Northvale, NJ, (Jerusalem), 2000, xxiii.

⁴⁹¹ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 15.

⁴⁹² Bloch, “Rashi, the Great Expounder”, New York, 1958, 58.

⁴⁹³ Elbogen, Ismar “What does Rashi Mean to Us Today?” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 31-38.

⁴⁹⁴ Doron, *Rashi’s Torah Commentary*, Northvale, NJ, (Jerusalem), 2000, xxiv-xxv.

⁴⁹⁵ Doron, *Rashi’s Torah Commentary*, Northvale, NJ, (Jerusalem), 2000, xxvii.

hoz írt magyarázatát), akkor egyetért Targum Onkelosz magyarázatával, függetlenül attól, hogy az a „tisztá, alapvető értelmezést” adja-e vagy sem. Gyakran akkor is használja a וּבְדִּרְפִּי kifejezést, ha nem idézi Targumot. A Targum szövegét akkor is segítségül hívja Rasi, ha a szöveg hiányos, és a Targum kiegészíti a szöveget a hiányzó szóval (Pl. 1Móz 41,56-hoz írt magyarázatában⁴⁹⁶). Mind a Targum íróinak, mind pedig Rasinak az a célja, hogy a legalapvetőbb jelentésen kívül, kitöröljék az antropomorfizmusokat (pl. 2Móz 19,4; 33,22; 5Móz 32,40; stb.).⁴⁹⁷ Amikor egy szónak két lehetséges jelentése van, Rasi Onkeloszt munkáját fogadja el, akit úgy tisztelt, mint a „pesat megértésének forrása”.⁴⁹⁸

Amikor Rasi a וּבְדִּרְפִּי וַשְׁוֹאֵי („a szó egyszerű jelentése a Targum szerint”) kifejezést használja (mint pl. az 1Móz 46,30-hoz írt magyarázatában), az azt jelenti, hogy a verset akkor is kötelezően a Targum alapján kell magyarázni, ha az esetleg nem a szó „egyszerű” jelentése.

Targum Onkeloszra jellemző, hogy igyekszik kiiktatni az antropomorfizmusokat a Tórából. Gyakran megváltoztat bibliai kifejezéseket (érzéseket, mozgást), amelyek Istent úgy ábrázolnák, mint emberi lényt. Hasonlóképpen cselekszik Rasi is, amikor ilyen esetekben Onkelosz útmutatását követi és első helyen idézi. Ritkább esetekben Rasi nem ért egyet Onkelossal (pl. 1Móz 43,3-hoz írott magyarázata), ilyenkor a וְדַרְשׁוֹ, שֶׁכָּעֲבָדוּ („de Onkelosz [így] fordítja”) kifejezést használja.⁴⁹⁹

Rasi volt az első askenázi exegéta, aki különös figyelmet szentelt a héber nyelvtannak.⁵⁰⁰ Betartotta a héber nyelv szabályait, felhasználta az addig kialakult magyarázati módszereket⁵⁰¹, valamint sok újítást is hozott nyelvészeti és nyelvtani szempontból az eredeti szövegek elemzésekor. Ezek a jellemzők radikálisan különbözővé tették bibliamagyarázatait a latin és a görög bibliafordításoktól, amelyek évszázadokkal korábban készültek.⁵⁰²

⁴⁹⁶ 1Móz 41,56b szöveg szerint: וְאֵלֶיךָ רָאִי (bennük), míg a Targum kiegészítése (וּבְדִּרְפִּי):

טְרַחֲחָהּ וְאֵלֶיךָ רָאִי (amelyben gabona volt) Davis, Avrohom (transl.), *The Metsudah Chumas, Bereishis/Rashi*, (first ed. 1991), second edition revised, KTAV Publishing House, Inc. Hoboken, NJ, 1993, 467.

⁴⁹⁷ Doron, *Rashi's Torah Commentary*, Northvale, NJ, (Jerusalem), 2000, xxvii-xxviii.

⁴⁹⁸ Teshima, „Rashi and Ibn Ezra”, 2004, 473-484.

⁴⁹⁹ Doron, *Rashi's Torah Commentary*, Northvale, NJ, (Jerusalem), 2000, xxi-xli.

⁵⁰⁰ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 26. Gelles ugyanitt felhívja a figyelmet J. Pereira-Mendoza monográfiájára *Rashi as Philologist* (Manchester University Press, 1940) amelyben részletesen foglalkozik Rasi munkásságának ezzel az aspektusával. Ld. még Bekkum, Wout Jac. Van, „The Hebrew Grammatical Tradition in the Exegesis of Rashi” in Gabrielle Sed-Rajna (ed.) *Rashi 1040-1990: Hommage a Ephraïm E. Urbach*, Les Editions du Cerf 29, bd Latour-Maubourg, Paris, 1993, 427-435.

⁵⁰¹ A héber nyelvtanhoz felhasznált fő forrásai Menáhem ben Sárúk és Dunás ben Lábrát munkái voltak.

Bővebben ld. Waxman, „Rashi as Commentator of the Bible” in Federbush (Ed.), *Rashi*, New York, 1958, 9-47.

⁵⁰² Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 73-118, Shereshevsky, Esra, *The accents in Rashi's Commentary*, Jewish Quarterly Review 62, 1972, 277-287.

Elöljárók.⁵⁰³ A látszólag jelentéktelen nyelvi részecskék, mint például: οδ, ,τ, ηφ, κτ, valamint mássalhangzók: ν, κ, χ, ω, stb., amelyeket gyakran használnak a héber nyelvben, a magyarázatok végtelen lehetőségét adják. Például Rasi gyakran úgy fordítja az κτ (-hoz, -hez, -höz) előljárót, mintha ott κγ (-ba, -be, -ban, -ben, valami miatt, stb.) állna. Az 1Móz 37,35-öt a legtöbb fordítás így adja vissza: „Gyászolva megyek el fiamhoz a halottak hazájába (ηβχ κτ)”. Rasi úgy magyarázza a szavakat, mintha ηβχ κγ lenne olvasható: „Gyászolva megyek le a sírba a fiam miatt (a fiamért).” Jákób itt visszautasít minden vigasztalást, amelyet Rasi úgy értelmez, hogy Jákób megérezte, hogy a fia talán még életben van. József mégis elveszett, elérhetetlen volt atyai szeretete számára. Ha valaki meghal, akkor az ember idővel megvigasztalódik. Nem ugyanez a helyzet azzal, aki talán még életben van. Jákób a fájdalmat elviselhetetlennek tartotta, és úgy érezte, hogy nem a fiához megy le a sírba (hiszen lehet, hogy ő nincs is ott), hanem a fia miatt.⁵⁰⁴ Több példával is alátámasztja ezt a magyarázatot, amikor az κτ-t κγ-nek⁵⁰⁵ kell fordítani a Bibliában.⁵⁰⁶

Kötőszavak. A υ kötőszót is nagyon változatosan fordítja Rasi. A görög kai-hoz és a latin et-hez hasonlóan az „és”-en kívül több jelentése is van. Rasi a υ-ot gyakran fordítja „ha”,⁵⁰⁷-nak, illetve „azért, hogy”,⁵⁰⁸-nak.⁵⁰⁹ A ηφ gyakran előfordul a héber nyelvben, és hasonlóan a görög οτι-hoz és a latin quod, quia-hoz, többféle értelmezés is lehetséges. Például a 2Móz 34,9-ben a ηφ (hogy, mert) szócskát Rasi úgy értelmezi, mintha οτ (ha) lenne. Mózes kéri Istent, hogy bocsásson meg Izraelnek, nem „azért, mert” kemény nyakú nép, hanem még akkor is „ha”,⁵¹⁰ kemény nyakú nép.⁵¹¹

Igék. A héber igéket vezérlő szabályokat Rasi a 10. századi nagy filológusoktól, Menáhem Ibn Sárúk-tól és Dunás Ibn Lábrát-tól tanulta, akik Spanyolországban tevékenykedtek. Az előbbi volt a szerzője a „*Máhberet Menáhem*” héber szótárnak, az utóbbi,

⁵⁰³ Részletesebben erről a témáról ld. Shereshevsky, Esra, *The Use of Prepositions and Conjunctions in Rashi's Commentary*, Jewish Quarterly Review 54, 1963, 58-79.

⁵⁰⁴ Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 73-118.

⁵⁰⁵ Pl. ISám 4,21 ...οηωκτω ιυρτ φεκω κτ “...Odavan Izráel dicsősége; mert elvették az Isten ládáját...”, IISám 21,1 ... οηνσω ,ηχ κτω κυτα κτ “...Saul miatt és vérengző háza miatt van ez...” ld. Davis, Avrohom (transl.), *The Metsudah Chumas, Bereishis/Rashi*, (first ed. 1991), second edition revised, KTAV Publishing House, Inc. Hoboken, NJ, 1993, 429.

⁵⁰⁶ Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 73-118.

⁵⁰⁷ A Bir 6, 13-at a magyar bibliafordítás is „ha”-nak fordítja, ahogy RASI teszi: υβνγ ωυωη αηυ, „ha velünk van az Úr...” (Biblia Hebraica Stuttgartensia)

⁵⁰⁸ A Péld 7,15 λτηνυ ληβΠ ρφακ fordítása a legtöbb nyelven így szól: „...hogy megkeresselek téged, és rád találtam”, míg RASI a következőképpen fordítja: „hogy megkeresselek téged, (azért,) hogy rádtaláljak (λτηνυα ησφ)”

⁵⁰⁹ Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 73-118.

⁵¹⁰ A magyar fordítás hasonlóan jár el RASI-hoz: “...Mert bár kemény nyakú nép ez, bocsásd meg mégis bűnüket és vétkeiket...”

⁵¹¹ Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 73-118.

aki költő volt, precíz kritikát és kiegészítést írt a szótárhoz. Természetesen Rasi nem fogadta el kortársai munkáját minden feltétel nélkül.⁵¹² Az igeidők kategorizálása nagyban különbözik az európai nyelvek merev igeragozási rendszerétől. Az igeidők helyes megértése, fordítása a héber nyelv egyik legbonyolultabb feladata, amire Rasi nagy hangsúlyt helyezett.⁵¹³

A szórend átrendezése (ξρυξν τρεν). A 2Mózes 6,9-hez írott magyarázatában Rasi ezt mondja: „Hadd legyen az Írás szó szerinti értelmében magyarázva, úgy, hogy minden állítás beilleszkedjék saját kontextusába.” Pl.: Az 1Móz 41,57 szerint ;ξυη-κτ ρχακ ωνηρμν υτχ .ρτω-κφν: „És az egész földről (minden országból) Egyiptomba mentek Józsefhez gabonát vásárolni....” Szó szerint: „az egész föld ment Egyiptomba, hogy gabonát vásároljon Józsefhez” Rasi felcseréli a ρχακ és az ;ξυη-κτ kifejezéseket, mert nem talált arra bibliai példát, hogy úgy magyarázza az κτ (-hoz, -hez, -höz) előszót, mintha ιν (-tól, től) lenne. A következőképpen magyarázza az igerészt⁵¹⁴: „Egyiptomba mentek, Józsefhez, hogy gabonát vásároljanak...”⁵¹⁵ Kommentárjaiban megjelenik a keresztyén bibliamagyarázókkal folytatott polémiája is,⁵¹⁶ de az nem valószínű, hogy kommentárát a keresztyénségre adott válaszként kellene értelmeznünk.⁵¹⁷

⁵¹² Némely héber ige (τ κ, τ π, ω κ, β π, η π), amelyet Ibn Sáruk és Ibn Lábrát bi-literálisnak tekintett, RASI tri-literálisnak tartott. Ld. Pl. H. Englander, “Rashi’s View of the Weak γ γ and β π Roots” in *Hebrew Union College Annual*, Vol VII, 399.

⁵¹³ Pl. RASI magyarázata az ISám 27,8-hoz: σσς κγηυ “...felvonult Dávid...Ez jelenidőt jelent, , azaz hogy gyakran tett így (szokása volt).” Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 84.

⁵¹⁴ Id. Davis (transl.), *The Metsudah Chumas, Bereishis/Rashi*, 1993, 468.

⁵¹⁵ Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 73-118.

⁵¹⁶ Rasi és a keresztyén bibliamagyarázók kapcsolatához ld. Liber, Maurice, *Rachi, un Rabbín de la France de Nord au XIe Siècle*, Paris, 1905. (transl. from the French by Adele Szold), the Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1906. <http://www.gutenberg.org/dirs/etext02/rashi10.txt>, 2006. július 22., Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, Chapter 5, Rashi and Christian Interpretations of the Bible, 1982, 119-132.

⁵¹⁷ Shaye, “Does Rashi’s Torah Commentary Respond to Christianity?”, 2004, 449-472.

5.2. A József történet Rasinál⁵¹⁸

5.2.1. Jákób és József kapcsolata

Amint azt a rabbinikus irodalom korábbi alkotásában (elsősorban a Genezis Rabbában) is megfigyelhettük, az exegézisek során nagy hangsúly kerül József és Jákób kapcsolatára. Mivel Rasi a legtöbb esetben elfogadja az előtte járó bölcsek magyarázatait, a József történethez írt hozzáfűzése (a disszertáció előző fejezeteinek ismeretében) többször is tartalmaznak számunkra már „ismerős” exegetikai motívumokat. Rasi kommentára azonban mindenképpen egyedülálló abban, hogy az általa ismert rabbinikus szövegeket a „pesat” értelmezés szolgálatába állítja, és a lehető legegyszerűbb, legérthetőbb jelentést nyújtja mindenkor olvasói számára.

Az előtte járó rabbikkal egyetértésben Rasi is fontosnak tartja, hogy hangsúlyozza, József volt Jákób életművének valódi folytatója. Ez jelenik meg szövegértelmezésében is, amely összhangban áll a korábbi rabbinikus felfogással:

„Ez Jákób nemzetségének a története: József...”⁵¹⁹ Rasi így magyarázza: ...az első ok [erre] „József tizenhét éves volt...” Emiatt mentek le Egyiptomba. Ez követi az Írás egyszerű magyarázatát (פשוטו של מקרא)... A midrás azonban [másképp] magyarázza.⁵²⁰ Az Írás több okból is írja, hogy Jákób története [jelentése: gyermekei] József [ben folytatódik]. Először is, mert Jákób csak Ráhel miatt dolgozott Lábánnál. [Másodszor] József hasonlított [Jákóbbhoz], [valamint] minden, ami Jákóbbal történt, [hasonlóképpen] történt Józseffel is: Ezt is gyűlölték, és azt is gyűlölték, ezt is meg akarta ölni a testvére, és azt is meg akarták ölni a testvérei. Még több példa is (található) a Beresit Rabbában...⁵²¹

Rasi először megmagyarázza, miért folytatódik Jákób nemzetségétörténete Józsefben. József miatt ment el Izráel Egyiptomba. Nem fejt ki a „pesat” jelentést bővebben, de ebből világosan kiderül, hogy Józsefnek kiemelkedően fontos szerepe volt Izráel korai történetében.

⁵¹⁸ A következőkben kiemelem azokat a verseket, szakaszokat, amelyek fontos szerepet töltenek be Rasi kommentárának megértése szempontjából. Végül összefoglalom a József történet magyaráztára jellemző vonásokat Rasinál. Rasi részletes nyelvtani elemzéseivel, valamint a héber szavak francia nyelvre való fordításával nem foglalkozom részletesen.

⁵¹⁹ 1Móz 37,2

⁵²⁰ GR 84,6.

⁵²¹ A Rasi szövegek fordítása a héber eredeti alapján készültek a következő könyvekből: Davis, Avrohom (transl.), *The Metsudah Chumas, Bereishis/Rashi*, (first ed. 1991), second edition revised, KTAV Publishing House, Inc. Hoboken, NJ, 1993; Silberman, A. M. (transl.), *Chumash with Targum Onkelos, Haphtaroth and Rashi's Commentary, Bereshith*, Feldheim Publishers Ltd, Jerusalem, Israel, 1934. A bibliai szövegek általában a következő fordításból származnak (kivéve, amikor a héber szöveg lényegesen eltér ettől a fordítástól): *Biblia*, magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatanács Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága, Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992.

Isten őt használta fel arra, hogy Izráel Egyiptomba kerüljön, és ez által először is megmeneküljenek az éhhaláltól, később pedig, megszülethessen Mózes, aki a legnagyobb próféta, és ő az, aki kiszabadítja népét a rabszolgaságból. A „pesat” jelentés után, a midrás, ebben az esetben a Genezis Rabbá magyarázatát mutatja be. Ez kiegészíti a „pesat” jelentést egy felsorolással, amely bemutatja Jákób „személyes” okait arra, hogy miért szerette jobban Józsefet a többi gyermekénél.

„...megszaggatta Jákób a felsőruháját, zsákruhát tekert a derekára, és sokáig gyászolta a fiát. Fiai és leányai mind vigasztalni igyekeztek, de nem akart vigasztalódni, hanem ezt mondta: gyászolva megyek el fiamhoz a halottak hazájába...”⁵²² Rasi magyarázata: „sokáig”, *huszonkét évig, attól kezdve, hogy elment, addig, amíg Jákób lement Egyiptomba.*

Jákób József iránti szeretetét semmi sem mutatja be jobban, mint az, hogy mennyire megrendül, amikor azt hallja, hogy fia meghalt. Rasi nem kisebbíti Jákób fájdalmát, inkább még részletesen beszél arról, hogy, számításai alapján huszonkét évig siratta Józsefet. Jákób vigasztalhatatlan volt kedvenc fia elvesztése után, és nagyon sok év telt el addig, amíg reménységet látott arra, hogy fia él. A korai rabbik és Rasi véleménye szerint Jákób megérezte, hogy fia életben van:

„Jákób látta, hogy Egyiptomban van gabona...”(פחא)⁵²³ *De hogyan látta? Bizonyosan nem látta, hanem hallotta, amint [az Írás] mondja: „Hallottam [hogy Egyiptomban van gabona...”(42,2)] Akkor miért mondja [az Írás, hogy]: „Látta...”? Látott egy homályos szent látomást [arról], hogy reménysége (פחא) Egyiptomban van. Ez [azonban] nem volt valódi prófécia, amely világosan tudomására adta, hogy ez József volt.*

Rasi elfogadja azt a szójátékot, amelyet a GR⁵²⁴ írói is használnak a „gabona” és „reménység” szavakkal. A „reménységre” minden korban szüksége volt Izraelnek, és ezt Rasi is jól tudta. Kortársai számára ezért adta át a GR íróinak tanítását.

„Sietve menjetek el apámhoz...”⁵²⁵(הַחַט־כֶּט וְכָל הַבָּנִים; szó szerint: siessetek és menjetek fel apámhoz) Rasi hozzáteszi: „Izráel országa magasabb minden országnál.”

⁵²² 1Móz 37,34-35.

⁵²³ 1Móz 42,1.

⁵²⁴ GR 91,1.

⁵²⁵ 1Móz 45,9.

Rasi itt is József apja iránti szeretetét mutatja be, amikor testvéreit arra sürgeti, hogy menjenek el apjukhoz, és mondják meg neki, hogy halottnak hitt fia életben van és várja. Rasi itt megragadja az alkalmat, hogy hittestvéreinek tanítást adjon Izráel földjéről. Azt mondja, hogy Izráel „magasabb” bármely más országnál. Természetesen itt nem földrajzi magasságra kell gondolnunk. Ilyen szempontból több országban is van magasabb pont, mint Izraelben. Ha a hit szempontjából nézzük a kérdést, Izráel „kiválasztott” ország és „magasabban” van (Istenhez közelebb van), mint a világ többi országa. A próféták ezt mondják a Templomhegyről: „Az utolsó napokban szilárdan fog állni az Úr házának hegye a hegyek tetején. Kimagaslik a halmok közül, és özönlik hozzá valamennyi nép...(Ézs 2,2-3; Mik 4,1-2)⁵²⁶

„Elbeszélték hát neki mindazt, amit József beszélt. És amikor látta a szekereket, amelyeket József küldött, hogy őt elvigyék, felélénkült apjuknak, Jákóbnak a lelke. Ezt mondta Izráel: Ennyi elég! Csakhogy él még József, a fiam! Megyek, hogy meglássam őt, mielőtt meghalok!”⁵²⁷

Jákób szenvedései véget értek, amikor megtudta, hogy József fia életben van. Először nem akart hinni gyermekeinek, de „amikor látta a szekereket”, akkor bizonyossá vált előtte, hogy József él. A vers exegézisében Rasi első jelentésként (nem is nevezi meg a forrást) a midrás magyarázatát fogadja el: *József adott nekik egy jelet, azt, amit Jákóbbal tanulmányozott, mielőtt elhagyta volna...* A Genezis Rabbában⁵²⁸ ugyanez a motívum található, kisebb változtatással. Jákób bizonyos volt abban, hogy fia életben volt, mert József megüzente neki, melyik tóraszakaszt⁵²⁹ tanulmányozták együtt, mielőtt elkerült otthonról. A jel küldése is arra utal, hogy József és Jákób között különleges kapcsolat volt, amelynek egyik jele a közös tóratanulmányozás volt.

Rasi többször is kiemeli József mélységes tiszteletét apja iránt, amellyel, tanítani akarta kortársait a szülői tisztelet fontosságára. A 46. részben újra hangsúlyt helyez arra, hogy József mennyire tisztelte apját: „József befogatott a kocsijába, és Gósenbe ment apja, Izráel elé.”⁵³⁰ Rasi úgy fordítja: „József befogott a kocsijába...” [azaz] *ő maga fogta be a lovakat a kocsi elé, hogy apja tiszteletében szorgalmatoskodjék.*

⁵²⁶ Doron, *Rashi's Torah Commentary*, 2000,55.

⁵²⁷ 1Móz 45,27-28.

⁵²⁸ GR 94,3.

⁵²⁹ 5Móz 21,1-9.

⁵³⁰ 1Móz 46,29.

Jákób, amikor a halálához közel érezte magát, arra kéri Józsefet, hogy ne temesse el Egyiptomban.⁵³¹ Kedves fiának elmondja szíve kérését, amit nagyon fontosnak tart. Rasi itt arra tanítja népét, hogy —amennyiben lehetséges— temetkezzenek Izráel földjébe:

„...Ha megnyertem jóindulatodat, tedd kezedet a csípőm alá, és esküdj meg, hogy hűséges szeretettel bánsz velem, és nem Egyiptomban temetsz el!” Rasi tanítása: *Azok a halottak, akiket Izráel földjén kívül temetnek el, csak fájdalmas szenvedések árán fognak feltámadni, úgy, hogy földalatti alagutakon kell majd átszúszniuk (בצער גלגול מחילות). És azért is, hogy az egyiptomiak ne készítsenek istent belőlem. A Beresit Rabbából.*⁵³²

Tórákommentárjában Rasi igyekezett az olvasók szívére is hatni, ezért használta és alakította át a mirdásirodalom exegetikai motívumait etikai allegóriáihoz.⁵³³

„Mert amikor Paddámból eljöttem, fájdalmamra meghalt Ráhel útközben, Kánaán földjén, amikor már csak rövid út választott el Efrátától. Ott temettem el az Efratába, azaz Betlehembe vezető úton.”⁵³⁴

Ebben a versben Jákób halálos ágyán beszélget Józseffel, és felidézi Ráhel halálát és temetését. Rasi a Pesikta Rabbati III, 4-ben található történetet fogalmazza újra⁵³⁵:

Bár azzal terhellek, hogy vigyél el és temess el Kánaán földjén, én azonban nem tettem meg ugyanezt a te anyádért, mivel ő Betlehem környékén halt meg...Ne gondold, hogy az esők tartottak vissza attól, hogy elvigyem és eltemessem őt Hebrónban, mert száraz évszak volt, amikor a föld... lyukakkal van tele, mint egy szita. „Ott temettem el...” Nem vittem el Betlehemig sem, hogy bevigyem a földre [városba]. Tudom, hogy [neheztelsz] ellenem a szívedben. Azonban, tudd meg, hogy [isteni] parancsra temettem el őt ott, hogy segíthesse fiait, amikor Nebuzárádán fogságba viszi őket. Amikor elmennek a [sírja] mellett, Ráhel kijön sírjából és sírva irgalomért esedezik számukra [Istennél], amint [az Írás] mondja: „...[Hangos jajgatás hallatszik Rámában, és keserves sírás:] Ráhel siratja fiait [nem tud megvigasztalódni, hogy nincsenek többé fiai.]”⁵³⁶ és az Örökkévaló – áldott legyen – így válaszol neki „Hagyd abba a hangos sírást... mert meglesz szenvedésed jutalma...visszatérnek fiaid az ellenség földjéről.”⁵³⁷

⁵³¹ 1Móz 47,29.

⁵³² GR 96,5.

⁵³³ Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 134-135.

⁵³⁴ 1Móz 48,7.

⁵³⁵ Shereshevsky, *Rashi, the Man and His World*, 1982, 134-135.

⁵³⁶ Jer 31,15.

⁵³⁷ Jer 31,16.

A József történet vége felé található a Jákób áldása⁵³⁸. A Targumok írói számára ez volt a legfontosabb része a József történetnek, ehhez fűzték a legtöbb magyarázatot, kiegészítést, és ebből indultak ki, amikor József jellemét ábrázolták. Ebből azonban sok mindent megtudunk József testvéreiről is.

[„Jákób hívatta fiait, és ezt mondta: Gyűjjetek össze,] hadd mondjam el [mi történik veletek a messze jövőben!”]⁵³⁹ Rasi kiegészítése: Fel akarta fedni előttük [Izráel] fogságának végét, de a Sekiná eltávozott tőle, és más dolgokról kezdett beszélni.⁵⁴⁰

Isten nem akarta, hogy Jákób megjelentesse Izráel száműzetésének végét, mert a Messiás eljövetele a bűnbánat mélységétől és a jócselekedetektől függ. Ha megtudták volna az idők végét, a Messiás nem jönne el, mert nem lennének méltók rá. A vég el lett rejtve az emberek elől, hogy úgy viselkedjenek, hogy a Messiás bármelyik pillanatban eljöhet.⁵⁴¹

[„Amikor befejezte Jákób a fiainak szóló parancsokat, felhúzta lábait az ágyra,] azután elhunyt, és elődei mellé került.”⁵⁴² Rasi hozzáfűzi: „*halálról*” *azonban nincs szó vele [Jákóbbal] kapcsolatban, [ezért] tanítóink ezt mondják: Atyánk, Jákób, nem halt meg.*⁵⁴³

A Talmudban a következő párbeszéd található: „Ráv Nachman megkérdezte R. Izsákot: Hiábavaló volt, hogy a [a halottat] dicsérők dicsértek, és a balzsamozók bebalzsamozták Jákóbot [mivel nem halt meg]? Ezt mondta neki: Egy versből megtudom [hogy Jákób nem halt meg]: „Te azért ne félj, szolgám, Jákób – így szól az Úr – és ne reszkess, Izráel! Mert én hazasegítelek a távolból, gyermekeidet a fogság földjéről...”⁵⁴⁴ Itt [Jákóbot] a gyermekeihez hasonlítják, és ahogy a gyermekei élnek [a zsidó nép él], úgy ő is életben van...”⁵⁴⁵

5.2.2. József és testvérei kapcsolata Rasinál

Rasi József testvéreinek is fontos szerepet szán a történetben, és részletesen beszél róluk, hiszen Izráel népének atyjairól van szó. Nem szépíti magatartásukat Józseffel szemben,

⁵³⁸ 1Móz 49. fejezet.

⁵³⁹ 1Móz 49,1.

⁵⁴⁰ Ld. GR 98,2, valamint Davis, Avrohom (transl.), *Bereishis/Rashi*, 1993, 539.

⁵⁴¹ Doron, *Rashi's Torah Commentary*, 2000, 58-59.

⁵⁴² 1Móz 49,33.

⁵⁴³ Ld. Taanit 5b

⁵⁴⁴ Jer 30,10.

⁵⁴⁵ Doron, *Rashi's Torah Commentary*, 2000, 60-62.

azonban rámutat pozitív vonásaikra is. József testvéreiről megtudjuk, hogy még haragjukban sem voltak képmutatók. Egyenes emberek voltak, akik ugyanazt mondták a szájukkal, amit a szívükben gondoltak.⁵⁴⁶

„Amikor testvérei látták, hogy apjuk jobban szereti őt minden testvérénél, úgy meggyűlöltek, hogy egy jó szót sem tudtak hozzá szólani.”⁵⁴⁷ Rasi magyarázata: *Rossz hírukba dicséretüket tudjuk meg, mert nem beszéltek egy dolgot a szájukkal, és másikat [gondoltak] a szívükben.*⁵⁴⁸

Rasi magyarázatában a midrás itt a Genezis Rabbá exegézisét követi. A testvéreket még a negatív vonásaikban is pozitívan világítja meg a „deras”, mert megmagyarázza viselkedésüket. Azért nem tudtak Józseffel szépen beszélni, mert apjuk kivételezett vele. Ebben a versben megfigyelhetjük, hogyan használja Rasi a midrás magyarázatát „pesat” értelemben. Igyekszik összhangot teremteni a „pesat” és a „deras” típusú magyarázatok között, az alapján, hogy melyik a legegyszerűbb értelmezés. Mindig azt fogadja el először, amelyből kortársai többen tanulhattak a Tóráról.⁵⁴⁹

„Amikor ezt (hogy a testvérek meg akarták Józsefet ölni) Rúben meghallotta, meg akarta menteni a kezükből, és ezt mondta: Ne üssük agyon! Majd ezt mondta nekik Rúben: Ne ontsatok vért! Dobjátok bele ebbe a kútba itt a pusztában, de kezet ne emeljete rá! Így akarta megmenteni a kezükből és visszajuttatni apjához.”⁵⁵⁰ Rasi hozzáteszi: *A Szent Lélek tanúskodik Rúben mellett, hogy ezt csak azért mondta, hogy megmentse őt, hogy később visszamenjen és kiszabadítsa onnan. Ezt gondolta (magában): „Én vagyok az elsőszülött, és a legidősebb közöttük, egyedül engem fognak hibáztatni.”*

Az elsőszülött Rúben fontos alakja a történetnek. Rasi bemutatja előttünk a „gondolatokat”, amelyek megfogalmazódtak benne, amikor megtudta, hogy Józsefet meg akarták ölni a testvérei. A Genezis Rabbá hosszabb szakaszt szentel Rúbennek. Rúben fontossága azonban Rasinál is megjelenik, mert maga Isten (a Szentlélek) az, aki arról tanúskodik, hogy jót akart cselekedni.

Simeon és Lévi sorsára a Jákób áldásában találunk részletesebb utalást: [„Átkozott a haragjuk (Simeonnak és Lévinek), mert erőszakos, és dühöngésük, mert elkeseredett.] Szétosztom őket Jákóbban, [elszélesztem Izraelben.”]⁵⁵¹ Rasi magyarázata:

⁵⁴⁶ Davis magyarázata: Davis, Avrohom (transl.), *Bereishis/Rashi*, (first ed. 1991), 418.

⁵⁴⁷ 1 Móz 37,4.

⁵⁴⁸ Ld. GR 84,9.

⁵⁴⁹ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 60.

⁵⁵⁰ 1Móz 37,21-22.

⁵⁵¹ 1Móz 49,7.

*Elválasztom őket egymástól, úgy, hogy Lévit nem fogják a törzsek közé számítani. Másik magyarázat: Nem lesznek más szegények, írástudók vagy gyermekek tanítói, kivéve, ha Simón [törzséből származnak], - így majd szétszóratnak [a törzsek között]. És Lévi törzsét csépházról csépházra utazóvá tette, hogy begyűjtse az égőáldozatokat [υνυρ,κ] és a tizedeket [υραγκυ]. Neki [Lévinek] a szétszóródását dicsőségesebbé tette.*⁵⁵²

Simeonnak nagyobb volt a büntetése, mert ő kezdeményezte József eladását. Ő mondta Lévinek: „Nézzétek, ott jön az álomlátó...”⁵⁵³ Hasonlóképpen, József is keményebben bánt Simeonnal, mint Lévivél.⁵⁵⁴ „Azután kivétette közülük Simeont, és szemük láttára megköttöztette.”⁵⁵⁵

A 38. fejezet Júda és Támár történetét tartalmazza. Ebben a részben nincs szó Józsefről. Júda szerepe azonban egész Izráel életének szempontjából fontos, hiszen tőle származott Dávid, és a messiási váradalmak is az ő nevéhez fűződtek. Rasi ezért nagy hangsúlyt helyez a vele kapcsolatos szakaszok magyarázatára.

„Júda meglátta és paráznának gondolta, mert eltakarta az arcát.”⁵⁵⁶ Rasi hozzáfűzi: „...és paráznának gondolta,” mert az útkereszteződéseknél ült. „...mert eltakarta az arcát” [תהיב ת,ξφ] nem tudta felismerni őt. A midrásban azonban [ezt tanítják] rabbiaink: mivel [Támár állandóan] eltakarta az arcát, amikor apósa [Júda] házában volt, szerény asszony volt, ezért nem gyanakodott rá.

Rasi számára egyértelműnek tűnik, hogy Júda nem azért hitte paráznának, mert eltakarta az arcát, hanem azért, mert az útkeresztezésekben ült. Júda nem is gondolt arra, hogy Támár, aki olyan egyszerűen, szerényen viselkedett otthonában, (még az arcát is eltakarta idegen szemek elől), hogy paráznaként álljon ki az útkereszteződésbe.⁵⁵⁷ A midrás értelmezése alapján Támár igen szerényen viselkedett apósa, Júda házában. Rasi komolyan veszi, és átveszi a midrás exegézisét Támár szerénységéről. A „pesat” és a „deras” jelentések, amelyeket a תהיב ת,ξφ „mert eltakarta az arcát” szavak magyarázatához használ, egymást kiegészítve jelennek meg.

⁵⁵² GR 98,5.

⁵⁵³ 1Móz 37,19

⁵⁵⁴ 1Móz 42,24.

⁵⁵⁵ Doron, *Rashi's Torah Commentary*, 2000, 59-60.

⁵⁵⁶ 1Móz 38,15.

⁵⁵⁷ Davis magyarázata: Davis, Avrohom (transl.), *Bereishis/Rashi*, (first ed. 1991), 434.

Júda úgy gondolta, hogy az asszony parázna nő volt, mert az útkereszteződésben volt. A „pesat” után a „deras” következik, amelyből kiderül a „valódi ok”, mégpedig az, hogy Júda miért nem ismerte fel a menyét: mivel Támár feddhetetlenül viselkedett a házában.⁵⁵⁸

„Júda megnézte, és ezt mondta: Igaza van (Támárnak) velem szemben (ηβvv θεσμ), mert nem adtam őt a fiamhoz, Sélához. Többször azonban nem hált vele Júda.”⁵⁵⁹ Rasi hozzáteszi: (Támár) Igaz (θεσμ) - , abban, amit mondott. Tőlem (ηβvv) - terhes. Rabbaink [bölcseink] így magyarázzák (υαρσ) egy mennyei hang (κνε,χ) ezt mondta: Tőlem (ηβvv), és rajtam keresztül történtek ezek a dolgok, mert szerényen viselkedett, amikor apósa házában volt. Elrendeltem, hogy királyok származzanak tőle (Támártól), és [azt is] elrendeltem, hogy Júda törzséből királyok kerüljenek ki Izraelben.⁵⁶⁰

Rasi magyarázatában szétválasztja a két szót (ηβvv és θεσμ), mivel szerinte Júda itt két különböző dologról beszél: Támár „igaz”, (és igaza van, abban, amit mondott), valamint arról, hogy „tőlem”, azaz Júdától esett teherbe. Rasi először a pesat alapján elemzi a ηβvv θεσμ úgy, ahogy ő ezt a legegyszerűbben értelmezi, habár az ékezetek alapján ez a magyarázat nem állja meg a helyét.⁵⁶¹ Ezután a midrást idézi, amely a ηβvv-t úgy magyarázza, hogy egy mennyei hang mondta: Tőlem (ηβvv), és rajtam keresztül történtek ezek a dolgok, mert szerényen viselkedett, amikor apósa házában volt. Elrendeltem, hogy királyok származzanak tőle (Támártól), és [azt is] elrendeltem, hogy Júda törzséből királyok kerüljenek ki Izraelben. A deras úgy mutatja be Támárt, mint aki érdemekben gazdag jó asszony volt. Igazolja a Júdával szembeni viselkedését is azzal, hogy minden isteni akaratból, isteni parancsra történt.⁵⁶²

Doron más oldalról világítja meg a verset. Szerinte szoros kapcsolat van a szerénység és a királyság között, amelyet a szerény jutalomképpen kap. A királytörvény alapján: „Amikor királyi trónusára ül, írassa le magának e törvény másolatát, ...olvassa azt egész életében, ...hogy ne legyen gögös a szíve atyjafiaival szemben.”⁵⁶³ Így az azonos mérték⁵⁶⁴ szabálya alapján olyan mértékben kapott jutalmat, amilyen mértékű volt a szerénysége. Mivel szerényen viselkedett apósa házában, ezért királyok fognak tőle származni. Támár szerénysége biztosíték arra, hogy a királyok is, akik tőle származnak, szerények és alázatosak

⁵⁵⁸ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 59.

⁵⁵⁹ 1Móz 38,26

⁵⁶⁰ Ld. Szóta 10b és GR 85:1,11

⁵⁶¹ Silbermann, A. M. (transl.), *Chumash with Targum Onkelos, Haphtaroth and Rashi's Commentary*, Bereshith, Feldheim Publishers Ltd, Jerusalem, Israel, 1934, 272 (jegyzetek a szöveghez.)

⁵⁶² Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 58-59.

⁵⁶³ 5Móz 17,18-20

⁵⁶⁴ Angolul: „measure for measure”

lesznek, mivel örökölni fogják személyisége jegyeit. Igaz, hogy nincs teljes biztosíték arra, hogy szerények lesznek, mert minden személynek szabad akarata van. Ezért nem elég csak örökölni Támár szerénységét és alázatát, a királynak olvasnia kell a Tórát egész életében.⁵⁶⁵

A rabbik hangsúlyozni akarták fontos személyiségek erényes viselkedését, életmódját, ezért úgy gondolták, hogy a Júda és Támár történet egyszerű értelmezése (pesat) csak az igazság egy részét biztosította. Szerintük, Isten nem választhatta volna Dávid királyi házát, ha erkölcstelen emberektől származott volna. Éppen ellenkezőleg Júda és Támár isteni gondviselésből cselekedtek úgy, ahogy az a Tórában található.⁵⁶⁶

„Elment tehát József tíz bátyja, hogy gabonát vásároljanak Egyiptomban.”⁵⁶⁷ Rasi kiegészítése: „Elment tehát József tíz bátyja... [Ἰσὺν ἡφρ υἱορη]” *Nem azt mondja róluk [az Írás]: 'Jákób fiai'. Ez azt tanítja [nekiünk], hogy meg bánták, hogy eladták [Józsefet] és meggondolták magukat, hogy testvéri módon viszonyuljanak hozzá, és bármekkora váltságdíjat kifizessenek érte, amelyet tőlük megkövetelnek [Józsefért].*

Rasi ebben a részben követi a midrásírók gondolatmenetét, amikor a testvérekről azt feltételezi, hogy nemcsak azért mentek Egyiptomba, hogy gabonát vásároljanak, hanem azért is, hogy Józsefet megtalálják, megszabadítsák és visszavigyék Kánaánba. Ugyanez a gondolatmenet jelenik meg a 12. és a 13. vershez írott magyarázatokban is.⁵⁶⁸

„Amint József meglátta bátyjait, azonnal megismerte őt, de ő nem ismertette meg magát, és keményen beszélt velük...”⁵⁶⁹ Rasi hozzáteszi: οἷκτ ρῶβ,ηυ („*de ő nem ismertette meg magát...*”), azaz úgy bánt velük, mint egy idegen (ἡρῶβ), beszédében keményen szólt (hozzájuk).⁵⁷⁰

Rasi a ἡρῶβ, „idegen” szóból származtatja a bibliai kifejezést. A „pesatot” a midrás magyarázatából veszi, amelyet ebben az esetben is elfogad. A Biblia alapján mondja, hogy a testvérek nem ismerték fel Józsefet (még nem volt szakálla)⁵⁷¹, azonban József felismerte

⁵⁶⁵ Doron, Pinchas, *Rashi's Torah Commentary: Religious, Philosophical, Ethical and Educational Insights*, Jason Aronson Inc., Northvale, NJ, (Jerusalem), 2000, 51.

⁵⁶⁶ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 59.

⁵⁶⁷ 1Móz 42,3

⁵⁶⁸ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 59.

⁵⁶⁹ 1Móz 42,7

⁵⁷⁰ Ld. GR 91,6 és 7.

⁵⁷¹ Munk, Eliyahu (translated and annotated by), *Tur on the Torah: Commentar on the Torah by Rabbi Yaakov ben Rabbeinu Asher (R'osh)*, Vol. 1, Lambda Publishers, Jerusalem-New York, 2005, 355.

őket. József idegenként bánt velük, hogy megtudja, mi lakik bennük, hogy megváltoztak-e vagy sem.⁵⁷²

„Ő azonban ezt mondta nekik: Nem úgy van! Bizony azért jöttetek, hogy az ország védtelen részeit megszemléljétek! Azok így feleltek: Tizenketten voltak a te szolgálád, testvérek vagyunk mi, egy embernek a fiai Kánaán földjén. A legkisebb most apánknál van, egyikünk pedig nincs meg.”⁵⁷³ Rasi magyarázata: „...*azért jöttetek, hogy az ország védtelen részeit megszemléljétek!*” mert a város tíz különböző kapuján át jöttetek be. Miért nem jöttetek be mind egy kapun keresztül? „Tizenketten voltak a te szolgálád...” mivel az az egy [testvérünk] nincs meg, szétszóródtunk a városban, azért, hogy megkeressük.

A 12. versben József kémkedéssel vádolja a testvéreit, mire a 13. versben a testvérek megmagyarázzák, hogy miért kellett tíz különböző kapun keresztül bejönniük a városba. Jó cél érdekében tették, azért, hogy megkeressék elveszett testvérüket.⁵⁷⁴ A 14. versben József újra kémkedéssel vádolja őket, mire Rasi tovább folytatja exegézisét a midrásban található szöveggel:

„Úgy van, ahogyan mondtam nektek, [kémek vagytok!]” ‘A beszéd, amelyet mondtam, hogy kémek vagytok igaz és helyes.’ Ez az egyszerű magyarázat (וּפְשָׁטָא). [Azonban] a midrás [magyarázata] [וְאִפְשָׁטָא]: Ezt mondta nekik: ‘Ha megtalálnátok őt, és sok pénzt követelnének tőletek, kiszabadítanátok?’ Ők így válaszoltak: ‘Igen.’ Ezután ezt mondta nekik: ‘És ha azt mondanák nektek, hogy nem adják vissza őt, bármennyit is fizetnétek érte, mit tennétek?’ Ezt mondták: ‘Azért jöttünk, hogy öljünk, vagy minket öljenek meg.’ Ezt mondta nekik: ‘Úgy van, ahogyan mondtam, azért jöttetek, hogy megöljétek a város lakóit’...

Rasi röviden megemlíti, hogy szerinte mi az egyszerű értelmezés, a „pesat”, mégis a midrási gondolatot viszi tovább, és egy rövid párbeszédben bemutatja a testvérek szándékát. József először arra keresi a választ, hogy miért jöttek be tíz különböző kapun keresztül a városba, mire a testvérek elmondják, hogy azért, hogy elveszett testvérüket megtalálják. József megkérdezi tőlük, hogy hajlandók lennének-e váltságdíjat fizetni érte, ha megtalálnák. A testvérek pozitív válasza után egy újabb kérdést tesz fel nekik: mit tennének, ha a testvérük ura nem hajlandó elengedni bátyjukat semmiféleképpen. A testvérek erre azt válaszolják, hogy azért jöttek, hogy öljenek, vagy őket öljék meg. József válasza összhangban áll a bibliai szöveggel, azonban keveredik a midrási gondolattal: ‘Úgy van, ahogyan mondtam, azért

⁵⁷² Niehoff, *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, 1992, 136.

⁵⁷³ 1Móz 42,12-13.

⁵⁷⁴ Davis, Avrohom (transl.), *Bereishis/Rashi*, (first ed. 1991), 473.

jöttetek, hogy megöljétek a város lakóit.’ Az idézetekből kiderül, hogy Rasi hitelesnek fogadta el azt az elképzelést, mely szerint József testvérei meg akarták őt keresni, és haza akarták vinni magukkal.⁵⁷⁵

Rasi Júda személyét rendkívül fontosnak tartja nemcsak a József történet, de egész Izráel jövője szempontjából. Részletesen elemzi azokat a részeket, amelyekben Júda megjelenik. Ezek közé tartozik az a jelenet, amikor Júda arra kéri Józsefet, hogy ne Benjámint tartsa ott, hanem őt.⁵⁷⁶ Rasi kiegészítése a szöveghez: „Ezért hadd maradjon itt a te szolgád e fiú helyett uram rabszolgájaként...” (*mert*) *én nagyobb vagyok nála, mindenféle szempontból: erőben, háborúskodásban és szolgálatban.*

Amikor József megismerteti magát testvéreivel,⁵⁷⁷ Rasi újra a Genezis Rabbában⁵⁷⁸ található gondolatmenetet követi, és azt írja: József *megmutatta nekik körülmetéltségét.* Kevéssel később⁵⁷⁹, amikor József elküldi testvéreit apjukhoz, Rasi több tanítást is elrejt kommentárában. A 44,9 szerint „Sietve menjetek el apámhoz (szó szerint: menjetek fel)” Rasi hozzáteszi: *Izráel országa magasabban (van), minden országnál.* Itt Rasi Izráel iránti szeretete mutatkozik meg, majd arra mutat rá, hogy József nem felejtette el anyanyelvét, a „Szent Nyelvet”: „Saját szemetekkel látjátok testvéremmel, Benjáminnal együtt, hogy én magam beszélek hozzátok.” Rasi hozzáteszi: „*látjátok*” *a dicsőségemet, és azt, hogy a testvéretek vagyok, mert én is éppen úgy körül vagyok metélve, mint ti, és „beszélek hozzátok” a Szent Nyelven (héberül).*

„Jákób Júdát küldte maga előtt Józsefhez menve, hogy mutassa az utat Gósenbe. Így érkeztek el Gósen földjére.”⁵⁸⁰ Rasi magyarázata a következő: *וַיִּבְרַךְ ,רַחֲמָנָא "hogy mutassa az utat..." A Targum[ban ez található]: hogy helyet találjon neki, és megmutassa, hogyan telepedjenek le. וַיִּבְרַךְ „...előtte...” azaz, mielőtt [Jákób] odaér. A midrás magyarázata⁵⁸¹: וַיִּבְרַךְ ,רַחֲמָנָא hogy egy tanulmány házat סוּבַח ,יְהוָה alapítson, ahonnan [majd Tóra] tanítás származik.*

Rasi a *וַיִּבְרַךְ ,רַחֲמָנָא "hogy mutassa az utat..."* „pesat” értelmezését a Targum alapján megváltoztatja: „*hogy helyet találjon neki, és megmutassa, hogyan telepedjenek le*”. Ezután a

⁵⁷⁵ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 60.

⁵⁷⁶ 1Móz 44,33.

⁵⁷⁷ 1Móz 45,4.

⁵⁷⁸ GR 93,10.

⁵⁷⁹ 1Móz 45,9.12.

⁵⁸⁰ 1Móz 46,28.

⁵⁸¹ GR 95,3: „Jákób Júdát küldte maga előtt Józsefhez menve, hogy mutassa az utat Gósenbe. Így érkeztek el Gósen földjére.” (46,28) Mi a jelentése a „mutassa” *רַחֲמָנָא* szónak? [A szó töve a „tanítani” ige.] R. Nehemiás ezt mondta: „az volt a feladata, hogy egy tanulmány házat סוּבַח ,יְהוָה alapítson, ahol Tórát fog oktatni, és amelyben a törzsi atyák a Tórát fogják felolvasni...”

midrás (GR) magyarázatát hozza, mely szerint: „... egy tanulmány házat *συνκ*, *ηχ* alapítson, ahonnan [majd Tóra] tanítás származik.” A két szó (*συν*, és *ηχ*) töve ugyanaz: *σρη*. Rasi korábbi magyarázataiban⁵⁸² is találkozhatunk azzal az elképzeléssel, amelyet ő maga is elfogadott, hogy a nagy bibliai személyiségek is tanulmányozták a Tórát.⁵⁸³

5.2.3. József Egyiptomban

Rasi a 39. fejezet elején megjegyzi, hogy az Írás visszatér a korábbi narratívához, amelyet a 38. fejezet megszakított. Azt is megjegyzi, hogy azért volt fontos a 38. fejezet közbeiktatása a történetbe, hogy összekapcsolja Támár és Potifárné történetét. Érdekes módon Rasi megjegyzi, hogy mindkét asszony tiszta lelkiismerettel tette, amit tett. József azonban Egyiptomi tartózkodása elején éppen olyan hiú, mint tizenévesként, amikor „éretlenül” viselkedett.

„Ezért Józsefre bízta egész vagyonát, és semmire sem volt gondja mellette, legfeljebb csak arra, hogy megegye az ételt (*οφκω-οτ*=csak a kenyérre). – Józsefnek szép termete és szép arca volt. Ezek után (*ρφτ*) az történt, hogy Józsefre szemet vetett urának a felesége, és ezt mondta: Hálj velem!”⁵⁸⁴ Rasi ezt a magyarázatot fűzi a versekhez: (6) „*semmire sem volt gondja mellette*”- *nem kellett odafigyelnie semmire, οφκω-οτ (csak a kenyérre). Ez (Potifár) feleségére vonatkozik eufemisztikus formában. „Józsefnek szép termete volt.” Amint úgy tekintett magára, mint uralkodóra, elkezdett enni, inni és a haját göndöríteni. Isten ezt mondta neki: „Atyád gyászol, te pedig a hajad göndörítet?! A medvét fogom ellened felbőszíteni.” (7) Mindenhol, ahol az ρφτ [szó] használatos, [azt jelenti, hogy] „közvetlenül azután”.*

Amint azt eddig megfigyelhettük, mind a GR-ban⁵⁸⁵, mind pedig Rasinál szoros összefüggést találunk József viselkedése és sorsa között.⁵⁸⁶ Rasi Izráel tanítója, ezzel a történettel is valami fontosra akarja tanítani kortársait. Átveszi a GR kritikáját, és Józsefet hiúsággal,

⁵⁸² A 1Móz 45,27 magyarázata (amelyet Rasi is átvesz) a GR 94,3-ból jön, ahol arról olvasunk, hogy József úgy adott életjelet magáról, hogy megüzente Jákóbnak, mi volt az a tóraszakasz, amelyet legutoljára közösen tanulmányoztak, mielőtt Egyiptomba került.

⁵⁸³ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 63.

⁵⁸⁴ 1Móz 39,6-7.

⁵⁸⁵ GR 85,3 magyarázata a vershez: „Mi is van megírva az előttünk lévő vers előtt? ’Józsefnek szép termete és szép arca volt.’ (39,6) azután „Ezek után az történt, hogy Józsefre szemet vetett urának a felesége...” (39,7) Ez annak az embernek az esetéhez hasonló, aki a piacon ült és a szemét festette, a haját rendezgette és büszkén járt-kelt. Ezt mondta: „Igazi férfi vagyok!” [erre] ezt mondták neki: „Ha igazi férfi vagy, akkor íme itt van egy anyamedve előtted. Támad meg!”

⁵⁸⁶ Niehoff, *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, 1992, 113.

beképzeltséggel vádolja. Nem elfogult a történet „főszereplőjével” szemben. Rasi nézete szerint, ahogy az ember elbizakodik és megfélekedzik emberi kötelességeiről (pl. itt: nem gondolt apjára, nem tisztelte apját, tehát nem tartotta be a Tóra parancsolatát), Isten büntetést küld rá, hogy alázatban tartsa.

József és Potifárné esete Rasi számára nem annyira fontos, mint az előtte járó rabbiknak. Amíg több rabbinikus műben is központi helyet foglal el Potifárnéval való kapcsolata, addig Rasi röviden megemlíti tanításukat, de nem helyez rá nagy hangsúlyt. Józsefet „igaz”-nak tartja, ezért nincs rá nagy hatással Potifárné csábítása. József még testi kapcsolat nélkül sem akar Potifárné mellé feküdni- Rasi véleménye szerint.⁵⁸⁷

„De a főpohárnok nem gondolt Józsefre, megfélekedett róla.”⁵⁸⁸ Rasi magyarázata: „*De a főpohárnok nem gondolt [nem emlékezett] Józsefre*” azon a napon. ... „[hanem] megfélekedett róla” azután. Mivel József (élete) attól függött, hogy emlékezzen rá, [ezért] még két évig börtönben kellett maradnia. Amint mondják: „Boldog ember az, aki az Úrba veti bizodalját, nem igazodik a kevélyekhez (gőgösökhöz) (וְחִיִּים)…” (Zsolt 40,5), azaz nem bíz a egyiptomiakban, akiket kevélynek (חִיִּים)⁵⁸⁹ hívnak.

József korábban ezt mondta a főpohárnoknak: „Ne feledkezz meg rólam, amikor jó dolgom lesz, és légy hozzám hűséges: említs meg engem a fáraónak, és vites ki ebből a házból”.⁵⁹⁰ Ez a cselekedete azt mutatja, hogy József ebbe az emberbe vetette reménységét. Nem mondta, hogy Isten az, aki meg tudja szabadítani a börtönből. Rasi ebben az esetben —anélkül, hogy megemlítené forrását— egyszerűen átveszi a Targum íróinak a magyarázatát, mint „pesat” értelmezést.⁵⁹¹ Az egyszerű jelentés megvilágításához hozzáteszi a Zsolt 40,5 versét.

Doron szerint, mivel József igaz létére nem említette meg Istent kérésében, ez Isten nevének megszenteltetését jelenti. József ezért a bűnéért még két évig a börtönben maradt. József kérése a főpohárnok felé nem számított volna bűnnek, ha egy átlagember teszi. Egy olyan fontos ember azonban, mint József legalább meg kellett volna, hogy említse a főpohárnoknak, hogy a legfőbb bizalmát Istenbe helyezi, és a főpohárnok csak Isten eszköze a szabadításban. Mivel József mindezt elmulasztotta, büntetés érte.⁵⁹²

⁵⁸⁷ Ld. 1Móz 39,10-hez írt magyarázatát.

⁵⁸⁸ 1Móz 40,23.

⁵⁸⁹ Id. Ézs 30, 7.

⁵⁹⁰ 1Móz 40,14.

⁵⁹¹ Tg. Ps. J. 1Móz 40,14-hez írt magyarázata.

⁵⁹² Doron, *Rashi's Torah Commentary*, 2000, 52.

„József összegyűjtött a hét esztendő alatt minden élelmet, ami csak volt Egyiptomban, és a városokban helyezte el az élelmet: minden városban a körülötte levő mező élelmét helyezte el.”⁵⁹³ Rasi ezt írja: *Mivel minden egyes körzet megőrzi saját terményét, és földet tesznek a gabonamagok közé arról a helyről [ahol termett] és ez megőrzi a magot a romlástól.*⁵⁹⁴

A föld tartósító erejéről már az ókorban is tudtak.⁵⁹⁵ Magyarországon még mindig használják azt az eljárást, hogy földbe vájtt gödörbe helyezik el a zöldségeket, gyümölcsöket, és a termékek hosszú ideig, legalábbis tavaszig, frissek maradnak.

„Azután éhezni kezdtek Egyiptomban is mindenütt, és a nép kenyérért kiáltott a fáraóhoz. Ekkor a fáraó ezt mondta az egyiptomiaknak: Menjetek Józsefhez, és tegyétek azt, amit mond nektek!”⁵⁹⁶ Rasi hozzászól: „Azután éhezni kezdtek Egyiptomban” *...mert megrohadt az egész gabona, amelyet elraktároztak, kivéve a Józsefét.tegyétek azt, amit mond nektek” József azt mondta nekik, hogy metélkedjenek körül.*⁵⁹⁷ Amikor elmentek a fáraóhoz és elmondták neki: „ez az, amit mond nekünk”, ezt mondta nekik (a fáraó): „Miért nem raktároztatok el gabonát? Nem hirdette ki nektek, hogy az éhség éveit következnék?” Ezt válaszolták (erre): „Sok (gabonát) gyűjtöttünk be, de megrohadt.” (erre) ezt mondta nekik: „Abban az esetben, tegyétek azt, amit mond nektek! Mert rendeletet hozott a gabonára, és a gabona megrohadt, mi lesz, ha rendeletet hoz ellenünk, és meghalunk?”

A midrás, amelyet felhasznál, a Genezis Rabbában is megtalálható, Rasi azonban továbbfejleszti az ott található motívumot, és a fáraó beszédében az exodusra utal, amely előtt meghalt minden elsőszülött Egyiptomban. Ugyanakkor József „igaz” viselkedésére példa az az exegetikai motívum, mely szerint József körül akarja metéltetni az egyiptomiakat. A fáraó itt nem annyira József iránti barátságból (ahogy az a Genezis Rabbában található), mint inkább félelemből parancsolja alattvalóinak, hogy engedelmeskedjenek Józsefnek, bármit is kér tőlük. Amíg a Genezis Rabbában „antiszemita” felhangokkal találkozunk, addig itt csak az ellen lázadoznak, hogy körülmetéljék őket.

5.2.4. József jellemének ábrázolása Rasinál

A fiatalkori Józsefről Rasinak éppen olyan rossz véleménye van, mint az előtte járó, általa jól ismert könyvek íróinak. Elfogadta kritikájukat, és egyetért azzal, hogy az áruló magatartás

⁵⁹³ 1Móz 41,48.

⁵⁹⁴ GR 90,5.

⁵⁹⁵ Doron, *Rashi's Torah Commentary*, 2000, 53.

⁵⁹⁶ 1Móz 41,55.

⁵⁹⁷ GR 91,5.

helytelen és káros Izráel népének közösségére. Az isteni igazságszolgáltatás szerint büntetést érdemel, aki testvérét elárulja. Az 1Móz 37,2 olyan fontossággal bír Rasi számára, hogy részletes magyarázata során még francia szavakkal is megvilágítja honfitársai számára a szöveg jelentését.

„...József rossz híreket hordott róluk (testvéreiről) apjuknak.”⁵⁹⁸ Rasi ehhez a részhez hozzáfűzi: *Bármilyen rosszat látott a testvéreiben, Lea fiaiban, elmondta apjának....Amikor a 727 kifejezés megjelenik akkor „parladiz” (pletyka-az ófranciában). Bármilyen rosszat tudott róluk mondani, megtette.*

Rasi itt elfogadja a Genezis Rabbá⁵⁹⁹ kiegészítését is, amely pontosan leírja, hogy mivel gyanúsítja meg József a bátyjait.⁶⁰⁰ Ugyancsak felhasználja azt a rabbinikus magyarázatot is, amely szerint Józsefet azért érte olyan sok szenvedés Potifárné miatt, mert vétkezett a testvérei ellen. Ugyanebben a versben van szó arról, hogy a Tóra Józsefet „ifjoncnak” (נער) nevezi. Rasi abban az esetben is a midrás (GR) magyarázatát hozza: *Gyerekes dolgokat cselekedett.* Szépítkezett, hogy minél szebbnek tartsák az emberek. Rasi is, az előtte járókhoz hasonlóan, kritikus szemmel nézett József ifjúkori viselkedésére. Nem volt elnéző vele szemben akkor sem, ha magyarázatában gyakran „igaz”-nak nevezi.

„Izráel ezt mondta Józsefnek: Testvéreid Sikemben legeltetnek. Gyere csak, elküldelek hozzájuk! József azt mondta neki: Kész vagyok rá.”⁶⁰¹ Rasi hozzáteszi: *Kész volt apja parancsát teljesíteni, bár tudta, hogy testvérei gyűlölték [Józsefet].*

Rasi a midrás által⁶⁰² inspiráltan kiemeli az 1Móz 37,13 bibliai jelenet fontosságát, hogy ezzel József jellemének pozitív vonásaira is rávilágítson.⁶⁰³ József tiszteletben tartja apja akaratát akkor is, amikor az hátrányokkal jár. Ezenkívül Rasi bemutatja a Jákób és József közötti bizalmas, közeli apa-fiú kapcsolatot. Rasi itt indirekt módon arra is rámutat, hogy talán Jákób azért szerette Józsefet minden fiánál jobban, mert József tökéletesen engedelmes volt akaratával szemben. Ez a rész arra is utalás lehet, hogy, amint József engedelmes volt földi apjával szemben, úgy Isten akaratának is engedelmeskedett (pl. betartotta a parancsolatokat).

⁵⁹⁸ 1Móz 37,2.

⁵⁹⁹ GR 84,7.

⁶⁰⁰ Ld. a dolgozatomban korábban a GR-ről írt fejezetben.

⁶⁰¹ 1Móz 37,13.

⁶⁰² GR 84,13: „R. Hama bar Hanina ezt mondta: „[Később] atyánk, Jákób visszaemlékezett ezekre a szavakra, és mély lelkiismeretfurdalást érzett: ‘Tudtam, hogy testvéreid gyűlölnék, te mégis azt mondtad nekem: Kész vagyok rá.’”

⁶⁰³ Niehoff, Maren, *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, E.J.Brill, Leiden, 1992, 122.

„Amikor a mezőn bolyongott, találkozott egy emberrel...”⁶⁰⁴ Rasi szerint: *Ez Gábiel [angyalra] vonatkozik, amint [az Írás] mondja*⁶⁰⁵: „...Gábiel, az a férfi...” *κτηρχδ αηττω*

Gelles ezen a magyarázaton keresztül mutatja be a „kreatív gondolkodás” vagyis a „midrás típusú” gondolkodás hatásait Rasinál. Amint az már a bevezetésből kiderült, Rasi a „pesat” exegézis módszerét használta legtöbbször, bár ritkábban (amikor az az alapvető értelemre jobban rámutatott) a midrás exegézis gondolkodásmódja alapján is magyarázott szövegeket.⁶⁰⁶

„...Föltekintve, látták, hogy éppen egy izmaeli karaván közeledik Gileád felől. Tevéik gyógyfűvel, balzsammal és mirhával voltak megrakva, amit Egyiptomba szállítottak...”⁶⁰⁷ Rasi hozzáteszi: *Miért mondja el az Írás, hogy mit szállítottak? Azért, hogy megtudjuk az igazak jutalmát* (שכרן של צדיקים). *Mert nem szokványos, hogy az arabok mást is szállítsanak, mint naftát és iránt, amelynek a szaga rossz. De számára (Józsefnek) jó illatú fűszereket intéztek, hogy ne sértse a rossz szag.*

A Genezis Rabbából kiindulva Rasi azzal is rámutat József „igaz” voltára, hogy elmondja, amikor testvérei eladták, nem kellett rossz szagú anyagok között utaznia, hanem az a karaván, amely arra jött, éppen jó illatú fűszereket szállított. Rasi rámutat, hogy az „igazzal” Isten még a nyomorúságban is jelen van, és könnyebbíti terheit. Rasi ugyancsak Józsefre, mint „igaz” emberre utal a 47,31-hez írott magyarázatában:

„Jákób ezt mondta: Esküdj meg nekem! Ő megesküdött. Ekkor Izráel térdre borult az ágy fejénél.” Rasi magyarázata: *A Sekiná felé fordult. Innen (származik) az, hogy (a bölcsek) azt mondják, hogy a Sekiná a beteg ember fejtámlája fölött van. Másik magyarázat: על ראש המטה: mert ágya tökéletes volt, és leszármazottai között nem volt gonosz. Ez arra tanúság, hogy József király volt, de aki a pogányok között volt fogságban, mégis állhatatos volt igazságában.*

Rasi korában minden zsidó a „pogányok” között volt szétszórva, ezért fontos üzenet volt számukra az, hogy tartsanak ki hitük mellett, ahogy József is tette. Bármilyen magasra is kerülnek a „ranglétrán”, fontosabb legyen számukra az, hogy betartsák a Tóra parancsait.

⁶⁰⁴ 1Móz 37,15.

⁶⁰⁵ Dán 9,21.

⁶⁰⁶ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981,28-29.

⁶⁰⁷ 1Móz 37,25.

„Termő fa ága József, termő fa ága forrás mellett, ágai átnyúlnak a kőfalra. Ezért keserítik, nyilazzák, kergetik az íjások. De mozdulatlan marad íja, feszülnek izmos kezei Jákób erősségének kezétől, onnan, Izráel pásztortól, kösziklájától, atyád Istenétől, ki megsegít téged, a Mindenhatótól, aki megáld téged az ég áldásaival felülről, a lent elterülő mélység áldásaival, az emlékek és anyaméh áldásaival. Atyád áldásai erősebbek az örök hegyek áldásainál, az örök halmok gyönyörűségénél. Szálljanak József fejére, a testvérek közt megszenteltnek fejére.”⁶⁰⁸

Jákób áldása, amint azt már említettem, fontos része a történetnek. Ezt megfigyelhettük a korábbi rabbinikus alkotásokban is, elsősorban a Targumokban. A Targumok József ábrázolásukban a Jákób Józsefre mondott áldásából indulnak ki. Mivel Rasi számára a Targumok jelentik a „pesat” fő forrását, ezért exegézise, szövegfordítása itt elsősorban a Targumok értelmezésén alapul:

(Rasi fordítása:) „A lányok a falakon jártak.” Egyiptom leányai felmáskoztak a falra⁶⁰⁹, hogy (József) szépségét szemléljék. Sok leány mászott fel (a falra).⁶¹⁰ Mindegyik egy olyan helyre, ahonnan (jól) láthatták őt. (Hasonlóképpen) עלִי שׁוּר (azt jelenti) azért másztak fel, hogy láthassák, mint: „...szemlélem, de nem közel...”⁶¹¹ Sok midrás magyarázat van, de ez áll legközelebb a (bibliai) szöveghez... (A 24.vershez) Ez Isten kezén keresztül történt vele, aki Jákób (Istene). És onnan (mint Egyiptom uralkodója) felemelkedett, hogy gondoskodjon Izraelről... Onkelosz...(így) fordítja: próféciája beteljesedett bennük, (azaz) az álmok, amiket róluk álmodott, mert „titokban betartotta a Tórát.” Ez kiegészítés. Nincs héber nyelvű megfelelője az Írásban. „És bizalmát az Örökkévalóba vetette” (ez) Onkelosz fordítása.

A kiválasztott szakaszok azt mutatják, hogy Rasi átveszi azt az exegetikai motívumot, mely szerint az egyiptomi lányok a „falra másztak”, azonban tovább formálja saját elgondolása szerint. A Tg. Ps. J. szerint azért másztak a lányok a falra, hogy József felemelje tekintetét rájuk. Rasi fordítása kis mértékben eltér ettől. Ő úgy értelmezi, hogy a lányok azért másztak a falakra, hogy láthassák József szépségét. Rasi nem is feltételezi az „igaz” Józsefről, hogy felnézett volna ezekre a lányokra. Azt viszont Rasi is elfogadja, hogy József szépségének nem tudtak az egyiptomi leányok ellenállni.

„Amikor eljutottak Góren-Háátádig, amely a Jordánon túl van, nagy és mélységes gyásszal gyászoltak ott...”⁶¹² Rasi hozzáfűzi: [azért volt Góren-Háátád a hely neve, mert] tövisből [תִּשְׁשִׁי] készült

⁶⁰⁸ 1Móz 49, 22-26.

⁶⁰⁹ Ez a fordítás a Tg. Ps. J.-ban fordul elő kizárólag. Onkelosz „ágak”-nak fordítja a בנות szót.

⁶¹⁰ Rasi itt arra utal, hogy a héber szövegben a בנות szó többesszámban, míg a צעדה szó egyszámban található.

⁶¹¹ 4Móz 24,17.

⁶¹² 1Móz 50,10.

sövénnyel volt körülkerítve. Bölcsseink azonban így magyarázzák⁶¹³ [υαρσ]: [Azért nevezték így a helyet, mert ott] történt egy eset, amikor Kánaán összes királya és Ismáel összes hercege eljött, hogy háborút indítson [Jákób fiai ellen]. Amikor meglátták József koronáját, amely kilátszott Jákób koporsójából, mind megálltak és felakasztották koronájukat oda [ahol József koronája volt], körülvették azt koronákkal, mint egy szérű, mely tövisből készült sövénnel van körülvéve.

A midrás írója arra keresi a magyarázatot, hogy miért változott meg a sorrend az Egyiptomból való kivonulás és a bevonulás között. Amikor Kánaánba mentek, hogy Jákóbot eltemessék, a fáraó szolgálai József családjá előtt haladtak (ld. 50, 7-8 versek), míg, amikor visszatértek Egyiptomba (14. vers), mögöttük jöttek. Valaminek történnie kellett a két út között, hogy az egyiptomiak ilyen nagy tisztelettel bántak a zsidókkal a visszajövetelkor. Ami a két út között a midrásírók szerint történt, azt tudhatjuk meg a 10. vershez írott „deras”-ból, amit Rasi is felvett magyarázatai közé.⁶¹⁴

„Miután József eltemette apját, visszatért Egyiptomba testvéreivel és mindazokkal együtt, akik elmentek vele apja temetésére.”⁶¹⁵ Rasi magyarázata: Amikor visszatértek, az Írás a testvéreket az egyiptomiak elé helyezi, akik velük mentek; azonban amikor először mentek Kánaánba, az egyiptomiak voltak a testvérek előtt. Amint [az Írás] mondja: „... és vele ment a fáraó minden szolgálja..”. (7. vers) és utána: „...meg József egész háza népe és testvérei...” (8. vers) Ez azért történt, mert [az egyiptomiak] látták a tiszteletet, amit Kánaán királyai adtak, amikor felakasztották koronáikat Jákób koporsójára. [Ezután ők is] tisztelettel bántak [a testvérekkel, oly módon, hogy megengedték nekik, hogy előttük menjenek az úton, amikor visszatértek Egyiptomba.]

Amint ezt már a 10. versnél is láthattuk, Rasi átveszi a midrás magyarázatát. Ugyanez a történet szerepel mindkét vers interpretálásakor. A két szöveg ugyanarra az eseményre utal, és a Talmudban is így jelenik meg (Szóta 13a).⁶¹⁶ Bár Rasi legtöbbször jó véleménnyel van Józsefről, az „igaz”-ról, azonban gyengeségeit is bemutatja olvasói előtt.

„Amikor látták József bátyjai, hogy apjuk meghalt, ezt mondták: Hátha József bosszút forral ellenünk, és visszafizeti nekünk mindazt a rosszat, amit vele szemben elkövettünk!”⁶¹⁷ Rasi hozzáteszi: *Mi a jelentése annak, hogy „látták”? Gyakran ettek József asztalánál, és ő mindig melegen fogadta őket apja iránti tiszteletből. Miután azonban Jákób meghalt, nem fogadta őket melegen.*

⁶¹³ Szóta 13,a.

⁶¹⁴ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 50.

⁶¹⁵ 1Móz 50,14.

⁶¹⁶ Gelles, *Peshat and Derash*, 1981, 50.

⁶¹⁷ 1Móz 50,15.

József testvérei attól féltek, hogy apjuk halála után József bosszút áll rajtuk. József azonban „igaz” emberhez méltóan válaszol nekik: „Vajon Isten vagyok én?”⁶¹⁸ Rasi hozzáteszi: *Vajon (Isten) helyében vagyok én? „...ha bántani akartalak volna titeket hitetlen módon, vajon sikerült volna? Vajon ti nem terveztetek rosszat ellenem? De Isten jóra fordította azt. Akkor én hogyan bánthatnálak titeket?”*

Rasi értelmezése szerint József nem bocsátott meg szívből testvéreinek, csak apja iránti tiszteletből evett velük együtt. Ez azonban megváltozik akkor, amikor Isten iránti tisztelete kerül előtérbe. József újra megmutatja „igaz” voltát, amikor Isten hatalmára utal. Ő önmagát egyszerű, halandó embernek tartja, aki nem tehet semmit Isten akarata ellen, ahogy a testvérek sem tehettek volna ellene, ha Isten nem engedte volna meg nekik.⁶¹⁹

5.3. Összefoglalás

Rasi leggyakrabban a Genezis Rabbá és a Targumok exegézisét használja fel Tórákommentárában, ugyanakkor többször is elfogadja a Talmud, Misna és egyéb rabbinikus mű magyarázatát. Amint azt megfigyelhettük, Rasinál is találkozhatunk több exegetikai motívummal, melyeknek „születését”, vagy legalábbis korai szakaszát a rabbinikus irodalom korábbi műveiben nyomon követhettük.

Mivel Rasi gyakran a GR kommentárát használja fel a József történethez írt magyarázatában (és általában Tórákommentárában), ezért sok közös vonás fedezhető fel a két alkotás között. Rasi mindezek mellett kritikus szemmel tekint a midrásirodalom alkotásaira, és nem minden esetben követi a Genezis Rabbát. Ritkán fordul elő, hogy első értelmezésben „deras” szerepel és nem a „pesat” jelentés.

A történet elején azonban, a GR-ban és Rasi kommentárában részletes leírást találhatunk József és Jákób kapcsolatáról, József személyének fontosságáról és a testvérek személyiségéről.

Rasi, akárcsak az előtte járó rabbik, kortársai számára érthetővé, kézzelfoghatóvá akarta tenni a Tóra mondanivalóját. Kommentárja teológiai tanításokat, üzeneteket közvetít mindenkor olvasói felé. Rasinál megfigyelhettük Izráel országának fontosságát, a héber nyelv szeretetét és a szülői tisztelet jelentőségét.

⁶¹⁸ 1Móz 50,19.

⁶¹⁹ 1Móz 50,20.

József fiatalságának bemutatása nagyjából minden rabbinikus műben hasonlóan történik. A rabbik kritikus szemmel néznek József viselkedésére, kiemelik, sőt kiszínezik személyiségének negatív vonásait, hogy ezzel magyarázzák későbbi megpróbáltatásait. József történetének rabbinikus elemzéseiben megfigyelhető a klasszikus „bűn és bűnhődés” struktúra, amely az isteni igazságszolgáltatás működésére akarja felhívni a figyelmet. Hiába volt Jákób kedvenc fia, és hiába volt oly sok közös vonásuk, József „gyerekesen viselkedett” és „pletykált” testvéreiről (Rasi 1Móz 37,2). Negatív vonásai mellett József mégis az „igaz”-ak közé tartozik, és Rasi ezt erősen, több helyen is hangsúlyozza (pl. Rasi 1Móz 37,25).

Potifárnéval való találkozása központi fontosságú a rabbinikus irodalom korábbi alkotásaiban, Rasinál azonban veszít jelentőségéből, és nem a legfontosabb esemény József életében. Rasi többféle elképzelést is bemutat, amely széles palettán mozog, egészen odáig, hogy József nem tudott ellenállni Potifárnénak,⁶²⁰ de Józsefet alapvetően ártatlannak tartja, és magyarázatából kiderül, hogy Rasi véleménye szerint József „igaz” emberhez méltóan viselkedett.

Rasi többször is rávilágít József gyengeségeire⁶²¹, melyek elsősorban a hiúság, önimádat, önzőség körébe tartoznak. Rasinál azonban elképzelhetetlen József „bűnbeesése” Potifár feleségével. József még testi érintkezés nélkül sem hajlandó Potifárné mellé feküdni.

Ugyanakkor József nagy hibát követ el, amikor reménységét egy ember segítségébe veti. Rasi felhívja a figyelmet arra a részre, melyben a főszűrmester elfelejtkezik Józsefről (1Móz 40,23), akinek emiatt még két évig börtönben kellett maradnia. Ezzel a gondolattal egy alapvetően fontos teológiai kérdésre mutat rá. József, annak ellenére, hogy „igaz” volt, nem bízott eléggé Istenben, hanem egy fontos ember közbenjárásában reménykedett. A főszűrmester nemcsak magas hivatalban lévő ember volt, hanem egyiptomi is, nem zsidó, ami még inkább József helytelen gondolkodására mutat rá.

József egyiptomi felemelkedése fontosnak számít Rasi számára, aki megjegyzi, hogy József Egyiptomban is megmaradt hithű zsidónak, aki nem szégyellte vallását gyakorolni, sőt, még az egyiptomiaknak is megparancsolta, hogy metélkedjenek körül. Ezzel azt üzeni kortársainak, hogy bármilyen nehéz is zsidónak maradni, ne szégyelljék hitüket.

A Targumból Rasi átveszi azt az exegetikai motívumot, mely szerint az egyiptomi lányok a „falra másztak”. Rasinál azonban megváltozik a motívum. Nála ez azért történt, mert a leányok látni akarták József szépségét. Rasi nem feltételezi Józsefről még azt sem, hogy rájuk nézett volna.

⁶²⁰ Niehoff, *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, 1992, 136. (pl. GR LXXXVII: IX)

⁶²¹ Ld. a dolgozatban a 39,6-7 magyarázatánál.

József testvérei Rasi számára éppen olyan fontosak a történetben, mint maga József. Különösen a Júdával kapcsolatos eseményeket tárgyalja részletesen. A testvérek viselkedését nem szépíti, azonban megjegyzi, hogy őszinte emberek voltak.⁶²² Rúben kivételével gyilkos szándék volt a szívükben, azonban a későbbi események azt mutatják, hogy megbánták cselekedetüket, és meg akarják keresni Józsefet, hogy kiszabadítsák rabságából.⁶²³

A rabbinikus munkák fényében a József történet új megvilágításban áll előttünk, „új” részletekkel gazdagodik tudásunk. A történetbeli személyiségek részletes bemutatására és lelki átalakulására nagy hangsúly kerül oktatói célból. A Biblia szövegéből kiderül, hogy József Isten akaratából jut el Egyiptomba, ahol nemcsak megpróbáltatások érik, hanem megtisztelő címet kap és népének segítsége lesz.

A rabbik nem próbáltak Józsefből tökéletes embert varázsolni, sőt, néha túlhangsúlyozták negatív vonásait. Mindezek mellett, a rabbinikus irodalomban József megmaradt „igaz” embernek, aki élete legfontosabb döntéseiben Istenre hallgat és Isten hatalmára mutat. A József történetből és a megismert rabbinikus magyarázatokból nemcsak az ötödik vagy a tizenkettedik század zsidó emberei tanulhattak, hanem mi, ma élő keresztyének is gazdagodhatunk.

⁶²² Rasi 37,4-hez írt magyarázata.

⁶²³ Rasi 42,13-14-hez írt magyarázatát.

6. Összefoglalás

A József novella minden kétséget kizáróan a Héber Biblia egyik legfontosabb története. A Tórában található, ami a zsidó gondolkodásban betöltött fontos szerepére utal. Disszertációmban bemutatom a történet rabbinikus interpretációját a bibliai időktől kezdődően egészen a középkorig.

Az első fejezetben a József név Biblián belül található megjelenésének elemzésére helyezek hangsúlyt, kivéve az 1Móz könyvét. Annak ellenére, hogy a Genézis könyve részletesen taglalja a történetet, a Héber Biblia egyéb helyein aránylag kevés utalás található Józsefre. A József történet magyarázatával foglalkozó tudósok zöme általában két igehelyet említ meg a történet bibliai interpretációjánál: „Mózes áldását” (5Móz 33) és a 105. zsoltárt. Mindezek ellenére fontosnak találtam megvizsgálni a többi bibliai utalást és azok kontextusát, hogy teljesebb képet kapjunk a név megjelenéséről, jobban megérthessük a rabbinikus gondolkodásban szereplő bibliai helyeket és magyarázataikat, valamint hogy ezzel is hozzájáruljak a modern tudományos kutatás eredményeihez.

A dávidi monarchia kettészakadása után a József név „geopolitikai realitássá” alakult át, és leggyakrabban az északi országgrészre, Izraelre vonatkozott. Izrael elfoglalása után a név feledésbe merült a zsidók emlékezetében. A babiloni fogság után sem találunk nyomokat rehabilitációjára. Az első fejezetben tehát arra a megállapításra jutottam, hogy a József név elsősorban a Biblia korábbi írásaiban jelenik meg. Akkor is, amikor a későn lezárt gyűjteményben, a Zsoltárok könyvében, találkozunk a névvel, a szövegrész, ahol József neve előfordul korábban keletkezett. Általában elmondható, hogy azok a szövegek, ahol a József név megjelenik, a hatodik és a nyolcadik század körül keletkeztek. Szinte soha nem fordul elő későbbi szövegekben, és nincs nagy szerepe a fogság után írt könyvekben.

A második fejezetben a József történetet a Genezis Rabbában (GR) elemzem, amely a Mózes első könyvéhez írt korai rabbinikus homiletikai-aggadikus exegézis. Ha megnézzük, hogyan szerepel a József történet a GR-ban, akkor megfigyelhetjük, hogy a magyarázatok néhány fontos fókuszpont köré csoportosulnak: ilyenek például József ifjúsága, Jákób és József kapcsolata valamint József és Potifárné „viszonyának” elemzése.

A GR rabbijai kritikus szemmel néznek József személyiségére. Bemutatják a fiatal József jellemhibáit, pl. bátyjairól való árulkodását. Az ötödik század politikai, társadalmi és vallási háttéréből nézve az áruló magatartás az egész zsidó közösség létét veszélyeztette.

A rabbik részletesen leírták a Jákób és József közötti kapcsolatot. A legfontosabb gondolat ebben az, hogy Jákóbnak azért volt József a kedvenc fia, mert nagyon sok volt közöttük a hasonlóság. A GR-ból többek között azt is megtudjuk, hogy mindketten körülmetélten születtek, anyjuk meddő volt, testvérük meg akarta ölni őket, el kellett hagyniuk szülőföldjüket. A Jákób és József közötti különleges kapcsolat érzékeltetése érdekében a rabbik azt tanították, hogy amíg József Egyiptomban volt, Jákób megérezte, hogy életben van és „reményt” látott Egyiptomban (GR 91,1). Ezzel a résszel a bölcsek azt mutatták be, hogy Izrael fiai még a legsötétebb helyzetben is reménykedhettek egy jobb jövőben, és a nehéz körülmények ellenére mindig van lehetőség a megújulásra.

A Jákób és József kapcsolatának bemutatása után, József és testvérei közötti viszony jellemzőit foglalom össze. Rúben és Júda szerepe a legfontosabb ezekben az eseményekben. Rúben, az elsőszülött, meg akarta menteni József életét és —a rabbik szerint— megnyitotta az utat a bűnbánat felé. Rúben ugyanakkor apja egyik feleségével hált, ezért elvesztette születési jogát. Júda személyének fontossága az egész történet alatt megmarad. A Biblia egy egész fejezetet szentel személyének. Júda volt az, aki békéltetni próbálta Józsefet a testvéreivel, amikor Egyiptomban újra találkoztak. Júda és Támár leszármazottja volt Dávid, valamint úgy gondolták, hogy tőlük fog származni az eljövendő messiás is. A messiás eljövetele különösen

fontos volt az ötödik században élő rabbik számára, amikor vallási életüket a keresztyénség diadala veszélyeztette.

A GR írói a történet elején a testvérekkel szimpatizálnak, és nagyon kritikusan néznek József tetteire. A cselekmény második felében elnézőbbek Józseffel szemben, aki megbűnhődött vétkeiért, szenvedett és magas pozícióra jutott Egyiptomban. A bölcsek fontosnak tartották elmondani, hogy Isten „különösképpen” Józseffel volt az idegen országban.

A József történet legkiemelkedőbb része a GR-ban a József és Potifárné közötti viszony bemutatása. Néhány rabbi hiúsággal vádolta Józsefet, és azzal, hogy nem törődött apjával, aki elvesztését siratta. Nézőpontjuk szerint Isten büntetésként küldte ellene Potifárnét. A bölcsek egy része úgy gondolta, hogy József kész volt engedni úrnőjének, azonban apja képének megjelenése meggátolta ebben. József és Potifárné kapcsolata nem ott ér véget, ahol a Bibliában. Beszélgetésük tovább folytatódik a börtönben, ahova Potifárné követi Józsefet, hogy tovább kínozza szavaival.

A GR-ban Józsefet gyakran nevezik „igaz” embernek. A korai rabbik általában szívesen idealizálták alakját, egyszersmind nagyon kritikusak is vele szemben. Nem próbálják kisebbiteni hibáit, hanem inkább hangsúlyozzák jellemgyengeségeit. A GR-ban még „antiszemizmussal” is találkozhatunk, amely valószínűleg a rabbik saját élményéből került át az exegézisbe. Ez különösen abból a jelenetből derül ki, amikor az egyiptomiak nem akarják, hogy egy zsidó uralkodjon felettük.

A harmadik fejezetben megvizsgálom a József történet exegetikai motívumait a fontosabb rabbinikus, különösen a homiletikus- aggadikus, írásokban. Összehasonlítom a több dokumentumban is párhuzamosan megjelenő szakaszokat, és bemutatom az egyes exegetikai motívum fontosabb aspektusait. Demonstrálom a József történet „új”, a 1Móz könyvéből „hiányzó” részleteit, amelyeket az első évezred rabbijai tanítanak számunkra, valamint megvizsgálom szerepüket a történet és saját koruk kontextusában.

Amint a GR-ban, úgy pl. a MidrTeh-ban és Rabbi Nátán Avótjában is, József körülmetélten született. A különbség az, hogy ezeken a helyeken —a GR-val ellentétben— egy egész lista található azokról az „igaz” emberekről, akik ugyancsak körülmetélten születtek (Ádám, Jákób, Mózes, Dávid, stb.). A rabbik szemében, ha valaki körülmetélten született, testileg-lelkileg tökéletesnek számított.

A bölcsek számára a történet egyik legizgalmasabb része a József és Potifárné közötti viszony volt. Sokan próbálták kitalálni, mi is történt kettőjük között. A Targumok írói általában igaz embernek mutatják be Józsefet, aki Istennek még titokban is engedelmes volt

(Tg. Onk. 1Móz 49,24). Azért vált naggyá, mert testi vágyaival ellentétben, nem engedett Potifárnénak (pl. Tg. Ps. J. 1Móz 49,24). Ugyanakkor azt is megtudjuk, hogy királyok leányai csodálták Józsefet, mert nem követte „szíve elképzeléseit” (Tg. N. 1Móz 29,22). A Targumok bölcsei is központi fontosságúnak tartották Józsefnek Potifárnéval való viselkedését, amely minden későbbi eseményre hatással volt a történetben. A rabbik szemében József lett a helyes viselkedés vallási-etikai „prototípusa”.

A Talmudban maga Isten az, aki József mellett tesz tanúbizonyságot, és még egy betűt is hozzátold József nevéhez, mert nem követett el házasságtörést (bSzóta 36b). A MidrTeh írói is hasonlóképpen hiszik József ártatlanságát ebben az ügyben (MidrTeh 81,7).

Több „új” részlettel is találkozunk itt. Az egyik, hogy József olyan szép volt, hogy az egyiptomi hölgyek nem tudtak neki ellenállni. A rabbik elmesélik a midrást, mely szerint Potifár felesége vacsorára hívta az egyiptomi udvar asszonyait, azért, hogy Józsefet megmutassa nekik, és hogy jobban megértsék helytelen érzelmeit. Amikor a vacsorához hozzákezdtek, Potifárné behívatta Józsefet, aki szépségével úgy elbűvölte az egyiptomi hölgyeket, hogy azok mind megvágták a kezüket (Midrás Tanchuma).

Más rabbinikus iratban arról olvashatunk, hogy az egyiptomi nők ékszereiket dobálták József elé, és az egyiptomi „lányok a falra másztak”, azért, hogy József egy pillantást vessen rájuk (Tg. Ps. J. 1Móz 49,22). Általában a rabbik Józsefet „igaz” embernek tartották, akinél nem volt nagyobb Izraelben, mert Mózes, a legnagyobb foglalkozott a csontjaival (mSzóta 1,9). József csontjainak a fontossága több rabbinikus iratban is előfordul (pl. bSzóta, Mekilta), ami nemcsak József személyének fontosságát mutatja be, hanem az Izraelben való temetkezésre bízta a zsidókat. A rabbik, hogy József „igaz” voltát még jobban hangsúlyozzák, elmondják, hogy még a Tízparancsolatot is tökéletesen betartotta. Ez a zsidó gondolkodásban tökéletesen elfogadható volt, hiszen a Tórát egy egységnek tartották, ahol „visszautalással”, időrendi sorrend figyelembe vétele nélkül bármi megtörténhetett.

Amikor ezek a midrások keletkeztek, a zsidóság nehéz történelmi és vallási helyzetben volt. A Jeruzsálemi Templom lerombolása után vallási káosz fenyegette a zsidóságot. A keresztyének növekvő száma veszélyeztette őket szellemileg és fizikailag is. A rabbik fontosnak tartották, hogy leszögezzék, írásba foglalják a tanításokat, amely segített a szellemi élet gazdagításában és a hit megmaradásában. A „remény”, amelyet a Jákób Egyiptomban látott, a vallásos zsidó számára a messiás gyors eljövételének reménye volt, amely szenvedéseik végét és Izrael földjére való visszatérést jelentette. Addig is arra törekedtek, hogy csontjaikat a Szentföldön temessék el és megtartsák zsidó hitüket.

Disszertációm utolsó fejezetében Rasi (1040-1105) tórákomentárjában tanulmányozom a József történetet. Rasi a középkor legnagyobb zsidó bibliamagyarázója, felhasználja az előtte járó rabbik alkotásait. Exegézisében elsősorban a Targumok és a GR magyarázatait fogadja el, azonban a Talmudot, a Misnát és más rabbinikus munkát is felhasznál. Kommentárjában több olyan exegetikai motívum is megtalálható, amelyet a korábbi rabbiktól vesz át. Rasi leggyakrabban a szöveg elsődleges jelentését, a „pesat” értelmet hangsúlyozza. Ritkábban fogadja el első jelentésként a midrás, a „deras” értelmezést. A GR-hoz hasonlóan, Rasi fontosnak tartja hangsúlyozni Jákób és József kapcsolatát. Megtudjuk, hogy miért volt József Jákób kedvenc fia, és miért folytatódott Jákób története Józsefben. Miközben a bibliai szöveget magyarázza, Rasi a Judaizmus alapvető tanításaira oktatja kortársait. Felhívja a figyelmet az Izraelben való temetkezésre, a héber nyelv szentségére és a parancsolatok betartásának fontosságára.

A korábbi rabbikhoz hasonlóan kritikus szemmel néz József ifjúkori viselkedésére, amikor testvérei ellen „árulkodott”, és ezért később bűnhődnie kellett. Az isteni igazságosság munkája jelenik meg József életének eseményeiben. Az a meggyőződés, hogy gyerekes viselkedése ellenére „igaz” ember volt, nemcsak a korábbi rabbiknál, hanem Rasinál is megjelenik.

Amíg a József és Potifárné közötti kapcsolat központi fontosságú volt a korábbi rabbik írásaiban, addig Rasi nem helyez nagy hangsúlyt erre az epizódra. Rasi legtöbbször bemutatja az előtte élő rabbik tanításait, azonban nem tartja valószínűnek, hogy egy igaz ember ilyen komoly kísértésbe eshet egy asszony miatt. Ő is beszél József jellemgyengeségeiről, de nem hangsúlyozza azokat túl. Véleménye szerint József még „intimitás nélkül” sem akart Potifárné mellé feküdni. Kritikája azonban megegyezik a korábbi rabbik kritikáival, amikor arra mutat rá, hogy József emberben bízott, ahelyett, hogy Istenben reménykedett volna. Ez abból derül ki, amikor a fáraó egyik főemberét, a fösütömestert arra kéri, hogy járjon közben érdekében a fáraónál. Ezért a hibájáért még két évig kellett Józsefnek börtönben maradnia. „Igaz” ember létére egyedül Isten szabadításában kellett volna reménykednie. Miután kijött a börtönből, József magas pozícióba került Egyiptomban. Ő lett a fáraó után az első ember az országban.

Rasi a GR íróinak a gondolkodását követve kiemeli, hogy József még abban a magas pozícióban is hűséges maradt vallásához, és a hét szűk esztendő alatt arra szólította fel a hozzá élelemért forduló egyiptomiakat, hogy metélkedjenek körül. Rasi emellett a Targum egyik fontos exegetikai motívumát is hangsúlyozza, mely szerint az egyiptomi lányok a „falra másztak” József miatt. Rasinál kommentárjában azonban megváltozik a motívum, mert nála nem azért másznak a lányok a falra, hogy József felnézzen rájuk, hanem azért, hogy

megszemléljék József szépségét. Rasi feltételezi, hogy az igaz ember nem is néz (idegen) nőkre.

Rasi kommentárjában József testvéreinek fontos szerepük van. Részletes leírást találunk Júda és Rúben személyiségéről. Júda szerepe egész Izráel élete és jövője szempontjából fontos, mert nemcsak Dávid született ebből a törzsből, hanem az eljövendő messiás is az ő vonalából fog világra jönni. Ahogy a történet végéhez közeledünk, a testvérek nagy lelki változásokon mennek keresztül. Rasitól megtudjuk, hogy azért mentek Egyiptomba, hogy Józsefet a rabszolgaságból megmentse. Nem engedték azt sem, hogy legfiatalabb testvérüket, Benjámint fogva tartsa József.

A rabbinikus munkák fényében egy „új” József jelenik meg előttünk, aki Isten akaratából kerül Egyiptomba, de felemelkedik, hogy családjának és népének megmentője legyen. A rabbik nem próbáltak „tökéletes” embert faragni belőle, hanem bemutatták jellemhibáit is. József mindezek ellenére megmaradt „igaz” embernek a korai és középkori rabbik exegézisében is, mert élete fontosabb pillanataiban engedelmes volt, nemcsak apjának, hanem Istennek is. Mi, 21. században élő keresztyének is sokat tanulhatunk ezektől a zsidó bibliamagyarázóktól. Ma, amikor a keresztyénségnek harcolnia kell fennmaradásáért, számos biztatást találhatunk a bölcsek magyarázataiban. A rabbik írásaiban található „új” motívumokban tanítás található „új” világunk számára hitről, Istenről és az Istennek való engedelmesség fontosságáról.

7. Summary

Without a doubt, the Joseph novella remains one of the most important stories in the Hebrew Bible. It can be found in the Torah, demonstrating its prominence in Jewish thought historically. My dissertation concentrates on the rabbinical interpretations of it from Biblical times to the Middle Ages.

The first chapter analyzes the inner-biblical interpretation, excluding the Book of Genesis. Despite the very substantial treatment of Joseph in this book, there are very few references to him elsewhere in the Old Testament. Most commentators of the Joseph story in rabbinical literature deal primarily with two passages, the “Blessing of Moses” (Deut. 33), and Psalm 105. Even though most scholars disregard all the other areas where Joseph’s name appears, I found it significant to make the extra effort to examine these issues that others overlook, in order to be able to contribute something new to modern scholarship.

After the Davidic monarchy split into two, a southern and northern kingdom, the name Joseph mostly referred to the Northern kingdom of Israel. After the fall of Israel the name Joseph started to fade in the memory of the Israelites. I concluded that the name of Joseph mostly appears in the early writings of the Bible. Even when the name appears in the Book of Psalms, which is a later compilation, the text itself belonged to an earlier record. Generally, the texts where Joseph appears have been written around the sixth and the eighth century. It almost never appears in later texts, and it does not have an important role in the books written after the exile.

In the second chapter, I examine the Joseph story in *Genesis Rabbah*, a collection of ancient rabbinical homiletical/aggadic interpretations of the book of Genesis (abbreviated from this point simply as GR). If we look at the story of Joseph illustrated in GR, we note that there are some significant focus points; the youth of Joseph, the relationship between Jacob and Joseph, and the affair with Potiphar's wife in Egypt.

The rabbis of GR were critical of the personality of Joseph by emphasizing his character defects. He was a snitch. As a young man, Joseph ran to his father to report every little detail of his brother's transgressions against the law. In the social, religious, and political setting of the fifth century, lacking family loyalty or being a traitor to one's own, threatened the cultural hegemony of the whole Jewish community.

The rabbis described a special relationship between Jacob and Joseph. Jacob favored Joseph because of their great similarities. In GR, we learn that they were born circumcised, their mothers were barren, their brother(s) wanted to kill them, and both had to leave their land. To show the closeness between Jacob and Joseph, the rabbis said that when Joseph was in captivity, Jacob felt that his son was alive, and saw "hope" in Egypt (GR 91:1). The sages illustrated to the children of Israel that even in the darkest night of the soul, there is always hope for a better future, and that life constantly offers the possibility for redemption, no matter how dreary the circumstances.

After examining the relationship between Jacob and Joseph, I deal with the tension among Joseph and his brothers. Ruben and Judah have the most significant role in these events. Ruben, the firstborn, slept with one of his father's wives, and lost his birthright. He also wanted to save Joseph's life; and in the opinion of the rabbis, he opened the way towards repentance. Judah's importance endures throughout the Joseph story, because of messianic hope. David was a descendant of Judah and Tamar. In the future, their offspring is destined to become the messiah, which makes Judah's life central to the whole story of Israel. The

coming of the messiah was extremely important in the Jewish community of fifth century of the C.E. because of the triumph of Christianity.

The rabbis of GR favor the brothers, and are more critical of Joseph at the beginning of the story. In the second half of the novella, they are more indulgent with Joseph for at that point in his life, he suffered before he rose to power in Egypt. The sages tell us that God was “particularly with” Joseph while he was alone in a foreign land.

The relationship between Joseph and Potiphar’s wife is the most important focus point of the Joseph story in GR. Some rabbis charged Joseph with vanity, and that he forgot his father who was mourning over his disappearance. In their opinion God sent Potiphar’s wife to him as a punishment. Certain rabbis thought that Joseph was ready to yield to his master’s wife, but his father’s image stopped him from misconduct. The story between Joseph and Potiphar’s wife does not end the way it ends in the Bible. Their conversation continues even in the prison, where Potiphar’s wife follows him, and tortures him with evil words.

In GR, Joseph is called “righteous” many times. Generally, the early rabbis idealize the figure of Joseph, but they are also very critical of him. They don’t try to minimize his mistakes, but rather to accentuate his character flaws. We also find traces of anti-Semitism in their time, especially in the scene when the Egyptians tell the pharaoh that they don’t want a Jew to be the ruler over them.

In the third chapter, I examine the exegetical motifs of the Joseph story in the most important rabbinical writings, especially the homiletic/aggadic ones. I compare parallel passages from different documents, and reveal the important aspects of each individual interpretive motif. By illustrating the development of these motifs in different written works, and their function within the larger context of the narrative, I demonstrate how the rabbis of the first millennium teach us many “new” details about the Joseph story that cannot be found in the Bible as we know it from the original text in Genesis.

Like GR, in Midrash Psalms, Avot de Rabbi Nathan and similar documents, Joseph was born circumcised. The difference here is that a whole list of people exists who were also born circumcised and are righteous (e.g. Adam, Jacob, Moses, David). In the eyes of the rabbis if somebody was born circumcised it meant that they were perfect in body and soul.

For the rabbis, one of the most interesting parts of the story was the relationship between Joseph and Potiphar’s wife. The sages have many different opinions about what really happened between Joseph and Potiphar’s wife. The Targums usually show Joseph as a very righteous man who is obedient to God even in secret (Tg. Onk. Gen. 49:24). He became great because, counter to his physical inclination, he did not give in to Potiphar’s wife (e.g.

Ps. J. Gen. 49:24). We also learn that the daughters of kings admired him for Joseph did not follow “the imagination of his heart” (Tg. N. Gen. 29:22). The writers of the Targums think Joseph’s behavior towards Potiphar’s wife is the most consequential event which affects everything that happens later in the story. In the view of the rabbis, Joseph becomes the “prototype” for ethical religious conduct. Similarly, in Talmud we see that God Himself testifies, and also gives a letter of His name to Joseph, because he did not commit adultery (bSotah 36b). The writers of Midrash Psalms likewise firmly declare that he was innocent in this case (MidrTeh 81:7).

We learn many “new” details from the rabbis’ teachings. One of them is that Joseph was so handsome that Egyptian women could not resist him. Potiphar’s wife gave a big dinner for her girlfriends to show them the beauty of Joseph. When they started the dinner she asked to see him. When Joseph came in they cut their hands (Midrash Tanchuma), because his beauty distracted them so much that it hurt. In other places we read that the Egyptian women threw their jewelry in front of him, and the “*girls climbed the walls*” so he would look up to them (Tg. Ps. J. Genesis 49:22).

Generally the rabbis considered Joseph as one of the most “righteous” people of the Bible. There was no greater man than Joseph, for Moses himself, who was the greatest in Israel, attended to his bones (mSotah 1,9). The importance of Joseph’s bones comes up in many rabbinical writings (e.g. bSotah, Mekhilta). This showed not only the significance of Joseph, but also the belief in transporting bones for reburial in Israel. The sages teach that Joseph was so righteous that he perfectly kept the Ten Commandments, even before they existed (Mekhilta de R. Ishmael, Besallah). In the Jewish world view, this was completely congruent, because of the usage of back-reference and their understanding of the Torah as one unit.

For the Jewish people it was a hard historical, sociological, and political situation when these midrashim surfaced. After the Temple in Jerusalem was destroyed, religious chaos confused the Israelites. The growing number of Christians threatened their belief system, and their existence, both ontologically and physically. This was one of the reasons the rabbis had to lay down what they believed, and teach their fellow Jews how to keep their faith in an age of anxiety and change. The “hope” that Jacob saw in Egypt was also the hope of the religious Jew whose eschatology affirmed the rapid coming of the Messiah and return to the Eretz Israel. Until then, they buried their bones in the Holy Land, and kept the faith.

In the last chapter of my dissertation, I deal with the Joseph story in Rashi’s (1040-1105) Torah commentary. Rashi, the greatest Torah commentator of the Middle Ages,

utilizes all the rabbinical works written before him in his exegesis. He closely follows the suggestion of GR and the Targums, but also quotes the Talmud, Mishnah, and other rabbinical writings. In his commentary there are many exegetical motifs that are encountered in earlier rabbinical works.

Most often Rashi emphasizes the basic, elementary meaning of the Torah first, called *peshat*. It is very rare that he accepts the *derash*, the midrashic interpretations, as the first meaning of the text. Similarly to the interpretation of GR, Rashi stresses the importance of the relationship between Jacob and Joseph. We learn why Joseph was Jacob's favorite son, and why Jacob's family line and Israel's history continues in Joseph. Rashi, while he explains the biblical text, also teaches his readers about the substantial teachings of Judaism. He talks about the significance of being buried in Israel, the beauty and holiness of the Hebrew language, and keeping the commandments. Similarly to the earlier rabbis, he looks critically at the behavior of the young Joseph. He gossiped against his brothers, and for this he is punished later in his life. The works of divine justice are present in Joseph's life. In spite of his childish behavior, he was a righteous man, and this appears not only in the earlier rabbinical writings, but also in Rashi's Torah Commentary.

While the affair between Joseph and Potiphar's wife has a central importance in earlier Rabbinical writings, Rashi does not put too much emphasis on this episode. He exegetes this part of the story with fewer words than the earlier rabbis. Rashi shows the opinion of the sages who interpreted the events before him, but he does not think that a righteous man could be overcome by the temptation of a woman. He talks about the weaknesses of Joseph, but does not overemphasize them. In his opinion Joseph did not want to lie next to Potiphar's wife, *even without intimacy*. At the same time Rashi's critique against Joseph is the same as the rabbis'. Joseph trusted in man instead of God when he asked the baker of the pharaoh to do him a favor. For this mistake, he had to stay in prison for two more years. As a righteous man, he should have hoped for God's deliverance. After he came out of prison, Joseph rose into high position in Egypt. After the pharaoh, he became the most important leader in the greatest country of the known world at that time.

Rashi, similarly to the account of GR, emphasizes that even in that high position Joseph remained faithful to his religion, and during the seven years of famine ordered the Egyptians to become circumcised if they wanted to buy his grain. Rashi also uses the exegetical motif found in the Targum, that the Egyptian girls "*climbed the walls*". The Midrash changes in Rashi's commentary, because the girls in his opinion climbed the walls in order to see Joseph's beauty, and not to be seen by him. Rashi assumes that a righteous man

does not even look at (gentile) girls. In his commentary, Joseph's brothers have a very important part in the story. We find a detailed description about Judah and Ruben. Judah's role is significant in the whole of Israel's life and future, for David was born from his tribe, and the future Messiah will originate from his lineage. As we get closer to the end of the story, Joseph's brothers go through a big change of heart. We learn that the brothers' goal by going down in Egypt was to save Joseph from slavery. They also did not let Joseph take their youngest brother, Benjamin, when Joseph tested them.

In the light of the rabbinical works we meet a "new" Joseph, who by God's will goes down to Egypt, but rises and becomes the help of his family and nation. He gains status as a figure who saves spiritually through forgiveness, but also physically through food. The rabbis did not try to make Joseph look "perfect" or a "saint", but rather tended to overemphasize his character defects. In spite of this, Joseph remains "righteous" throughout the history of rabbinical works, for he obeys his father and God in the most important decisions of his life.

Christians of the 21st century can learn from the teachings and exegesis of these Jewish commentators. Currently, Judaism, Christianity and Islam are all challenged by the anxiety and chaos of a multi-media society, terrorism, and fears brought about by world consciousness of religious pluralism. This situation causes many people to talk of a "post-Christian world" in a same way that the destruction of the Temple and the adoption of Christianity by Constantine must have marginalized and caused a redefinition of what it meant to be a Jew at the time of these rabbinical writings. These "new" teachings have "new wisdom" to help us in our "new world".

Bibliográfia

Allen, Leslie C., „The First and Second Books of Chronicles”, in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Vol. III., Abingdon Press, Nashville, TN, 1999, 297–661.

Banitt, Menahem, *Rashi: Interpreter of the Biblical Letter*, The Chaim Rosenberg School of Jewish Studies Tel-Aviv University, Israel, Tel-Aviv, 1985.

Baron, Salo W. "Rashi and the Community of Troyes" in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 47-72.

Bartha Tibor (szerk.) *Keresztyén Bibliai Lexikon. I–II. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1993.

Bekkum, Wout Jac. Van, “The Hebrew Grammatical Tradition in the Exegesis of Rashi” in Gabrielle Sed-Rajna (ed.) *Rashi 1040-1990: Hommage a Ephraïm E. Urbach*, Les Editions du Cerf 29, bd Latour-Maubourg, Paris, 1993, 427-435.

Bereschit Rabbah mit kritischem Apparat und Kommentar [héber] von J. Theodor Nach dem Ableben des Verfassers bearbeitet und ergänzt von Ch. Albeck, Verlag M. Poppelauer, Berlin, 1927.

Bergman, Bernard, “Giants of Tradition; Rashi as Commentator” in *Tradition*, no.1 fall, 1958-59, 104-116.

Birch, Bruce C., „The First and Second Books of Samuel” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Vol. II., Abingdon Press, Nashville, TN, 1998, 947–1384.

Bloch, Joshua “Rashi, the Great Expounder of the Bible and Talmud” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 49-61.

Bowker, John, *The Targums and Rabbinic Literature. An Introduction to Jewish Interpretations of Scripture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1969.

Boyarin, Daniel “De/Re/constructing Midrash” in *Current Trends in the Study of Midrash*, (ed.) Carol Bakhos, (Supplements to the Journal for the Study of Judaism, Vol. 106.) Brill, Leiden, 2006.

Boyarin, Daniel, *Intertextuality and the Reading of Midrash*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1990.

Brueggemann, Walter, „Exodus” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Vol.I., Abingdon Press, Nashville, TN, 1994, 675–983.

Brueggemann, Walter, *First and Second Samuel. Interpretation. A Bible Commentary for Teaching and Preaching*, John Knox Press, Louisville, KY, 1990.

Buttrick, George Arthur (ed.), *The Interpreter's Dictionary or the Bible*, Abingdon Press, Nashville, Tennessee, 1962.

Childs, Breverd S., *The Book of Exodus*, The Westminster Press, Louisville, KY, 1976.

Clements Ronald. E., „The Book of Deuteronomy” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Vol. II., Abingdon Press, Nashville, TN, 1998, 269–539.

Coats, George W., „Joseph, Son of Jacob”, in David Noel Freedman (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. 3., Doubleday, New York, 1992, 976–977.

Coote, Robert B., „The Book of Joshua” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Vol. II., Abingdon Press, Nashville, TN, 1998, 553–720.

Cross, F.M., *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, Harvard University Press, Cambridge, 1973.

Danby, Herbert, *The Mishnah* (Translated from the Hebrew), Oxford : Clarendon Press, 1933.

Davis, Avrohom (transl.), *The Metsudah Chumas, Bereishis/Rashi*, (first ed. 1991), second edition revised, KTAV Publishing House, Inc. Hoboken, NJ, 1993.

Docherty, Susan: „Joseph the Patriarch: Representations of Joseph in Early Post-Biblical Literature” in *Borders Boundaries and the Bible* (ed.) Martin O’Kane (JSOT Suppl. 313.) Sheffield Academic Press, 2002, 194-216.

Domján János, „A Krónika Első Könyvének magyarázata” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata. I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 431–444.

Doron, Pinchas, *Rashi's Torah Commentary: Religious, Philosophical, Ethical and Educational Insights*, Jason Aronson Inc., Northvale, NJ, (Jerusalem), 2000.

Eichrodt, Walther, *Ezekiel*, The Westminster Press, Philadelphia, PA, 1970.

Elbogen, Ismar “What does Rashi Mean to Us Today?” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 31-38.

Elfenbein, Israel “Rashi in his Responsa” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 63-98.

Federbush, Simon (ed.), *Rashi, His Teachings and Personality*, World Jewish Congress, New York, 1958.

Freedman, H. (ford.), *Midrash Rabbah*, Genesis, Vol. II., The Soncino Press, London, New York, 1983.

Freedman, David Noel (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, Doubleday, New York, NY, 1992.

Freimann, Aron “Manuscript Supercommentaries on Rashi’s Commentary on the Pentateuch” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 73-114.

Geller, Barbara, „Joseph in the Tannaitic Midrashim” in George W.E. Nickelsburg (ed.), *Studies on the Testament of Joseph*, Scholars Press, Missoula, Montana, 1975.

Gelles, Benjamin, J., *Peshat and Derash in the Exegesis of Rashi*, E.J. Brill, Leiden, 1981.

Ginsberg, H.L.(ed.), *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941.

Glenn, Menahem “On Rashi’s Life and Teachings” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 131-155.

Gowan, Donald E., „Amos” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter’s Bible*, Vol. VII., Abingdon Press, Nashville, TN, 1996, 337–431.

Grabbe, Lester L., *Judaism from Cyrus to Hadrian*, Fortress Press, Minneapolis, 1992.

Grossfeld, Bernard, *The Targum Onqelos to Genesis: Translated, with a Critical Introduction, Apparatus, and Notes*, Michael Glazier, Inc., Wilmington, Delaware, 1988.

Grossman, Reuben (szerk.) *Compendious Hebrew-English Dictionary: Comprising a Complete Vocabulary of Biblical, Mishnaic, Medieval and Modern Hebrew*, Eleventh Printing, The Dvir Publishing Co Tel Aviv, 1954.

Güdemann, Moritz, *Religionsgeschichtliche Studien*, Leipzig, 1876.

Haag, Herbert, *Bibliai Lexikon*, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989.

Hailperin, Herman “Nicolas de Lyra and Rashi: The Minor Prophets” in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 115-148.

Heller, Bernard, “Egyptian Elements in the Haggadah” in *I. Goldziher Memorial Volume*, Vol.1. Budapest, Globus, 1948, 414-415. stb.

Heller, Bernard, *Die Sage vom Sarge Josephs*, in MGWJ (Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums) 70, 1926.

Herczeg, R. Yisrael Isser Zvi (Transl.), *The Torah: With Rashi's Commentary*, The Sapirstein Edition, Vol. 1. Bereishis/Genesis, Mesorah Publications, Brooklyn, NY, 1995.

Herr, Moshe David, “Genesis Rabbah” in *Encyclopaedia Judaica*, Keter Publishing House, Jerusalem, 1971, 399-401.

Hertzberg, Hans W., *I. & II. Samuel*, The Westminster Press, Philadelphia, PA, 1964.

Hester, David C., *First and Second Samuel*, Geneva Press, Louisville, KY, 2000.

Kalimi, Isaac, „Joseph Between Potiphar and His Wife: The Biblical Text in the Light of a Comparative Study on Early Jewish Exegesis” in *Biblische Notizen* 107/108 (2001) 55-64.

Kalimi, Isaac, „Joseph in Midrash Psalms in the Light of Earlier Sources: A Comparative Study on Jewish Exegesis” in Friedemann W. Golka/Wolfgang Weiß, *Joseph: Bibel und Literatur*, Symposion Helsinki/Lathi 1999, Bibliotheks-und Informaionssystem der Universität Oldenburg, 2000, 93-124.

Kalimi, Isaac, *Zur Geschichtsschreibung, des Chronisten*, BZAW 226; Berlin- New York: Walter de Gruyter, 1995, 70

Karasszon Dezső, *Ezékiel könyvének magyarázata*, Debrecen, 1995.

Karasszon Dezső, „A Zsoltárok könyvének magyarázata” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata. II. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 541–640.

Kocsis Elemér, „Bírák könyve magyarázata” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata. I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 293–313.

Kugel, James L., *In Potifar's House: The Interpretive Life of Biblical Texts*, HarperCollins Publishers, New York, NY, 1990.

Kugel, James L., *In Potifar's House: The Interpretive Life of Biblical Texts*, HarperCollins Publishers, New York, NY, 1990.

Kustár Zoltán, *A Krónikák könyve*, DRHE, Debrecen, 2002.

Lauterbach, Jacob, *Mekhilta de-Rabbi Ishmael: A Critical Edition, Based on the Manuscripts and early editions, with an English Translation, Introduction, and Notes*, Vol.1-2., Philadelphia, The Jewish Publication Society, 2004.

Leibowitz, Nehama, *Studies in the Book of Genesis: In the Context of Ancient and Modern Jewish Bible Commentary*, Ford.: Aryeh Newman, World Zionist Organization, Department for Torah Education and Culture, Jerusalem, 5723/1972.

Maccoby, Hyam, *Early Rabbinic Writings*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Maher, Michael, (transl.) *Targum Pseudo-Jonathan: Genesis (Translated, with Introduction and Notes)* The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1992.

Marx, Alexander, "The Life and Work of Rashi" in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 9-30.

Marx, Alexander, *Essays in Jewish Biography*, Arno Press, NY, 1973.

Mays, James Luther, *Amos*, Westminster Press, Philadelphia, 1969.

McCann, J. Clinton, „Psalms" in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Vol. IV., Abingdon Press, Nashville, TN, 1996. 639–1280.

McNamara, Martin, (transl.) *Targum Neofiti 1: Genesis (Translated, with Apparatus and Notes)* The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1992.

Menn, Esther Marie *Judah and Tamar (Genesis 38) in Ancient Jewish Exegesis: Studies in Literarz Form and Hermeneutics*, Brill, Leiden, 1997.

Munk, Elie, *The Call of the Torah: An Anthology of Interpretation and Commentary on the Five Books of Moses*, Vol. II: Genesis Part 2., (1969, *La voix de la Thora*) Feldheim Publishers, Jerusalem-New York, 1980.

Munk, Eliyahu (translated and annotated by), *Tur on the Torah: Commentarz on the Torah by Rabbi Yaakov ben Rabbeinu Asher (R'osh)*, Vol. 1, Lambda Publishers, Jerusalem-New York, 2005.

Mustansir Mir „The Qur'anic Story of Joseph: Plot, Themes, and Characters" in *The Muslim World*, Vol. LXXVI, Januray 1986. No. 1., 1-15.

Nagy Antaln  Kulcs r Erzsébet, „Sámuel Második Könyvének magyarázata” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata. I. k tet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 352–375.

Nádasi Vilmos, „Józsué könyvének magyarázata” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata I. k tet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 277–292.

Neusner, Jacob, *A Midrash Reader*, Fortress Press, Minneapolis, 1990.

Neusner, Jacob, *Confronting Creation: How Judaism Reads Genesis (An Anthology of Genesis Rabbah)*, Wipf and Stock Publishers, Eugene, Oregon, 1991.

Neusner, Jacob, *Extra-and-Non-Documentary Writing in the Canon of Formative Judaism, Vol.1. The Pointless Parallel*, Academic Studies in the History of Judaism Global Publications, Binghamton University, 2001.

Neusner, Jacob, *Genesis Rabbah: The Judaic Commentary to the Book of Genesis. A New American Translation*, Volume III. Parashiyyot Sixty-Eight through One Hundred on Genesis 28:10 to 50:26, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1985.

Neusner, Jacob, *Introduction to Rabbinic Literature*, Doubleday, New York, NY, 1994.

Neusner, Jacob, *Judaism and the Interpretation of Scripture*, Hendrickson Publishers, Peabody, Massachusetts, 2004.

Neusner, Jacob, *Rabbinic Literature: An Essential Guide*, Abingdon Press, Nashville, TN, 2005.

Neusner, Jacob, *The Components of the Rabbinic Documents: From the Whole to the Parts, IX., Genesis Rabbah, (Part One)Part Six*, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1997.

Neusner, Jacob, *The Midrash: An Introduction*, Jason Aronson Inc., Northvale, NJ, 1990.

Neusner, Jacob, *The Tosefta 1-2. (Translated from the Hebrew)*, Peabody, Mass. : Hendrickson Publishers, 2002.

Neusner, Jacob, *What is Midras?* Fortress Press, Philadelphia, PA, 1987.

Niehoff, Maren, *The Figure of Joseph in Post-Biblical Jewish Literature*, E.J.Brill, Leiden, 1992.

Niehoff, Maren, *The Figure of Joseph in the Targums*, JJS 39/1988, 234-50.

Noth, Martin, *Numbers*, The Westminster Press, Philadelphia, PA, 1968.

Ollenburger, Ben C., „The Book of Zechariah” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Vol. VII., Abingdon Press, Nashville, TN, 1996, 733–841.

Pagán, Samuel, „Obadiah” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Vol. VII., Abingdon Press, Nashville, TN, 1996, 433–461.

Porton, Gary G., “Defining Midrash” in *The Study of Ancient Judaism*, ed. Jacob Neusner, Ktav, New York, 1981, 1:55-92.

Porton, Gary G., *Understanding Rabbinic Midrash*, Ktav Publishing House, Hoboken, New Jersey, 1985.

Pressler, Carolyn, *Joshua, Judges, and Ruth*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 2002.

Rózsa Huba, *Az Ószövetség keletkezése II.*, Szent István Társulat, Budapest, 1986.

Seow, Choon-Leong, „The First and Second Books of Kings” in Leander E. Keck (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Vol. III., Abingdon Press, Nashville, TN, 1999. 1–297.

Seybold, Klaus, *Introducing the Psalms* (Translated by: R.Graeme Dunphy), T&T Clark, LTD, Edinburgh, Scotland, 1990.

Shaye, J.D. Cohen, "Does Rashi's Torah Commentary Respond to Christianity? A comparison of Rashi with Rashbam and Bekhor Shor" in Hindy Najman, Judith H. Newman (eds.), *The Idea of Biblical Interpretation: Essays in Honor of James L. Kugel*, Brill: Leiden, Boston, 2004, 449-472.

Shereshevsky, Esra, *Rashi, the Man and His World*, Sepher-Hermon Press, Inc, New York, 1982.

Shereshevsky, Esra, *Rashi's and Christian Interpretations*, Jewish Quarterly Review 61, 1970, 76-86.

Shereshevsky, Esra, *The accents in Rashi's Commentary*, Jewish Quarterly Review 62, 1972, 277-287.

Shereshevsky, Esra, *The Significance of Rashi's Commentary on the Pentateuch*, Jewish Quarterly Review 54, 1963, 58-79.

Shereshevsky, Esra, *The Use of Prepositions and Conjunctions in Rashi's Commentary*, Jewish Quarterly Review 54, 1963, 58-79.

Silbermann, A. M. (transl.), *Chumash with Targum Onkelos, Haphtaroth and Rashi's Commentary, Bereshith*, Feldheim Publishers Ltd, Jerusalem, Israel, 1934.

Schneerson, Menahem Mendel, *Torah studies : discourses / by Menachem M. Schneerson ; adapted by Jonathan Sacks*, Kehot Publication Society, Brooklyn, N.Y., 1996.

Soggin, Alberto J., *Judges*, The Westminster Press, Philadelphia, PA, 1981.

Strack, H.L. & Stemberger, Günter, *Introduction to the Talmud and Midrash*, Fortress Press, Minneapolis, 1992.

Szabó Andor, „Ámós könyvének magyarázata” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata II. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 870–881.

Tabak, Israel “Rashi and the Non-Jewish World” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 107-120.

Teshima, Isaiah “Rashi and Ibn Ezra on the Hitpaal: Peshat in the Medieval Disputes of Hebrew Grammar” in Hindy Najman, Judith H. Newman (eds.), *The Idea of Biblical Interpretation: Essays in Honor of James L. Kugel*, Brill: Leiden, Boston, 2004, 473-484.

Theodor, J., „Bereshit Rabbah” in *The Jewish Encyclopedia* vol. 3, Funk and Wagnalls, New York and London, 1901-1906, 62-65,

Tóth Kálmán, „Deuteronomium” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 260–276.

Tóth Kálmán, „Exodus” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 185–220.

Tóth Kálmán „Numeri” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 239–259.

Tóth Kálmán „Zakariás könyvének magyarázata” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata II. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 915-927.

Townsend, John T (transl.), *Midrash Tanhuma: Translated into English with Introduction, Indices, and Brief Notes* (Buber Recension) Vol.1. Genesis, Ktav Publishing House, Hoboken, NJ, 1989.

Tussay János „Királyok első könyvének magyarázata” in Bartha Tibor (szerk.), *Jubileumi Kommentár. A Szentírás Magyarázata I. kötet*, Kálvin János Kiadó, Budapest, 1995, 376–403.

Urbach, Ephraim E. "How did Rashi Merit the Title Parshandata?" in Gabrielle Sed-Rajna (ed.) *Rashi 1040-1990: Hommage a Ephraim E. Urbach*, Les Editions du Cerf 29, bd Latour-Maubourg, Paris, 1993, 387-398.

Waxman, Meyer, „Rashi as Commentator of the Bible” in Simon Federbush (Ed.), *Rashi: His Teachings and Personality*, Published by World Jewish Congress, New York, 1958, 9-47.

Weinryb, Bernard D. "Rashi Against the Background of His Epoch" in *Rashi Anniversary Volume*, American Academy for Jewish Research, New York, 1941, 39-46.

Young, Robert, *Analytical Concordance to the Holy Bible*, Lutterworth Press, Guilford and London, (First Published 1879, revised in 1939) 1975.

Internet

<http://www.bible-researcher.com/rashi.html>, 2006. július 22.

<http://or-zse.hu/resp/hallgatoi/ronatamas2003.htm>, 2006. július 4.

http://www.collectionscanada.ca/obj/s4/f2/dsk1/tape9/PQDD_0025/NQ50099.pdf,
2006. július 22.

<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/rashi.html>, 2006. július 22.

<http://www.rashi900.com/more.asp>, 2006. július 22.

Liber, Maurice, Rachi, un Rabbin de la France de Nord au XIe Siecle, Paris, 1905. (transl. from the French by Adele Szold), the Jewish Publication Society of America, Philadelphia, 1906. <http://www.gutenberg.org/dirs/etext02/rashi10.txt>, 2006. július 22.

<http://www.chabad.org/library/article.asp?AID=111831>, 2006. július 22.

www.jewishencyclopedia.com, 2006. július 22.

http://www.myjewishlearning.com/texts/Midrash/PrimerMidrash_Prn.htm, 2006. február 27.

<http://www.wujs.org.il/activist/learning/guide/Midrash.shtml>, 2006. február 27.

<http://www.sacred-texts.com/bib/jub/index.htm>, 2007. március 31.

<http://www.sacred-texts.com/bib/fbe/fbe292.htm>, 2006. július 22.

http://www.zsido.com/books/humes/heti_kmntr.php?parsa=09vajesev.htm&kommentar=../mazes/09vajesev.htm, 2005. december 04.

http://www.myjewishlearning.com/texts/Midrash/PrimerMidrash_Prn.htm 2006. február 27.

<http://www.wujs.org.il/activist/learning/guide/Midrash.shtml> 2006. február 27.

www.jewishencyclopedia.com 2006. december 19.

http://www.zsido.com/zstsz09/23hetlevelezo.htm#_ftn61 2007. január 23.

<http://www.come-and-hear.com/talmud/index.html> 2007. január 23. The Babylonian Talmud, edited by Rabbi Dr. Isidore Epstein, of Jews' College, London, 1952.

http://www.come-and-hear.com/sotah/sotah_10.html#PARTb 2007. február 6.

http://www.come-and-hear.com/sotah/sotah_12.html 2007. január 23.

http://www.come-and-hear.com/sotah/sotah_36.html#PARTb 2007. február 6.

http://www.come-and-hear.com/sotah/sotah_36.html#36b_28 2007. február 11.

<http://www.targum.info/pj/psjon.htm> 2007. február 6.

<http://www.newadvent.org/cathen/14454b.htm> 2007. február 6.

<http://philologos.org/eb-lotj/> 2007. február 24. *The Legends of the Jews* by Louis Ginzberg

<http://www.brocku.ca/english/courses/4F70/deconstruction.html> 2007. június 1.

www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=592&letter=M, 2007. június 3.

CD-ROM

Kantrowitz, David, *Judaic Classics Library*, (CD-ROM for Windows and Macintosh, Version 2.2) Institute for Computers in Jewish Life, Davka Corporation, Chicago, IL, 1995-2005.

Források

Biblia Hebraica Stuttgartensia (Vierte verbesserte Auflage, 1990) Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1967/1977.

Biblia, magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatanács Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága, Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992.

The HarperCollins StudyBible, New Revised Standard Version, HarperCollins Publishers, NY, 1993.